

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 4 czerwca 2018 r.

Poz. 2642

UCHWAŁA NR LVIII/270/2018 RADY POWIATU LEŻAJSKIEGO

z dnia 23 maja 2018 r.

w sprawie przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2018 - 2021

Na podstawie art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 05 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym (tj. Dz. U. 2017, poz. 1868 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. 2017, poz. 2187 ze zm.) po zaopiniowaniu przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Rada Powiatu Leżajskiego uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się sporządzony przez Zarząd Powiatu Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2018-2021, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Z wykonania programu, o którym mowa w § 1 Zarząd Powiatu sporządza, co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Powiatu.

§ 3. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu.

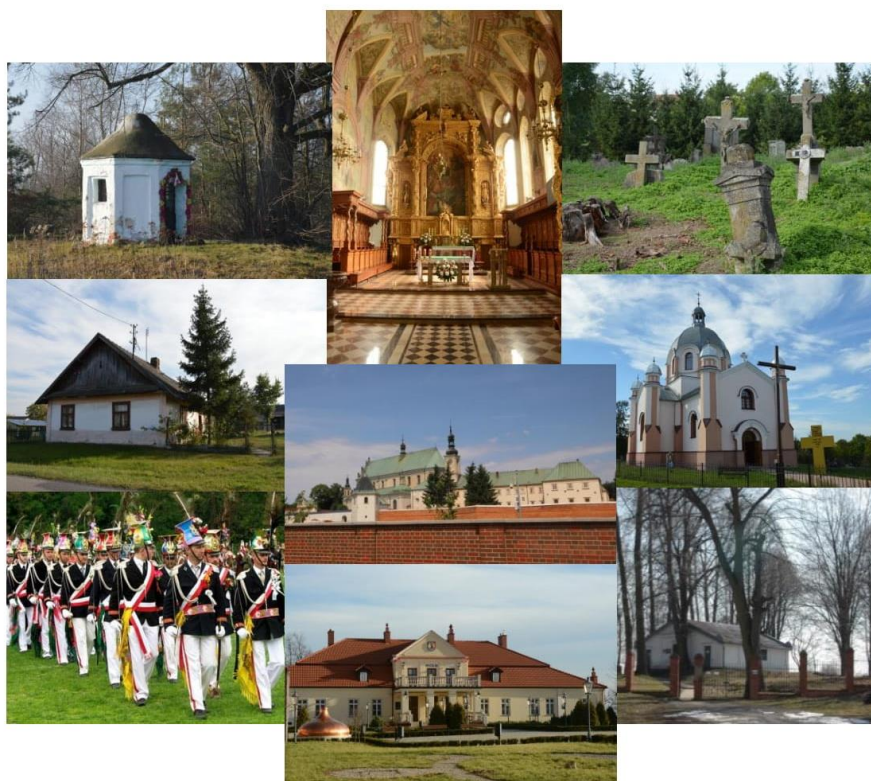
§ 4. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

**Przewodnicząca Rady
Powiatu Leżajskiego**

mgr inż. Danuta Pinderska

Załącznik do uchwały Nr LVIII/270/2018
Rady Powiatu Leżajskiego
z dnia 23 maja 2018 r.
Zalacznik_.pdf

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEŻAJSKIEGO NA LATA 2018-2021

Leżajsk – Rzeszów 2018

Spis treści

1. WPROWADZENIE	4
2. PODSTAWA OPRACOWANIA I CELE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	6
3. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	7
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	12
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	12
4.2. Relacje <i>POnZPL</i> z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	13
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU 17	
5.1. Relacje <i>POnZPL</i> z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych powiatu).....	17
5.2. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) na terenie Powiatu Leżajskiego	18
5.2.1. Krajobraz kulturowy	18
5.2.2. Zabytki nieruchome z wyszczególnieniem obiektów o istotnej wartości i znaczeniu dla Powiatu	19
5.2.2. Zabytki ruchome	38
5.2.3. Zabytki archeologiczne	45
5.2.4. Niematerialne dziedzictwo kulturowe	49
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	54
5.3.1. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony	54
5.3.2. Zabytki ruchome objęte prawnymi formami ochrony	59
5.4. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków	61
5.5. Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Leżajskiego	62
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	63
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE. CELE, PRIORYTETY, KIERUNKI DZIAŁAŃ I ZADANIA	67
8. INSTRUMENTY WDRAŻANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEŻAJSKIEGO NA LATA 2018-2021.....	80
9. ZASADY OCENY WRAZ Z PROPONOWANYMI WSKAŹNIKAMI REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEŻAJSKIEGO NA LATA 2018-2021.....	81
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEŻAJSKIEGO..	82
10.1. Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania	82
10.2. Prognozy dotyczące finansowania zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2018-2021	87
11. WYBRANA LITERATURA	90

12. SPIS ILUSTRACJI I TABEL.....	92
13. ANEKSY	94
SZLAKI KULTUROWE NA TERENIE POWIATU LEŻAJSKIEGO	94

1. WPROWADZENIE

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2018-2021 (dalej *POnZPL*) jest drugim tego typu dokumentem opracowanym przez Powiat¹. Zgodnie z zasadami określonymi w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* programy takie powinny być sporządzane na okres czterech lat. Kolejny program powinien m.in. uwzględniać: pojawiające się nowe uwarunkowania prawne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu zabytkowego oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania programu opieki nad zabytkami (sprawozdania z realizacji poprzedniego programu). Takie założenia przyjęto podejmując prace nad *POnZPL*.

Niniejsze opracowanie składa się z kilku rozdziałów, których układ i zawartość oparto na opublikowanym w 2009 r. w „Kurjerze Konserwatorskim” opracowaniu: *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny*.

W pierwszych rozdziałach (2-4), które dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego oraz ustawowych celów *programów opieki nad zabytkami* dokonano prezentacji najważniejszych aktów prawnych i wynikających z nich obowiązków i możliwości samorządu powiatowego w zakresie ochrony zabytków. Ponadto przedstawiono analizę aktualnych dokumentów, strategii, programów - ważnych z punktu widzenia ochrony zabytków – zarówno opracowanych na szczeblu centralnym jak i wojewódzkim. Jest to konieczne, gdyż *POnZPL* powinien być zgodny z założeniami odnoszącymi się do ochrony i opieki nad zabytkami zarówno na szczeblu centralnym czyli do polityki państwa w tym zakresie, jak również na poziomie województwa. Rozdział 5 zatytułowany *Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego Powiatu* składa się z trzech podstawowych części. W części pierwszej analizie poddane zostały obowiązujące obecnie dokumenty programowe powiatu pod kątem uwzględnienia w nich kwestii związanych lub mających wpływ na zachowanie oraz ochronę zabytków i krajobrazu kulturowego. W części drugiej przedstawiono charakterystykę zasobu zabytkowego znajdującego się na terenie Powiatu. Zgodnie z założeniem, podrozdział ten wykorzystuje opracowanie zawarte w pierwszym powiatowym programie na lata 2014-2017 r., który wskazywał i charakteryzował najważniejsze obiekty i zespoły obiektów nieruchomych i ruchomych powiatu. Dla potrzeb obecnego *POnZPL* zasób ten został zweryfikowany na podstawie prac terenowych przeprowadzonych we wszystkich miejscowościach Powiatu w okresie listopad-grudzień 2017 oraz styczeń 2018 r., a charakterystykę zmieniono w kilku kwestiach, wykorzystując najnowsze badania w tym zakresie. Podrozdział traktujący o zabytkach nieruchomych wzbogacono też o wskazanie obiektów o szczególnej wartości i znaczeniu dla Powiatu. Ponadto opis zasobu dziedzictwa kulturowego rozszerzono o krajobraz kulturowy oraz dziedzictwo niematerialne, którego bogate i bardzo interesujące elementy i przejawy występują na obszarze Powiatu. W tej części zaktualizowano także dane ilościowe dotyczące chronionych zabytków – nieruchomych, ruchomych i archeologicznych. Takie rozpoznanie (dokumentów i zasobu dziedzictwa) dało podstawę do znajdującej się w dalszej części *POnZPL* analizy SWOT, do oceny zmian (pozytywnych i negatywnych) jakie dokonały się

¹ Pierwszy program zatytułowany: *Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2014-2017*, oprac. B. Podubny, Leżajsk 2013

w zakresie zachowania zasobu zabytkowego na przestrzeni ostatnich lat, co jest niezbędne do zdefiniowania najważniejszych priorytetów, kierunków działań i zadań. Natomiast część trzecią rozdziału 5. *Zabytki objęte prawnymi formami ochrony* zaktualizowano, przedstawiając najnowsze dane dotyczące zabytków z terenu Powiatu wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości, ruchomych i archeologicznych oraz informacje o ilości obiektów wpisanych do inwentarza Muzeum Ziemi Leżajskiej.

Zasadniczym zmianom uległ rozdział 7, zarówno co do zakresu – poprzez zdefiniowanie celów, priorytetów, kierunków działań i zadań, jak i sformułowania konkretnych zadań do realizacji w najbliższych czterech latach. Wskazane cele i priorytety wynikają przede wszystkim z obecnej polityki państwa w zakresie ochrony dziedzictwa, w której obok celów *stricte* ochronnych wskazuje się na potrzebę wykorzystania dziedzictwa dla rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez umiejętne zarządzanie dziedzictwem. Natomiast kierunki działań i zadania wynikają w głównej mierze z dokonanej – oceny stanu zachowania i stanu ochrony dziedzictwa, analizy zamierzeń w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami samorządów lokalnych (miast i gmin) z terenu Powiatu Leżajskiego (zawartych w aktualnych gminnych programach opieki nad zabytkami), oceny stopnia realizacji zadań poprzedniego programu powiatowego oraz potrzeb w zakresie zarządzania dziedzictwem. Całość tak zaprogramowanej strategii ochrony i zarządzania ma w zamiarze swym wypełniać ustawowe cele, którym służyć powinny programy opieki nad zabytkami.

W rozdziale 8. i 9., dotyczącym instrumentów wdrażania oraz zasad oceny realizacji *POnZPL*, zaproponowano nowy element, jakim są wskaźniki realizacji celów, co pomóc powinno w zobiektywizowaniu tej oceny oraz formułowaniu sprawozdań z realizacji programu.

W końcowym rozdziale 10. przedstawiono aktualne potencjalne źródła finansowania realizacji zadań, podsumowano najważniejsze wydatki z budżetu Powiatu wydatkowane w latach 2014-2017 oraz zaprezentowano prognozy dotyczące finansowania zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami na cztery lata obowiązywania niniejszego *POnZPL*.

Do dokumentu dołączono aneks zawierający Szlaki kulturowe na terenie Powiatu Leżajskiego.

Autorka opracowania pragnie podziękować za pomoc, aktywną współpracę oraz zebranie i przekazanie niezbędnych informacji – Pani Kamili Baliga i Panu Tomaszowi Wojtyna z Wydziału Architektury i Budownictwa Powiatu Leżajskiego, Panu Jackowi Kwiecińskiemu, Dyrektorowi Muzeum Ziemi Leżajskiej oraz Panu Bartoszowi Podubny, Zastępcy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie – za udostępnienie aktualnych danych, opracowań i dokumentacji oraz za cenne uwagi.

2. PODSTAWA OPRACOWANIA I CELE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę prawną opracowania Programu Opieki nad Zabytkami stanowi *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Art. 87 pkt. 1. i 3-5 *Ustawy* określa obowiązek powiatu dotyczący sporządzania i uchwalania powiatowego programu opieki nad zabytkami, który:

- winien być opracowywany na okres 4 lat;
- służy celom określonym w ustawie;
- przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Z realizacji programu Zarząd Powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu.

Natomiast w Art. 87 pkt. 2 *Ustawy* zawarte są najważniejsze cele opracowania programu opieki nad zabytkami, tj:

1. *Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;*
2. *Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
3. *Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
4. *Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
5. *Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
6. *Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
7. *Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

3. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Przy opracowaniu *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2018-2021* (dalej *POnZPL*) uwzględnione zostały uwarunkowania wynikające z następujących aktów prawnych:

- *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;*
- *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie powiatowym;*
- *Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach;*
- *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska;*
- *Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej;*
- *Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane;*
- *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*
- *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;*
- *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu*

Podstawą prawną ochrony zabytków w Polsce jest ***Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*** (tekst jednolity Dz.U. 2017 poz. 2187), która reguluje zasady ochrony i opieki nad zabytkami, definiuje pojęcie zabytku, określa: formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), formy finansowania opieki nad zabytkami, ich ewidencjonowania etc. Obowiązująca *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami:

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury. (art. 5).

Ponadto ustawa definiuje m.in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz określa przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony.

Formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków
Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.
Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.
- uznanie za pomnik historii zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego (po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków).
- utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; park kulturowy może utworzyć na podstawie uchwały rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, (...).

Ustawa określa również obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków powiatu należy w szczególności:

- sporządzanie (na okres 4 lat) powiatowego programu opieki nad zabytkami (art. 87);
- sporządzanie powiatowego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowywanego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r.

Do kompetencji starosty należy ustanawianie, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, społecznego opiekuna zabytków. Starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków (Art. 103). Społeczni opiekunowie zabytków podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniają wiedzę o zabytkach. Społeczny opiekun zabytków współdziała z wojewódzkim konserwatorem zabytków i starostą w sprawach ochrony zabytków i opieki nad tymi zabytkami (Art. 102).

Starosta może również w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, że zabytek ten podlega ochronie (Art.12.1).

Ponadto powiat – jako właściciel obiektów zabytkowych jest zobowiązany do opieki nad zabytkami. Szczegółowo określone obowiązki powiatu w stosunku do obiektów

zabytkowych objętych ochroną, których powiat jest właścicielem lub posiadaczem zapisane są w ustawie w art.: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 i 72).

Należy też podkreślić, że nowelizacja Ustawy (ogłoszona 25. 08.2017 r.) wprowadziła istotny zapis, który w zamierzeniu swym chronić ma obiekty zabytkowe, co do których zostało wszczęte postępowanie w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomości, ale decyzja nie jest jeszcze ostateczna. Otóż od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. Zakaz ten dotyczy także robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie. (Art. 10 a)

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tekst jednolity Dz. U. z 2017 r. poz. 1868) w artykule 4 mówi, że *Powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym*, m.in. w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (Art. 4.1) Także inne wymienione zadania powiatu – np. dotyczące edukacji publicznej, turystyki, promocji powiatu, administracji architektoniczno-budowlanej, utrzymania powiatowych obiektów i urzędzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, przeciwdziałanie bezrobociu oraz aktywizacja lokalnego rynku pracy wiążą się wprost lub pośrednio z realizacją celów powiatowego programu opieki nad zabytkami.

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się też w innych obowiązujących ustawach, w tym:

1. **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (tekst jednolity Dz. U. z 2017 r. poz. 972, 1086) określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1). Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:
 - a. gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,
 - b. katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
 - c. przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
 - d. zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomości obiektów kultury materialnej i przyrody,
 - e. urządzanie wystaw,
 - f. organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
 - g. prowadzenie działalności edukacyjnej,
 - h. udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,
 - i. zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,

j. prowadzenie działalności wydawniczej” (art. 2).

Samorząd jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum zobowiązany jest do: zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum; zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom; sprawowania nadzoru nad muzeum (art. 6 ust. 4).

2. **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (tekst jednolity Dz.U. 2017 poz. 519), która mówi m.in. o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.
3. **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (tekst jednolity Dz.U. z 2017 r., poz. 862). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury. (art.1 ust.1) Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji, oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. (art.1 ust.2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art.1 ust.4). Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art.9 ust. 1.2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej – prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury.
4. **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane** (tekst jednolity Dz.U. z 2017 r., poz. 1332). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz w odniesieniu do obiektów w gminnej ewidencji zabytków.
5. **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (tekst jednolity Dz.U.2017 poz. 1073, 1566). Ustawa określa: zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.
6. **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (tekst jednolity Dz.U. 2016 poz. 2147, 2260, z 2017 r. poz. 624, 820, 1509, 1529, 1566, 1595). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest m. in.: opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa m.in. postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

7. ***Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu*** (Dz.U. z 2015 r., poz. 774, 1688)

Ustawa ta, która ze swej definicji służy wzmocnieniu narzędzi ochrony krajobrazu, ma na celu podniesienie jakości przestrzeni publicznych. Wprowadza ona szereg zmian w obowiązujących ustawach, które są istotne dla poprawy kształtowania krajobrazu kulturowego. Ważny dla samorządów jest m.in. wprowadzony obowiązek sporządzenia przez organ samorządu województwa audytu krajobrazowego, który wykonuje się dla obszaru całego województwa. W audycie tym powinny m.in. zostać zidentyfikowane krajobrazy występujące na obszarze całego województwa oraz określone ich cechy charakterystyczne i ocena ich wartości. Audyt krajobrazowy wskazać także powinien lokalizację i granice parków kulturowych.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

- *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017*
- *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury wraz z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Narodowy Program Kultury „Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego” i Program Operacyjny „Dziedzictwo Kulturowe”*

Zakres w jakim POnZPL odnosi się do *Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017*

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami został opracowany na lata 2014-2017. Nie będzie zatem obowiązywał w okresie realizowania *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2018-2021*. Nowy Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami jest w trakcie opracowywania.

Zakres w jakim POnZPL odnosi się do *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 oraz Narodowego Programu Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2020*

Ogólne założenia polityki państwa w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego zawiera *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013* oraz *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*², będące rządowymi dokumentami tworzącymi ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowocześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa.

Strategia została stworzona centralnie dla obszaru całej Polski. Określa spójne działania realizowane w regionach. Stąd celem strategicznym jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, a celami częściowymi są m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego, aktywna ochrona zabytków oraz wzrost efektywności zarządzania sferą kultury. *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury* wskazuje także bardzo ważną przemianę w kształtowaniu podejścia do sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego. Współczesna ochrona zabytków powinna skupiać się bowiem na powiązaniu kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów ponieważ m.in. *Kultura wraz z przemysłami kultury staje się sektorem generującym dochody, nowe miejsca pracy, a także czynnikiem zwiększającym atrakcyjność lokalizacyjną regionów dla inwestorów i mieszkańców*.

Na podstawie diagnozy w strategii wyodrębniono pięć strategicznych obszarów kultury, dla których sformułowano *Narodowe Programy Kultury*, będące podstawowymi narzędziami wdrażania strategii. W odniesieniu do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określono *Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020”*, który za cel strategiczny przyjął intensyfikację i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksową poprawę stanu zabytków nieruchomych.

² *Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013* przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. (w 2005 r. Ministerstwo Kultury przygotowało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*)

Cele cząstkowe programu to:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicę.

Założono, że cele programu realizowane będą m.in. w ramach następujących priorytetów i działań:

- Priorytet *Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe*, zakłada działania dotyczące rewaloryzacji oraz adaptacji zabytków (przy założeniu znaczącego wpływu ekonomicznego tych projektów na rozwój regionalny i zwiększenie ilości miejsc pracy) oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Za inne ważne działania uznano zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków.
- Priorytet *Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego*, którego działania mają przede wszystkim na celu podniesienie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego oraz podniesienie świadomości społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Ponadto planuje się promowanie zachowania dziedzictwa kulturowego wsi poprzez aktywizację społeczności wiejskich, a także ochronę i popularyzację kultury ludowej.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 wprowadziło programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest *Program Operacyjny "Dziedzictwo kulturowe"*. Programy operacyjne, skierowane m.in. do samorządów są ogłaszane decyzją Ministra Kultury wraz z alokacją finansową na dany rok budżetowy. Najważniejszymi – z punktu widzenia celów programu opieki nad zabytkami powiatu leżajskiego – są priorytety: ochrona zabytków, kultura ludowa i tradycyjna (także w kontekście ratyfikowanej przez Polskę Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego), jak również ochrona zabytków archeologicznych.

4.2. Relacje POnZPL z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Zakres w jakim POnZPL wypełnia zapisy Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2014-2017³

³ Program ten przyjęty został Uchwałą Sejmiku Województwa Podkarpackiego Nr XLII/846/14 z dnia 27 stycznia 2014 r.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim został opracowany na lata 2014-2017. Nie będzie zatem obowiązywał w okresie realizowania Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2018-2021. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021 jest w trakcie opracowywania.

Zakres w jakim POnZPL odnosi się do Strategii rozwoju województwa podkarpackiego - Podkarpackie 2020⁴ (stanowiącego aktualizację Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020)

Zagadnienia dotyczące ochrony dziedzictwa zapisane ujęte zostały w Strategii w działaniu strategicznym *Kapitał ludzki*, którego Priorytet 2 poświęcono kulturze i dziedzictwu kulturowemu. Cel tego priorytetu to *Rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu*. Wyznaczono m.in. następujące Kierunki działań, których realizacja jest też istotna dla programów opieki nad zabytkami uchwalanych przez jst województwa podkarpackiego:

- Tworzenie warunków dla zapewnienia możliwie równego i powszechnego dostępu do oferty kulturalnej, w tym do kultury wysokiej;
- Ochrona, promocja i zarządzanie dziedzictwem kulturowym regionu *Dziedzictwo kulturowe powinno być z jednej strony przedmiotem ochrony i opieki, z drugiej zaś potencjałem, który winien zostać wykorzystany dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest podejmowanie przedsięwzięć, ukierunkowanych zarówno na kompleksową ochronę i zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego (m.in. poprzez zwiększenie funduszy na prace remontowo-konserwatorskie), jak również na jego odpowiednią promocję i wdrażanie nowoczesnego (efektywnego i racjonalnego) modelu zarządzania. Za istotne należy również uznać działania o charakterze edukacyjnym i popularyzatorskim skierowane do mieszkańców regionu. Przybliżenie walorów materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu, a także podniesienie świadomości ich wartości służyć będzie nie tylko ich zachowaniu i lepszemu ochronie, ale także może przyczynić się do wzrostu tożsamości regionalnej i lokalnej mieszkańców.*

Zakładane efekty realizowanych działań to m.in.:

- *kształtowanie krajobrazu kulturowego rozumiane jako zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego, szczególnie w zakresie poprawy ładu przestrzennego i estetyki otoczenia; ochrona i kształtowanie zabudowy historycznych miast i miasteczek oraz układów ruralistycznych; zapobieganie degradacji i ochrona zasobów dziedzictwa przyrodniczego regionu,*
- *poprawa stanu zachowania i ochrona obiektów oraz miejsc cennych kulturowo, m.in. poprzez wykorzystanie narzędzi prawa miejscowego a także przeciwdziałanie procesowi ich dewastacji i degradacji,*
- *utrzymanie wielokulturowego bogactwa, tożsamości lokalnej i regionalnej, m.in. poprzez działania o charakterze edukacyjnym i popularyzatorskim, w tym wspieranie folkloru i sztuki ludowej oraz ochronę wartości niematerialnych,*

⁴ Dokument przyjęty został do realizacji Uchwałą Nr XXXVII/697/13 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 26 sierpnia 2013 r.

- *stworzenie systemu i procedur w celu funkcjonalnego zarządzania kulturą, dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym, z uwzględnieniem rozwoju partnerstwa sektora publicznego, pozarządowego i prywatnego, poprawy funkcjonowania instytucji kultury i ochrony zabytków,*
- *badanie i dokumentowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz jego upowszechnianie i promocja dla zastosowań użytkowych,*
- *wzmocnienie współpracy transgranicznej i międzynarodowej w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego,*
- *promocja najcenniejszych elementów dziedzictwa kulturowego z wykorzystaniem dostępnych w tym zakresie instrumentów typu kampanie informacyjne regionalne i ogólnopolskie, akcje promocyjne, konferencje, debaty, sympozja, eksperymenty, badania, publikacje.*

Zakres w jakim POnZPL odnosi się do Planu zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego⁵

Kierunki polityki przestrzennej zawarte w tym planie zostały powiązane z określonymi w strategii rozwoju województwa polami strategicznymi, priorytetami, celami i kierunkami działań. Wśród nich trzecie pole strategiczne to *Kultura, turystyka i ochrona środowiska*. W ramach tego pola za priorytet przyjęto *Rozwój kultury i ochronę walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu jako warunek podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego*. Za jeden z trzech przyjętych w jego ramach celów strategicznych uznano *wzbogacenie istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym i unikatowych wartościach przyrodniczo-kulturowych*. Jednym ze sposobów realizacji tego celu winna być *rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych i przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturowej jako podstawy tworzenia produktu turystycznego*.

Ważne dla ochrony dziedzictwa kulturowego są przyjęte w Planie zasady, wśród których istotne znaczenie dla ochrony i opieki nad zabytkami mają przede wszystkim:

- *ochrona zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego,*
- *przeznaczanie obszarów predysponowanych do ochrony przyrodniczej i krajobrazowej oraz obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe o różnym reżimie ochronnym, oparte o dokładne rozpoznanie zasobów, waloryzację terenu i określenie odporności środowiska na antropopresję,*
- *tworzenie spójnego systemu ekologicznego poprzez rozwój wieloprzestrzennych obszarów ochrony środowiska naturalnego i kulturowego,*
- *promocja obszarów koncentracji walorów turystycznych, zespołów i obiektów zabytkowych w celu ich gospodarczego wykorzystania,*

⁵ *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego*, przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr XL VIII/522/02 z dnia 30 sierpnia 2002r. Obecnie Uchwałą nr 290/5800/17 Zarządu Województwa Podkarpackiego z dnia 4 kwietnia 2017 r. przyjęty został Projekt Zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030, jednak Plan nie został jeszcze uchwalony.

- *zasada maksymalnej integracji działań na rzecz ochrony środowiska, w szczególności walorów krajobrazowych, przyrody, ochrony bioróżnorodności przyrody i krajobrazu kulturowego w sferze badawczej, społeczno-gospodarczej i ekonomicznej oraz w wojewódzkich programach sektorowych, na obszarach transgranicznych i na obszarach stykowych z sąsiednimi województwami,*
- *ograniczanie negatywnych skutków działalności urządzeń infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe.*

W *Planie* zawarto też *Ustalenia w zakresie ochrony, kształtowania i racjonalnego wykorzystania krajobrazu kulturowego*, w których określono i wymieniono m.in.: obszary szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, obszary rezerwatów kulturowych, obiekty zabytkowe i zespoły obiektów zabytkowych przewidziane do szczególnej ochrony i wykorzystania turystycznego (m.in. jako Pomniki Historii). Wskazano także na historyczne układy urbanistyczne przewidziane do szczególnej ochrony, obiekty i zespoły obiektów wymagające stałej ochrony konserwatorskiej, istniejące i projektowane szlaki kulturowe oraz określono zasady ochrony i zagospodarowania przestrzennego na obszarach szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, jak również zasady ochrony układów urbanistycznych objętych szczególną ochroną. W *Planie* sformułowano także podstawowe cele i zasady realizacji oraz wyznaczono ogólnie obszar „Programu ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego terenów przygranicznych w zakresie unikatowej architektury drewnianej”.

Wykonana metodą SWOT synteza uwarunkowań wśród mocnych i słabych stron województwa uwzględnia także problemy dotyczące dziedzictwa kulturowego. *Plan* wskazuje także na konieczność wykonania studiów programowo-przestrzennych dla: wskazanych stref koncentracji walorów turystycznych, ochrony zabytkowej architektury drewnianej terenów pogranicza, projektowanych parków i rezerwatów kulturowych, projektowanych szlaków kulturowych, stref uzdrowiskowych. Opracowanie ww. studiów określone zostało jako zadanie władz województwa. W *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego* zawarto także wykaz działań i zadań, w ujęciu przedmiotowym i podmiotowym (między innymi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego), których realizacja jest niezbędna dla osiągnięcia założonych w *Planie* celów.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU

5.1. Relacje POnZPL z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych powiatu)

Niektóre dokumenty (plany, programy i strategie), których analiza byłaby zasadna ze względu na korelacje z zadaniami i celami programu opieki nad zabytkami jest obecnie nieaktualna, dlatego dokumenty te nie zostały uwzględnione w poniższym zestawieniu i charakterystyce. Do takich dokumentów należą m.in.: *Plan Rozwoju Lokalnego dla Powiatu Leżajskiego na lata 2004-2006*, *Strategia Rozwoju Powiatu Leżajskiego na lata 2000-2010*; *Wieloletni Program Inwestycyjny dla Powiatu Leżajskiego na lata 2007-2011* (dostępne na stronie internetowej powiatu leżajskiego). Aktualnym dokumentem jest:

- **Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Leżajskiego na lata 2013-2016, w perspektywie do roku 2020**

Zakres w jakim POnZPL odnosi się do zapisów Programu Ochrony Środowiska dla Powiatu Leżajskiego na lata 2013-2016, w perspektywie do roku 2020⁶

Określone w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* cele programów opieki nad zabytkami zakładają m.in. *Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej*. Dlatego analizując wewnętrzne uwarunkowania ochrony dziedzictwa kulturowego zasadne jest zwrócenie uwagi na przyjęte w powiecie leżajskim założenia ochrony środowiska naturalnego.

W charakterystyce zasobów przyrodniczych i form ochrony na terenie powiatu zwrócono uwagę na walory krajobrazowe powiatu oraz na cenne przyrodniczo tereny chronione:

- Kuryłowski Obszar Chronionego Krajobrazu o powierzchni 13 tys. ha. Obszar ten obejmuje teren prawie całej gminy Kuryłówka.
- Brzózniński Obszar Chronionego Krajobrazu o powierzchni ok. 12 tys. ha zlokalizowany częściowo na terenie gminy Leżajsk.
- Zmysłowskie Obszary Chronionego Krajobrazu – obejmują one w części gminę Grodzisko Dolne.
- Rezerwat leśny „Brzyska Wola” o powierzchni ok. 146 ha, założony w 1997r., obejmujący częściowo lasy o charakterze pierwotnej puszczy.
- Rezerwat florystyczny „Kołacznia” w Woli Zarczyckiej (gmina Nowa Sarzyna). Na jego obszarze chronione jest jedyne w Polsce naturalne stanowisko azalii pontyjskiej. W 1948 r. uznano stanowisko azalii za pomnik przyrody, od 1957r. ma status rezerwatu o powierzchni zaledwie 0,1 ha.
- Rezerwat „Las Klasztorny” w Leżajsku – najstarszy rezerwat w województwie podkarpackim, utworzony w 1931r. Jego powierzchnia wynosi 39,49 ha. Chroniony jest tu starodrzew oraz runo leśne.

⁶ Program przyjęty został Uchwałą Nr XLIX/255/2013 Rady Powiatu Leżajskiego z dnia 19 grudnia 2013 r.

- Rezerwat torfowiskowy „Suchy Ług” w Brzozie Królewskiej, obejmujący śródleśne torfowisko z otaczającym lasem o powierzchni 9,97 ha.
- Rezerwat „Zmysłówka” w miejscowości Zmysłówka (gmina Grodzisko Dolne). Zajmuje obszar 2,44 ha. Obejmuje fragment lasu mieszanego o cechach zespołu naturalnego.
- Obszar Sieci NATURA 2000: *Dolina Dolnego Sanu (Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków) 34252 ha, Dolina Dolnego Sanu (Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk) 10176,6 ha, Kołacznia (Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk) 0,1 ha, Lasy Leżajskie (Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk) 2656,4 ha.*
- 19 pomników przyrody.

W programie tym wśród wyznaczonych celów, kierunków działań i priorytetów polityki ekologicznej powiatu leżajskiego, wskazano m.in. następujące kwestie:

w zakresie: *Edukacji ekologicznej dla zrównoważonego rozwoju* celem jest *Kształtowanie postaw ekologicznych mieszkańców powiatu, zagwarantowanie szerokiego dostępu do informacji o środowisku oraz zrównoważona polityka konsumpcyjna*⁷;

w zakresie: *Aspekt ekologiczny w planowaniu przestrzennym* celem jest *Kształtowanie harmonijnej struktury funkcjonalno-przestrzennej powiatu, sprzyjającej równoważeniu wykorzystania walorów przestrzeni z rozwojem gospodarczym, wzrostem jakości życia i trwałym zachowaniem wartości środowiska*⁸.

W zakresie: *Turystyka* celem jest *Zrównoważone wykorzystanie zasobów przyrodniczych w rozwoju turystyki oraz promocja przyrodniczych walorów turystycznych.*

W charakterystyce powiatu oraz ocenie aktualnego stanu środowiska *Program Ochrony Środowiska* zupełnie pomija zasób i ochronę dziedzictwa kulturowego, np. zabytkowych zespołów zieleni. Zabytkowe parki pojawiają się w części dokumentu określającego *Plan operacyjny na lata 2013-2016 z perspektywą do roku 2020 dla Powiatu Leżajskiego* jako działanie pn. *Renowacja i rewitalizacja zabytkowych parków oraz konserwacja zabytkowych drzewostanów. Urządzanie terenów zieleni, skwerów i parków, przebudowa terenów zieleni miejskiej, nowe nasadzenia drzew i krzewów oraz bieżące utrzymanie zieleni*, wpisane w realizację celu operacyjnego *Ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej poprzez zachowanie lub odtworzenie właściwego stanu ekosystemów i siedlisk oraz populacji gatunków zagrożonych*⁹.

5.2. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) na terenie Powiatu Leżajskiego

5.2.1. Krajobraz kulturowy

Powiat Leżajski znajduje się na terenie makroregionu Kotliny Sandomierskiej, a dokładnie na jej czterech (z jedenastu) częściach składowych, to jest: Doliny Dolnego Sanu, która rozdziela leżące na zachód od niej – Równinę Tarnobrzeską i Płaskowyż Kolbuszowski od Płaskowyżu Tarnogrodzkiego. Z takiego położenia wynika dość duże zróżnicowanie ukształtowania terenu, dodatkowo przedzielonego szeroką doliną Sanu. Ukształtowana przez wieki sieć osadnicza rozwijała się początkowo wzdłuż rzeki San – atrakcyjnej komunikacyjnie i dogodnej dla uprawy roli. Dalsza kolonizacja tego terenu w naturalny sposób opierała się na dostępie do wody – powstawały charakterystyczne, rozciągnięte wzdłuż potoków

⁷ *Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Leżajskiego na lata 2013-2016, w perspektywie do roku 2020, s. 73*

⁸ *Tamże, s. 73*

⁹ *Tamże, s. 89*

miejsowości Biedaczów, Brzoza Królewska, Giedlarowa czy Grodzisko Dolne. Centrum administracyjne tego terenu również wykształciło się nad rzeką. Mowa jest o wsi Stare Miasto – miejscowości położonej w pobliżu Sanu – a będącej dawnym, lokowanym w 1397 roku Leżajskiem. Należy podkreślić, że translokacja miasta Leżajska na obecne miejsce w 1524 roku, nie jest przypadkiem często spotykanym w historii miejscowości województwa. Dobrze czytelny jest historyczny układ urbanistyczny przeniesionego Leżajska, posiadający znaczne wartości krajobrazowe. Na tle rozwoju innych ośrodków miejskich województwa wyróżnia go interesujące połączenie układu miasta z dalekim przedmieściem jakim była zabudowa Podklasztoru, wykształconego wokół zespołu OO. Bernardynów. W przestrzeni powiatu odznaczają się jeszcze relikty zabudowy tzw. kolonizacji niemieckiej prowadzonej w czasie zaborów. Ich układy, ze szczytową lokalizacją domów odnajdujemy w Leżajsku przy ul. Moniuszki czy w Tarnawcu. Człowiek przekształca swoje otoczenie na cele mieszkalno-gospodarcze, ale także realizuje swoje potrzeby religijne. Materializują się one w obiektach sakralnych. Powiat leżajski pod tym względem jest wyjątkowy ponieważ wyjątkowo zróżnicowany. Biorąc pod uwagę dziedzictwo materialne jak i niematerialne społeczności zamieszkujących ten obszar mamy do czynienia ze śladami sakralnej działalności społeczności wyznania rzymskokatolickiego, żydów, grekokatolików i prawosławnych¹⁰ oraz ewangelików (kolonistów niemieckich). Jest to wynikiem bogatej historii tych ziem, specyfiką położenia omawianego obszaru na granicy dwóch zaborów oraz faktu, że na terenie powiatu znajduje się część dawnego zaboru rosyjskiego.

W krajobrazie miejscowości wyróżniają się zespoły kościelno-klasztorne: Bernardynów i Bożogrobców w Leżajsku, kościelno-plebańskie w Grodzisku Dolnym, Kuryłówce, Woli Zarczyckiej czy cerkiewne: w Kuryłówce, Dąbrowicy, Starym Mieście. Czasy zaborów do tej pory widoczne są także w ukształtowaniu sieci drożnej dużo bardziej rozwiniętej po zachodniej stronie Sanu. Te same uwarunkowania mają miejsce w odniesieniu do infrastruktury kolejowej, wybudowanej przez zaborcę austriackiego ze względów strategicznych wzdłuż wspomnianej rzeki.

W mniejszym stopniu na krajobraz kulturowy powiatu odcisnęło się budownictwo rezydencjonalne – ziemie te w dużym stopniu wchodziły w skład Ordynacji Potockich, której centrum ulokowane było w Łańcucie. Jego przykłady to zespół starościański w Leżajsku, czy będący w ruinie zespół dworsko-parkowy w Dąbrowicy. W niedużym stopniu wpływ na strukturę przestrzenną omawianego obszaru miało budownictwo przemysłowe. Pod względem liczby są to przede wszystkim zespoły młyńskie ze stawami lub same stawy jako ich pozostałości (Jelna, Kuryłówka, Leżajsk, Ożanna). Pod względem zabudowy to zespół tartaczny w Leżajsku, a w Nowej Sarzynie kompleks dawnych zakładów „Nitroza”.

5.2.2. Zabytki nieruchomości z wyszczególnieniem obiektów o istotnej wartości i znaczeniu dla Powiatu

Zasób zabytków na terenie Powiatu nie zmienił się zasadniczo od czasu powstania *Programu opieki nad zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2014-2017*, dlatego też w charakterystyce zasobu wykorzystano tekst poprzedniego *Programu*¹¹, uzupełniając go o

¹⁰ Należy zauważyć, że obecnie teren powiatu to granice występowania budownictwa cerkiewnego, które na zachód od niego nie występuje, a na północ to jeden przypadek cerkwi w Dąbrowce koło Ulanowa.

¹¹ Tekst opracowany przez autora poprzedniego Programu, Bartosza Podubny.

nowe ustalenia oraz – w przypadku ważniejszych obiektów – odnotowano podstawowe prace remontowo-konserwatorskie wykonane w ostatnich latach. Wiedza o zabytkach ciągle się rozwija związku z tym zasób został także uzupełniony o obiekty, które nie zostały uwzględnione w poprzednim opracowaniu. Dokonano tego na podstawie weryfikacji terenowej zasobu i obecnego stanu wiedzy o zabytkach tego regionu. Podsumowując ten podpunkt wskazano obiekty zabytkowe będące wyróżnikiem zasobu Powiatu Leżajskiego w skali województwa.

Architektura sakralna

Dzieła zabytkowej architektury sakralnej znajdującej się na terenie powiatu leżajskiego mogą być reprezentatywnym przykładem rozwoju tego rodzaju budownictwa na przestrzeni kilku wieków. Ewolucja ta na omawianym obszarze rozpoczyna się na początku XVII wieku, rozwija się poprzez wiek XVIII, XIX i kończy na 1 połowie XX wieku¹². Odnotować należy, że nie jest to architektura jednorodna pod względem wyznaniowym i reprezentuje ona głównie dwie z trzech dominujących jeszcze do lat 40. XX wieku na Leżajszczyźnie religii – rzymskokatolicką i grekokatolicką. Niestety nie zachowały się do naszych czasów żadne przykłady budownictwa wyznaniowego (synagogi) licznie zamieszkujących Leżajsk czy Grodzisko Dolne Żydów. Brak jest także świątyń, wyraźnie wyodrębnionej w strukturach przestrzennych miejscowości, mniejszości niemieckich kolonistów.

Kościoty i klasztory rzymskokatolickie

Założeniem o wybitnych wartościach i znaczeniu ogólnopolskim jest zespół kościelno-klasztorny Ojców Bernardynów w Leżajsku. Zakonny kompleks składający się z kościoła (1618-28) połączonego z klasztorem (ok. l. 30 XVII w.) stanowi wyjątkowo cenny przykład architektury sakralnej o przeznaczeniu monastycznym. Wybudowany dla bernardynów w borze na północ od ówczesnego miasta, na miejscu objawienia, jakiego świadkiem był miejscowy Tomasz Michałek oraz powstałych po

Fot. 1. Zespół kościelno-klasztorny OO. Bernardynów w Leżajsku

tym wydarzeniu sakralnych budowli. Od wieków wzbudzał on zachwyty podróżnych i pielgrzymów. Posadowienie zespołu na podwyższonym terenie spowodowało, że góruje on nad okolicą pełniąc rolę dominanty przestrzennej i znaczeniowej. Do dzisiaj możemy podziwiać jego znaczące walory krajobrazowe. Kościół w typie trójnawowej bazyliki został w 1924 r. podniesiony do rangi Bazyliki Mniejszej. Monumentalna świątynia stanowi jeden z

¹² Należy zauważyć, że opis dotyczy głównie zasobu znajdującego się w rejestrze zabytków oraz w gminnych ewidencjach. Biorąc pod uwagę tendencje ogólnopolskie można w najbliższych latach spodziewać się waloryzacji zasobu i obejmowania ochroną budowli powstałych np. przed 1989 rokiem.

elementów rozwoju architektury Polskiej XVII w., będąc świadectwem oddziaływania środowiska tzw. muratorów lubelskich.

Prezbiterium bazyliki zostało połączone z potężnym budynkiem klasztornym. Został on założony na planie prostokąta z wewnętrznym wirydarzem i pawilonami w narożach. W miejscu połączenia kościoła i klasztoru wybudowana została wieża zegarowa, której dzisiejsza murowana forma pochodzi z 1909 r. Zasadnicza część kompleksu (tj. kościół i klasztor) została obwiedziona potężnymi murami obronnymi reprezentującymi różne style sztuki obronnej XVII i XVIII w. Obwód murów został wzmocniony dodatkowo trzema wyniosłymi basztami broniącymi zachodnią część południowej kurtyny murów oraz kurtynę zachodnią. Ozdobą murów są bramy: zachodnia oraz druga umieszczona od południa o ciekawej neobarokowej szacie. W skład zabytkowego zespołu wchodzi także dawna oficyna – obecnie dom zakonny oraz budynek pralni. Znaczenie artystyczne, historyczne, naukowe tego

Fot. 2. Zespół kościelno-klasztorny OO. Bernardynów w Leżajsku

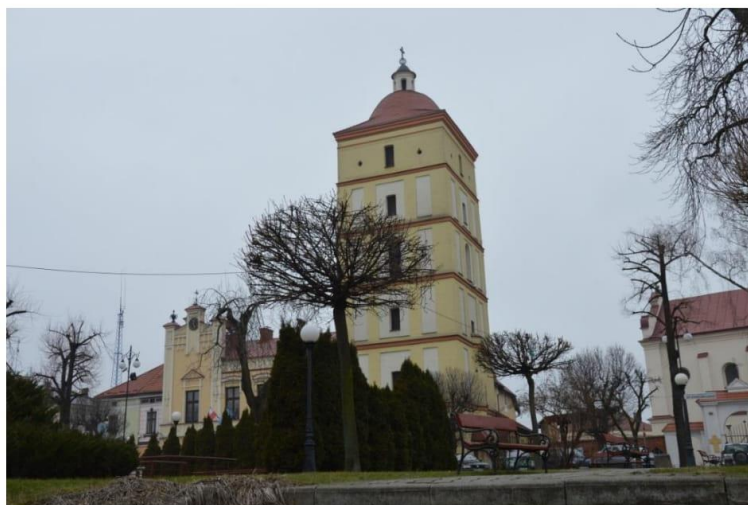
wyjątkowego miejsca będącego od wieków otoczone dużym kultem zostało zaznaczone i podkreślone wpisaniem przez Prezydenta Rzeczypospolitej w 2005 r. zespołu OO. Bernardynów na prestiżową listę Pomników Historii. Trzeba zaznaczyć, że leżajski zabytek został umieszczony na tej liście jako pierwszy z terenu województwa podkarpackiego, a na koniec 2017 roku na obszarze województwa podkarpackiego znajdują się tylko trzy miejsca na tej liście – Leżajsk, Zespół Zamkowy w Łańcucie oraz zespół cerkwi w Radrużu. Zespół OO. Bernardynów został dużej mierze oszczędzony przez zawieruchy wojenne, przez co zachował się do naszych czasów wyjątkowy wyjątkowo bogaty i cenny wystrój kościoła i klasztoru.

W 2014 roku zakończono prowadzone przez kilka lat prace remontowo-konserwatorsko-budowlane, które objęły m.in. mur obronny, elewacje klasztoru oraz otoczenie zespołu. Ich efektem jest doskonałe ucytelnienie południowej ekspozycji zespołu. Kolejnym wyzwaniem będzie wyremontowanie elewacji bazyliki, baszty południowo-zachodniej oraz oficyny, użytkowanej przez siostry zakonne.

Architekturę sakralną związaną ze zgromadzeniem zakonnym reprezentuje drugi zespół kościelny Leżajska jakim jest kościół i klasztor Bożogrobców, obecnie kościół farny i obecna plebania. Umiejscowiony w północno-wschodnim narożniku translokowanego miasta pełnił ważną rolę w systemie obronnym Leżajska. Jego obronne znacznie wzmacniała potężna

Fot. 4. Kościół farny w Leżajsku

Fot. 3. Dzwonnica kościoła farnego w Leżajsku

wieża – dzwonnica, która góruje nad historycznym miastem. Kościół powstał w początkach XVII wieku utrzymany w architektonicznej stylistyce gotyku został kilkakrotnie rozbudowany uzyskując dzisiejszą formę. Teren kościelny został obwiedziony murem ze strzelnicami w północnej kurtynie. Na wschód od świątyni powstał sporych rozmiarów budynek mieszczący klasztor Bożogrobców, również kilkakrotnie przebudowywany. W skład zespołu fary wchodzi także wikarówka powstała w l. 1906-08 r.

Na terenie powiatu jest jeszcze jeden przykład architektury klasztornej jakim jest Dom Zakonny SS. Służebniczek w Dębnie utrzymany w stylistyce domu miejskiego¹³.

Wiekowe mury posiada w swej strukturze kościół w Kuryłówce, którego forma ma pochodzenie wywodzące się od kaplicy dworskiej z l. 1749-51. Została ona następnie rozbudowana poprzez dobudowanie korpusu nawowego (ok. 1841) i dalej rozbudowana o kaplice (1895) i przedsionki (1903).

Fot. 5. Kościół w Kuryłówce

Warto także wyróżnić zespół kościelno-plebański w Grodzisku Dolnym, w skład którego

Fot. 6. Kościół w Grodzisku Dolnym

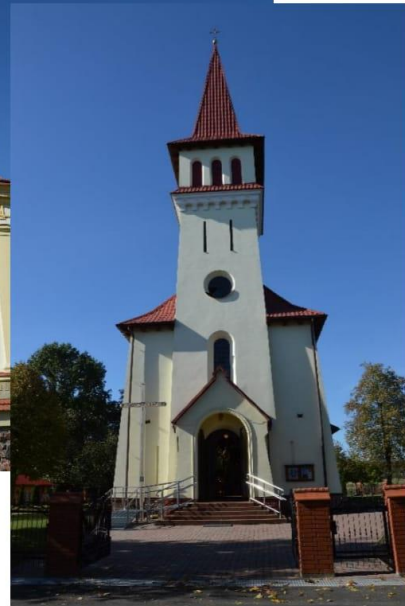
wchodzi kościół otoczony zabytkowym ogrodzeniem z kaplicami, dzwonnica oraz plebania i spichlerz plebański. Zespół ten w ostatnich latach był sukcesywnie remontowany. Prace objęły m.in. elewacje kościoła czy plebanię. Wymaga ich jeszcze ogrodzenie świątyni.

¹³ Od około stu lat w użytkowaniu sióstr zakonnych znajduje się zabytkowy budynek przy ulicy Furgalskiego w Leżajsku, jednak pierwotnie pełnił on funkcję rezydencjonalną.

Na początku XX w. powstały świątynie w Giedlarowej, Woli Zarczyckiej, czy Kolonii Polskiej – interesujące dzieło znanego warszawskiego architekta prof. Czesława Domaniewskiego. W późniejszym czasie powstały zabytkowe kościoły w Sarzynie (typowe dzieło arch. Wawrzyńca Dajczaka) czy w Brzozie Królewskiej. Warto także odnotować przykład modernistycznej architektury sakralnej jaką kaplica w Chatupkach Dębniańskich, powstała w 1936 roku.

Fot. 8. Kościół w Giedlarowej

Fot. 7. Kościół w Kolonii Polskiej

Skromny na terenie powiatu leżajskiego jest zasób drewnianej architektury sakralnej, ograniczający się do kilku kaplic. Może to świadczyć o pewnej zasobności i zaradności mieszkającej na tym terenie ludności i ich duszpasterzy. Interesującym, choć na niewielką skalę, przykładem architektury drewnianej jest gruntownie wyremontowana kaplica w Dąbrowicy wybudowana jako kościół filialny w 1890 roku. Kolejną jest kaplica w Jastrzębcu (filia parafii w Tarnogrodzie), która powstała ok. 1885 roku. Trzecią jest niewielka kaplica położona na zapleczu zabudowy wsi Brzyska Wola (2 poł. XIX w.)

Cerkwie

Mniej licznie prezentowana i o dużo młodszej metryce jest natomiast architektura cerkiewna zlokalizowana na terenie Powiatu. Z jednej strony jest to wynikiem zniszczenia niektórych obiektów (Brzyska Wola, Ożanna, Piskorowice). Z drugiej to fakt, że ze względów materialnych w ubiegłych wiekach dominowała głównie architektura drewniana, która w XIX, a zasadniczo na początku XX w. została wymieniona na istniejącą murowaną. Analizując rozwiązania formalne do bardziej interesujących można zaliczyć cerkwie znajdujące się w Dąbrowicy i w Kuryłówce. Zostały one zaprojektowane przez znanego ukraińskiego architekta Wasyla Nahirnego. Majestatyczna, utrzymana w duchu klasycystycznym jest świątynia w Dąbrowicy powstała w 1906 r. na miejscu starszej cerkwi. Została wybudowana na planie

Fot. 9. Cerkiew w Dąbrowicy

krzyża, a w bryle można wyróżnić monumentalny portyk w elewacji wschodniej oraz wieńczącą całość wyniosłą kopułę. W skład dąbrowickiego zespołu cerkiewnego wchodzi także dzwonnica oraz mur opasujący wniesienie terenu, na którym wybudowano cerkiew. W 2017 roku rozpoczęto niezbędny remont dąbrowickiej świątyni, który objął konstrukcję i poszycie kopuły. Ważne będzie kontynuowanie tych prac. Prawie bliźniacza realizacja powstała w l. 1914-16 w Starym Mieście, wykorzystując ten sam garnitur form architektonicznych, przy której także rozpoczęto prace remontowe.

Natomiast cerkiew w Kuryłówce, oprócz znaczenia artystycznego posiada także duże walory krajobrazowe poprzez położenie wraz z towarzyszącym jej cmentarzem na skraju wzniesienia doliny Sanu. Sama zaś budowla powstała wcześniej niż dąbrowicka. Zbudowana

Fot. 11. Cerkiew w Kuryłówce

Fot. 10. Cerkiew w Starym Mieście

została w 1896-1903 r. i przejawia cechy innego już etapu twórczości wspomnianego architekta, który w tym przypadku bardzo oszczędnie operuje detalem architektonicznym, a bryłę świątyni konstruuje z addycyjnych, zgeometryzowanych brył. Zespół dopełnia dzwonnica oraz położony na południe od świątyni, niewielki i malowniczy cmentarz.

Całkowicie odmienna jest realizacja świątyni dla społeczności prawosławnej Kulna –

Fot. 12. Cerkiew w Kulnie

unikatowy w skali województwa podkarpackiego przykład architektury sakralnej powstałej w kręgu moskiewskiej sztuki cerkiewnej. Cerkiew wybudowano w 1872 r., kiedy w na terenie zaboru rosyjskiego władze wykorzystywały architekturę sakralną na potrzeby propagandowo-polityczne. Jej wynikiem było narzucenie pewnego stałego repertuaru charakterystycznych form, które po dziś dzień świadczą o przekroczeniu granic zaborów. Budowla w Kulnie została skompilowana z kubistycznej bryły nawy poprzedzonej wąskim i niskim babińcem; bocznych aneksów nawy oraz przylegającej od wschodu masywnej, dekoracyjnej wieży mieszczącej główne wejście do cerkwi. Cerkiew od wielu lat jest remontowana. Prace przeciągają się ze względu na wyjątkową sytuację prawną świątyni, będącą własnością parafii rzymskokatolickiej w Bystrem i parafii prawosławnej w Tarnogrodzie oraz ze względu niewielką liczebność społeczność obu parafii.

Pozostałe zabytki cerkiewne to: zespół cerkiewny w Leżajsku (cerkiew z l. 1828-32, 1875, 1900, kaplica św. Jozefata 1923, dzwonnica oraz plebania 1876), cerkiew w Dębnie (2 poł. XIX w.) – przykład unifikacji architektury sakralnej różnych wyznań na terenie Galicji¹⁴.

Fot. 13. Cerkwisko w Piskorowicach

Fot. 14. Cerkiew w Leżajsku

Cerkwie jeszcze do czasów II wojny światowej i lat powojennych istniały w Ożannie (pozostała dzwonnica, a na terenie cerkwiska znajdują się domki wypoczynkowe) czy Brzyskiej Woli. Cerkiew istniała także w Piskorowicach, gdzie w ostatnich latach wybudowano na cerkwisku nową kaplicę, a teren po zniszczonej cerkwi zagospodarowano jak trwałą ruinę – wartościowy przykład zadbania o tego rodzaju zabytkowy obiekt.

Pomimo, że już nie istnieją warto także wspomnieć miejsca nieistniejących już świątyń. Były one stawiane przez osiedlających się m.in. na tym terenie niemieckich kolonistów. Mieli oni swoje Domy Boże w Gillershofie (przy ob. ul. Moniuszki w Leżajsku) oraz w Woli Zarczyckiej (Königsberg), której lokalizacja została upamiętniona. Swoją synagogę mieli również żydzi w Leżajsku (zach. pierzeja dawnego placu targowego)

Jednym z ciekawszych, wyróżniających omawiany teren jest zasób zabytkowych kapliczek kubaturowych tzw. domkowych. Wyjątkowym przykładem jest drewniana kapliczka kommemoratywna (zwana myśliwską) położona w lesie na terenie Brzozy Królewskiej. Powstała 1923 r. dzięki fundacji ordynata łańcuckiego Alfreda Potockiego i poświęcona została tragicznie zmarłej Rogniedy Adamowej Zamoyskiej. Jej wnętrze zdobi witraż Matki Boskiej Ostrobramskiej wykonany przez Krakowski Zakład Witrażów S.G. Żeleński.

Fot. 15. Kapliczka w Brzozie Królewskiej

Najwięcej omawianych kapliczek powstało i zachowało się po dzień dzisiejszy w gminie Grodzisko Dolne. Są to dość dużych rozmiarów obiekty, często o zachowanym zabytkowym wyposażeniu czasami także polichromii. Wyróżnia się dużych rozmiarów neobarokowa kapliczka w Wólce Grodzkiej położona za domem nr 166a. Można wśród nich wymienić także kapliczki/kaplice w Grodzisku Górnym (ob. nr 353), przy drodze z Grodziska Dolnego do Żołyń, w Grodzisku Dolnym (nr 14), w Wólce Grodzkiej (nr 166). Ciekawym przykładem kubaturowej kapliczki jest również drewniana kapliczka zlokalizowana w Tarnogórze (na

przeciw szkoły). Omawiane kapliczki występują również w m.in. Brzózce Królewskiej, Hucisku, Giedlarowej, Jelnej, Leżajsku, Woli Zarczyckiej.

Zespoły dworsko-parkowe

Ze względu na fakt, że do czasów II wojny światowej na terenie obecnego powiatu leżajskiego poza Grodziskiem i Dąbrowicą nie funkcjonował żaden większy majątek ziemski, do czasów dzisiejszych nielicznie zachowały się przykłady architektury rezydencjonalnej. Powyższa sytuacja była spowodowana tym, że największym właścicielem ziemskim od ponad 150 lat była Ordynacja Łańcucka Potockich w Łańcucie.

Największe znaczenie w tej kategorii zabytków nieruchomości na omawianym obszarze ma zespół dworu starościńskiego w Leżajsku będący w większości siedzibą Muzeum Ziemi Leżajskiej, a w części własnością prywatną. Zespół zlokalizowany został na dużym wyniesieniu terenu, od wschodu i południa ograniczonym stromymi stokami; na północ od lokacyjnego miasta. Składa się on z pięciu obiektów założonych na planie podkowy, gdzie krótszy bok stanowi budynek dworu, a jej dłuższe ramiona to oficyny – po dwie od południa i od północy.

Fot. 16. Dwór Starościński, obecnie Muzeum Ziemi Leżajskiej w Leżajsku

Całość obramia duży dziedziniec otwarty na ul. Mickiewicza. Dwór jest rozłożystym parterowym budynkiem przekrytym wysokim, łamanym dachem. Elewacja frontowa zaakcentowana jest centralnym portykiem oraz facjatą zwieńczoną trójkątnym szczytem. Dodatkowo elewacje ozdobione zostały pilastrami i gzymsem koronującym. Wnętrze dworu mocno przekształcone przez adaptację budynku na szkołę straciło wiele ze swoich artystycznych walorów. Niemniej jednak zachował się m.in. reprezentacyjny holl, dekoracyjne kominki. Towarzyszące głównemu budynkowi oficyny są także rozłożystymi, parterowymi obiektami krytymi wielospadowymi dachami. Ich dekoracja ogranicza się do pilastrów i gzymśów koronujących. Ważniejszą funkcję pełniła oficyna południowo-wschodnia, w której jedno z pomieszczeń identyfikuje się jako dawną kaplicę, a dodatkowo została ona

podpiwniczona. Natomiast oficyna północno-zachodnia została sprzedana przez miasto prywatnemu właścicielowi, który ok. 1934 r. rozebrał jej zachodnią część i w jej miejscu dobudował do oficyny piętrową kamienicę.

Zespół dworu starościńskiego po kompleksowym remoncie i rewaloryzacji (2006-2008) przeprowadzonych przez Powiat stanowi jedno z ciekawszych tego typu źródeł na terenie naszego województwa. Posiada duże wartości historyczne jako dawna siedziba władz tych ziem udokumentowana już od 2 poł. XVI w. Warto także podkreślić niewątpliwe walory krajobrazowe – zespół położony został na wysoczyźnie, wyraźnie góruje nad Doliną Sanu.

W Leżajsku znajduje się również inny przykład architektury rezydencjonalnej jakim jest Pałac Miera. Jest to budynek założony na osi zespołu starościńskiego o klasycyzującym garniturze elewacji. O wiek późniejszy jest natomiast dwór/pałac w Dąbrowicy (ok. 1919), który niestety od dłuższego czasu jest nieużytkowany i popada w coraz większą ruinę. Ciekawym przykładem architektury może nie do końca rezydencjonalnej w czystym znaczeniu tego pojęcia jest dwór myśliwski w Piskorowicach-Mołyniach czy też leśniczówka w Brzyskiej Woli (1837-39).

Fot. 17. Dwór myśliwski, obecnie Dom Pomocy Społecznej w Piskorowicach-Mołyniach

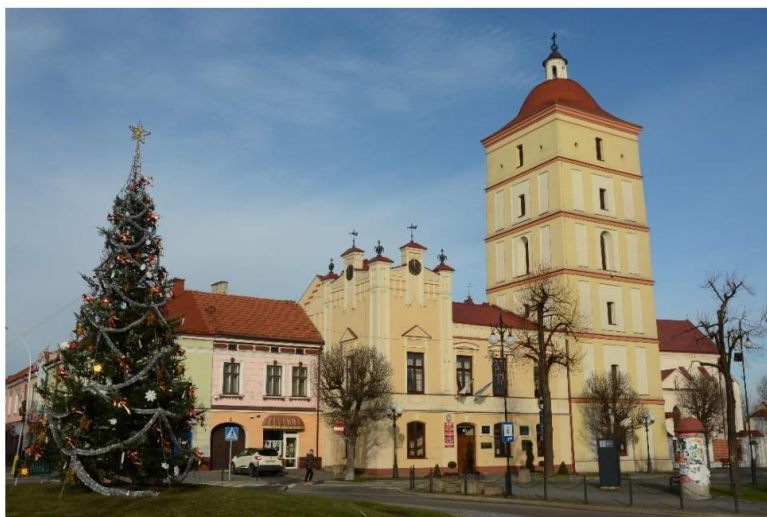
Dwór myśliwski w Piskorowicach-Mołyniach (własność Powiatu) będący obecnie siedzibą Domu Pomocy Społecznej, powstał zapewne w I. 90 XIX w. na miejscu starszego założenia z ok. 3 ćwierci XIX w. W XIX w. ziemie te należały do Ordynacji Zamoyskiej, a ulokowany na surowym korzeniu zespół miał od początku przeznaczenie myśliwskie. Wybudowany w końcu XIX w. eklektyczny dwór jest budynkiem parterowym, na rzucie prostokąta z niewielką przybudówką w tylnej elewacji. Przekryty został dwuspadowym dachem. Dekoracyjnie rozwiązana elewacja frontowa ozdobiona została kolumnowym portykiem, bocznymi ryzalitami oraz ornamentami sztukatorskimi. Narożniki ramowane są pilastrami, otwory okienne w dekoracyjnych opaskach, a ściany wieńczy belkowanie z fryzem tryglifowo-metopowym.

Innym przykładem architektury „dworkowej” jest budynek przy ul. Sandomierskiej 39 w Leżajsku (własność Powiatu). Niestety skąpa literatura nie pozwala precyzyjnie przedstawić jego historii. Początki tego budynku możemy w przybliżeniu określić posiłkując się tzw. mapą Miega (z l. 1763-1787), mapami katastralnymi Leżajska z 1853 i ok. 1911 roku. Obecna ul. Sandomierska (w części jej przebiegu tj. właśnie do lokalizacji dworku) już w 4 ćw. XVIII wieku była jednym z dwóch traktów łączących Leżajsk z jego przedmieściem zwanym Pod Klasztorem. Nie była ona jeszcze wówczas zabudowana. Proces osadniczy wzdłuż tej drogi rozwinął się dopiero w końcu XVIII w. lub w pierwszej połowie XIX w. Mapa katastralna z 1853r. udokumentowała przy omawianej ulicy luźnie rozmieszczoną zabudowę drewnianą. Na końcu tej zabudowy, po południowej stronie ulicy wyróżnia się jedyny murowany budynek, od frontu flankowany parą budynków drewnianych, a od zaplecza z rozległym ogrodem. Jego usytuowanie, rozmiar, materiał wskazuje, że mamy do czynienia z budynkiem, który stał na miejscu obecnego dworku lub jest z nim tożsamy. Identyczne rozplanowanie działki z dworkiem i dwoma budynkami towarzyszącymi potwierdza kataster z 1911 roku co może potwierdzać, że budynek na mapie z 1853 i z ok. 1911 jest tym samym obiektem. Podsumowując możemy założyć stwierdzenie, że dworek może pochodzić z 1 połowy XIX wieku lub z powstał z wykorzystaniem budynku z 1 połowy XIX w. Na początku XX wieku dworek był siedzibą fundacji Domu Chorych, następnie w latach 20. koszykarni, a od 1938 mieściła się w nim Szkoła Przynależności Kupieckiego. Około 1982 roku remontowany na Szkołę Specjalną, która funkcjonowała w dworku do 1993 roku. W 2017 roku został przejęty przez Powiat. Dworek jest budynkiem o cechach klasycystycznych, z charakterystycznym frontowym portykiem oraz drewnianym gankiem w elewacji tylnej.

Zachowanym elementem dawnego zespołu dworskiego w Grodzisku Dolnym są pozostałości parku położone na wschód od budynku Urzędu Gminy.

Budynki użyteczności publicznej

Tej kategorii obiekty występują głównie w miastach i tak jest także w przypadku omawianego zasobu, gdzie budynki użyteczności publicznej zgromadzone są głównie

Fot. 18. Ratusz w Leżajsku

w Leżajsku. Wśród nich należy wymienić Ratusz usytuowany we wschodnim narożu północnej pierzei leżajskiego Rynku. Eklektyczny w swojej stylistyce budynek został ozdobiony zegarem pochodzącym ze znanej w całej Galicji – Pierwszej Krajowej Fabryki Zegarów Wieżowych w Krośnie. Unikatowym przykładem omawianego typu budynków jest dawna siedziba stowarzyszenia leżajskich Rusinów „Proświta”. Został on wybudowany na początku XX w. w sąsiedztwie cerkwi. Monumentalny, narożny budynek o rozbudowanej strukturze centralnej części, oprócz wartości artystycznych ma z racji położenia znaczące walory krajobrazowe. Innym przykładem budowli użytku publicznego jest Bank Spółdzielczy w Leżajsku przy ul. Mickiewicza (1903-1914) zaprojektowany przez leżajskiego budowniczego Józefa Zawilskiego. Natomiast na przeciwko niego został wybudowany monumentalny gmach sądu, jeden z ciekawszych tego typu budynków na Podkarpaciu. Do tej pory błędnie datowany na 1925 r., a jest to tylko data zakończenia budowy, którą rozpoczęli jeszcze zaborcy. Wcześniej sąd mieścił się w przyrynkowej kamienicy Rynek 32.

Specyficzną grupą zabytków, wyróżniających ten obszar są budynki związane z obsługą licznie przybywających do Leżajska pielgrzymów. Licznie bowiem występują karczmy i zajazdy takie jak drewniana karczma przy ul. Jarosławskiej 10 (ok. 1890), zajazdy – ul. Mickiewicza 11 (4 ćw. XVIII w.), ul. Mickiewicza 117 (k. XVIII w.), pl. Mariacki 2 (ok. poł. XVIII w.).

W okresie zaboru austriackiego na terenie Galicji, w skład której w większości wchodziła ziemia leżajska powstały dość licznie szkoły ludowe. Były to zazwyczaj nieduże budynki mieszczące salę lekcyjną i mieszkanie dla nauczyciela. Powstawały głównie wg typowego projektu z charakterystycznym frontowym ryzalitem zakończonym trójkątnym szczytem z umieszczonym w nim dzwonkiem. Na terenie powiatu zachowały się szkoły m.in. w Sarzynie (1910 r.), w Woli Zarczyckiej (nie ujęta w Gminnej Ewidencji Zabytków, 1900), Przychojcu (1906 r.) Inną budowlą tego typu jest szkoła w Leżajsku przy ul. Grunwaldzkiej – budynek w większej skali, piętrowy powstały w 1911 r. oraz szkoła w Piskorowicach (przed 1914) – również budynek piętrowy z parami kolumn ramującymi główne wejście.

Przez obszar obecnego Powiatu pod koniec XIX w. została przeprowadzona linia kolejowa łącząca Przeworsk z Rozwadowem. Do dzisiaj możemy podziwiać zabytkowe dworce kolejowe – Grodzisko Dolne (w Chodaczowie), Leżajsk czy Sarzyna. Zachowały się również

Fot. 19. Dworzec kolejowy w Leżajsku

należące do tej linii, pochodzące najprawdopodobniej z tego samego czasu, posterunki kolejowe przy przejazdach kolejowych (m.in. trzy w Leżajsku, jeden w Jelnej, Nowej Sarzynie, Wierzawicach) oraz elementy infrastruktury jak ceglany wiadukt w Leżajsku. Budowle te pomimo, że w większości zaniedbane (oprócz dworca w Leżajsku, w przypadku dworca w Chodaczowie prace dopiero się rozpoczęły) są zapewne najlepiej zachowaną i w największym stopniu kompletną historyczną linią kolejową na Podkarpaciu. Należy także wspomnieć o austriackiej strażnicy kolejowej w Chodaczowie – unikatowym w tej części Polski przykładzie kolejowej architektury o charakterze obronnym.

Specyficzną kategorią zabytków są zabytki techniki, które na terenie powiatu leżajskiego powiązane są z omówioną powyżej infrastrukturą kolejową. Tego typu obiektem jest most towarzyszący strażnicy kolejowej w Chodaczowie. W tej kategorii mieści się również nitowany most drogowy koło kościoła w Rudzie łańcuckiej usytuowany na historycznym przebiegu drogi przez tą miejscowość.

Budownictwo mieszkalne (w tym drewniane)

Zabytkowy zasób tego typu obiektów w głównej mierze znajduje się na terenie Leżajska. W tym zakresie można wyróżnić kamienice znajdujące się na terenie lokacyjnym miasta – zasadniczo leżajskiego Rynku oraz głównych ulic. Do ciekawszych ze względu na rozwiązania artystyczne można zaliczyć budynki przy ulicach: Furgalskiego 3 (1909 r.), Mickiewicza 23 (1911 r.), Mickiewicza 31 (ok. 1900 r.), Rynek 13 (k. XVIII w./k.XIX w.), Rynek 23 (XVIII w./1912) czy Rzeszowska 14 (przed 1874/ ok. 1909), Żwirki i Wigury 6 (ok. 1920 r.), Żwirki i Wigury 18 (ok. 1911 r.)

Warto zaznaczyć rozwijającą się pod koniec XIX wieku i na początku wieku XX architekturę willową. Wybitnym przykładem tego typu jest położona w Leżajsku drewniana willa przy ul. Słowackiego 41 utrzymana w stylistyce tzw. budownictwa szwajcarskiego o bogato dekorowanym detalu elewacji. Inne wille leżajskie to Mickiewicza 44 (1914, dom Józefa Zawilskiego), Mickiewicza 45 (1927), Moniuszki 2 (ok. poł. XIX w.), Sanowa 1 (ok. 1900). Willę można także spotkać w Grodzisku Dolnym – ciekawy budynek nr 265 powstały w 1911 r.

W miejscowościach leżących w granicach powiatu zachowały się również, aczkolwiek już nieliczne, przykłady zabudowy kolonistów niemieckich o charakterystycznym rozplanowaniu. Można je jeszcze spotkać w gminie Kuryłówka – w Tarnawcu, w gminie Nowa Sarzyna – Wola Zarczycka (Königsberg) oraz przy ul. Moniuszki w Leżajsku (pierwotnie

Fot. 20. Dom w Tarnawcu

Gillershof leżał na terenie Giedlarowej). Drewniane lub murowane domy były stawiane szczytowo do drogi.

Niestety trzeba zauważyć, że w poprzednim *Programie...* nie został uwzględniony zasób szczególnie ważny w kontekście przypadającej rocznicy powstania Centralnego Okręgu Przemysłowego. Na terenie Nowej Sarzyny, w sąsiedztwie zakładów CIECH Sarzyna, znajduje się ściśle z tym zakładem związany zespół modernistycznych budynków mieszkalnych. Obiekty wybudowane w latach 1938-1939 w ramach COP stanowiły zaplecze mieszkaniowe nowo powstałych zakładów „Nitroza”.

Fot. 21. Jeden z budynków osiedla mieszkalnego w Nowej Sarzynie

Szczególnym przykładem budownictwa mieszkalnego jest budownictwo drewniane. Na terenie Powiatu Leżajskiego jednym z najbardziej wartościowych zabytków tego typu jest dwór podstarościego położony przy ul. Słowackiego 2 w Leżajsku, którego datowanie określone jest na 1759 r. Ciekawym budynkiem mieszkalnym w Leżajsku jest również monumentalny, drewniany dom przy ul. 3 Maja 25 (1920 r.), który ze względu na swoją oryginalną i rzadko występującą formę architektoniczną oraz bogactwo stolarki zasługuje na szczególną ochronę. Inne przykłady z Leżajska to drewniany dom przy ul. Leśnej 1 (1927 r.) czy też dworek przy ul. św. Jana z Dukli 10 (1759 r.). Dość duży zasób drewnianych domów i budynków gospodarczych znajduje się na terenie gminy Kuryłówka i Grodzisko Dolne. W większości przypadków są to typowe budynki powstałe w 1 połowie XX w. Kilka wartych odnotowania położonych jest w gminie Grodzisko Dolne są to np. dom z frontowym podcieniowym gankiem w Grodzisku Dolnym (obok nr 363), Chodaczowie (nr 3); domy w Grodzisku Dolnym nr 212, 216 – z ciekawie rozwiązana formą wejścia w elewacji frontowej. Ważnym przykładem budownictwa drewnianego jest drewniana plebania w Piskorowicach – ewenement tego typu obiektu na terenie Powiatu.

Budownictwo przemysłowe i folwarczne

Ordynacji Potockich z łańcuta zawdzięczamy powstanie w roku 1918 w Leżajsku tartaku przy ul. Mickiewicza. Zostały wybudowane dwa budynki zarządu tartaku – w południowym, będącym obecnie własnością Powiatu, wyremontowanym budynku mieści się Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy. Razem z nimi, w głębi działki powstały budynki produkcyjne wraz z kominem. Zespół tartaczny w Leżajsku jest jednym z nielicznych tak dobrze zachowanych na terenie województwa.

Fot. 22. Budynek w zespole tartaku, obecnie Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Leżajsku

Do budownictwa przemysłowego zalicza się również zespół rzeźni w Leżajsku przy ul. Sanowej, oraz coraz mniej liczne młyny¹⁵ m.in. w Kuryłówce (1928, drewniany), Ożannie (1936, szachulcowy).

Jak już wspomniano na terenie powiatu znajdują się zabytki związane z powstaniem COP-u. W zakresie budownictwa przemysłowego jego materialnym świadectwem jest zespół budynków produkcyjnych powstałych w 1938 roku na potrzeby zakładu „Nitroza” w Sarzynie, a obecnie znajdujących się w posiadaniu CIECH Sarzyna w Nowej Sarzynie.

Przykładem zabudowy folwarcznej na terenie Powiatu Leżajskiego są zabudowania wniesione w ramach Ordynacji Potockich w Wierzawicach. Do dzisiaj zachował się m.in. potężny murowany spichlerz (XVIII, XIX w.), mieszkanie oficjalisty (1840) i budynek owczarni (1838) niestety w coraz to gorszym stanie.

Cmentarze i sztuka sepulkralna

Zasób zabytków sztuki sepulkralnej na terenie powiatu choć jest zróżnicowany ze względu na różnorodność wyznań jakie reprezentuje, to pod względem artystycznym jest nie

¹⁵ Wspomniany we wcześniejszym programie młyn w Jelnej został rozebrany ze względu na zły stan zachowania.

jednorodny z przewagą dzieł typowych i zbytnio nie wyróżniających się w szerszym kontekście terytorialnym.

Pod kątem architektonicznym wyróżnia się cmentarz komunalny w Leżajsku z centralną częścią zaplanowaną w latach 30. XX wieku. Na jego obszarze znajduje się jedna z ciekawszych na tym terenie kaplica grobowa Marii Jaroszówny (wybud. w l. 1931-1932). Obiekt o bardzo dobrej architekturze, zaprojektowany przez rzeszowskiego budowniczego Franciszka Stążkiewicza. Aktualnie (styczeń 2018 r.) trwa procedura objęcia kaplicy wpisem do rejestru.

Fot. 23. Kaplica na cmentarzu w Leżajsku

Jak już wspomniano nekropolie oraz zlokalizowane na nich dzieła są świadectwem wiary wielu wyznań – rzymskokatolickich, ukraińskich, żydowskich czy protestanckich.

Nekropolie rzymskokatolickie to obecnie cmentarze parafialne lub komunalne oraz jeden zakonny (OO. Bernardynów w Leżajsku). Wśród nich można wymienić miejsca pochówków w Grodzisku Dolnym, Sarzynie, Łętowni z unikatową w skali województwa formą obwarowań ziemnych, a także w Kuryłówce czy też w Giedlarowej (należy zwrócić uwagę, że w ostatnich latach zadbano o jego starszą część).

Cmentarze ludności ukraińskiej obrządku grekokatolickiego zachowały się głównie po prawobrzeżnej stronie Sanu (mieszkańcy Leżajska chowani byli na cmentarzu komunalnym) w

Fot. 24. Cmentarz grekokatolicki w Kuryłówce

Dąbrowicy, Ożannie, Piskorowicach czy też Brzyskiej Woli. Po lewobrzeżnej stronie jedynym przykładem jest nekropolia w Dębnie. Cenny zespół nagrobków znajduje się na cmentarzu przycerkiewnym w Kuryłówce (mocno zaniedbany). Wyznawcy prawosławia także posiadają swoją nekropolię w Kulnie – cmentarz o dość dużym zasobie przedwojennych nagrobków jest wyjątkowo malowniczo położony.

Ze względu na wartości niematerialne najwyższą ocenę cmentarz – kirkut społeczności żydowskiej w Leżajsku, na którym oprócz zachowanych w różnym stanie zabytkowych macew, znajduje się ohel – symbol pochówku w tym miejscu cadyka Elimelecha ben Eleazara Lippmana (1717-1787), który w 1772 roku zamieszkał w Leżajsku. Do tego świętobliwego męża chasydów, rokrocznie

Fot. 25. Ohel na cmentarzu żydowskim w Leżajsku

zjeżdżają się Żydzi z całego świata. Pierwotnie ohel był drewniany i został zniszczony przez okupanta w 1940 r. Obecny murowany, rozłożysty budynek został wybudowany w 1962 r., następnie rozbudowany w 1988 r. Składa się z trzech części, tj. dwóch sal modlitewnych oraz

sali z epitafiami, w której zgromadzono fragmenty macew synów Elimelecha oraz jego dalszej rodziny.

Na terenie Powiatu znajduje się jeszcze jeden cmentarz żydowski – kirkut w Grodzisku Dolnym, na którym można jeszcze zobaczyć macewy w różnym stanie zachowania.

Zasób samych zabytkowych nagrobków jest najbardziej zróżnicowany na omawianym terenie. Co ciekawe w Leżajsku nie jest on najbardziej wartościowy. Znajduje się na nim zaledwie kilka ciekawych realizacji, ale nie tyle, ile można by się spodziewać po największej miejscowości Powiatu. Wiązać ten fakt możemy z tym, że w II poł. XIX i początkach XX w. miasto znajdowało się w regresie, a co najważniejsze było drugim (po Łąncucie), mniej ważnym ośrodkiem miejskim Ordynacji Łąncuckiej. Te uwarunkowania przekładały się na majątność jego mieszkańców, a tym samym na jakość dzieł jakie zamawiali. Niemniej jednak znajdujemy w Leżajsku dzieło wartościowego kamieniarza Kuleszy z Tarnowa oraz realizacje niezmiernie płodnego i znanego warsztatu Tadeusza Janika z Rzeszowa.

Na rozległym, a także atrakcyjnie położonym pod względem krajobrazowym cmentarzu w Grodzisku Dolnym znajdujemy kilka ciekawych przykładów sztuki nagrobnej. Są nimi: pomnik rodziny Świątkowskich, z klasycznym motywem urny, na masywnej mense; nagrobek Michała Świądra z płaskorzeźbionym portretem Jezusa, a pochodzącym z rzadko spotykanego na terenie naszego województwa warsztatu M. Antoniaka ze Stanisławowa. Nagrobek ze znanego przemyskiego warsztatu F. Majerskiego znajdziemy na cmentarzu parafialnym w Kuryłówce.

Obiekty o szczególnej wartości i znaczeniu dla Powiatu

W zasobie zabytków nieruchomości Powiatu Leżajskiego można wyszczególnić grupę obiektów o szczególnej, ponad regionalnej randze; obiektów będącym jego wyróżnikiem.

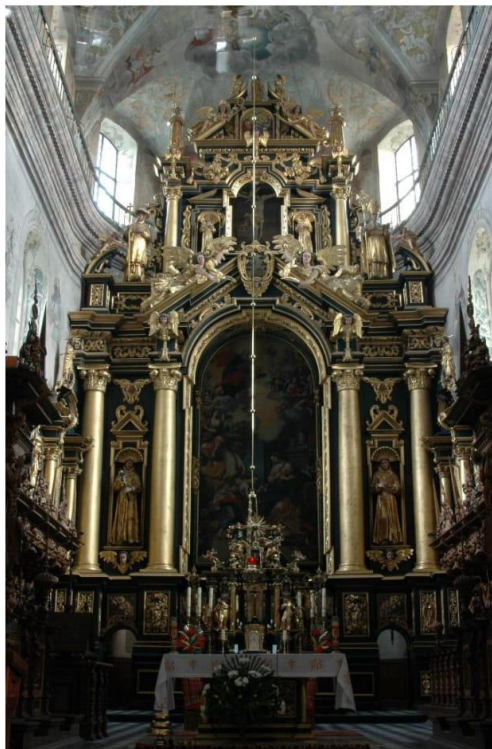
- Niewątpliwie jest nim zespół OO. Bernardynów. To wybitne dzieło architektoniczne w coraz lepszej oprawie (przekomponowane ostatnio otoczenie) budzi zachwyty turystów, ale także wybitnych znawców sztuki. Jak już wspomniano zespół posiada duże walory artystyczne, jak również jest bardzo ważnym ośrodkiem kultury oraz nośnikiem różnorodnych części wielowiekowych wartości niematerialnych.
- Pod kątem tego ostatniego waloru bardzo ważne jest również ogólnie pojęte dziedzictwo żydowskie, którego materialnym świadectwem jest leżajski kirkut i postać słynnego cadyka Elimelecha.
- Wyróżnikiem Powiatu jest także zasób dziedzictwa kolejowego. Na przebiegającej przez teren Powiatu linii Przeworsk-Rozwadów zachowało się jeszcze wiele oryginalnych obiektów z czasów jej budowy. Ważne są dworce z jednym kompleksowo odnowionym w Leżajsku, a poza nim w Chodaczowie i Sarzynie. Jednak z tego zespołu obiektów należy szczególnie podkreślić znaczenie zespołu strażnicy kolejowej w Chodaczowie – ten obiekt jest jednym z nielicznych w tej części Polski, a jedynym zachowanym bez większych przekształceń.
- Podkreślić należy także stan zachowania i wartość zespołu urbanistycznego Leżajska z cennym kompleksem zabudowy sakralnej i towarzyszącej tj. zespołu Fary oraz cerkwi wraz z powiązanim z nim budynkiem Proświty w Leżajsku – jeden z kilku tego typu na terenie Podkarpacia.
- Uwagę zwraca bogaty jeszcze zasób architektury drewnianej o interesujących formach artystycznych szczególnie domów z gminy Grodzisko Dolne – swoista „drewniana Szwajcaria”, Leżajska, plebani z Piskorowic

- Bardzo bogaty i zróżnicowany jest zasób kaplic i kapliczek na terenie powiatu. Kilkadziesiąt wartościowych obiektów zarówno drewnianych jak i murowanych jest istotnym elementem krajobrazu kulturowego tego obszaru.

5.2.2. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome stanowiące wystrój i wyposażenie świątyń

Zabytki ruchome zewidencjonowane na terenie Powiatu, w przeważającej większości stanowią wystrój i wyposażenie świątyń. Najwięcej kryją ich w sobie kościoły. Wyposażenie cerkiewne pomimo istniejących na omawianym terenie cerkwi jest dużo mniejsze – część ruchomego wyposażenia zostało zabrane przez wiernych po II wojnie światowej, część z tego co zostało zaginęła w nieznanymi okolicznościach, w czasie, gdy były one poza kultem lub gdy były adaptowane na świątynie rzymskokatolickie.

Fot. 26. Ołtarz główny w kościele OO. Bernardynów w Leżajsku

Wyjątkowym bogactwem i wysokim kunsztem artystycznym odznacza się wyposażenie kościół i klasztoru Ojców Bernardynów w Leżajsku. Sanktuarium, do którego od początku ściągali pątnicy z całej ówczesnej Rzeczypospolitej miało przez wieki możliwych opiekunów wywodzących się z czołowych rodzin polskiej magnaterii. Łżyli oni na klasztor i fundowali dla niego wyposażenie, wykonywane przez uznanych artystów. Przyczyniali się w ten sposób do uświetnienia miejsca objawienia Pani Leżajskiej, jednocześnie dbając o własny prestiż – stąd w świątyni można zaobserwować liczne herby szlacheckie.

Trzeba zauważyć, że wystrój kościoła jest dość jednorodny i stylistycznie oscyluje pomiędzy późnym renesansem a barokiem – ponieważ zasadniczy trzon wyposażenia kościoła

powstawał od 2 ćw. XVII w. oraz poprzez wiek XVIII. Mniej liczne zabytki pochodzące z XIX w. i początku XX w. albo zostały tak umiejętnie wkomponowane w strukturę świątyni, aby nie zaburzyć jej porządku (nagrobek Potockich z towarzyszącym mu ołtarzem pod południową częścią chóru), albo zostały tak zaprojektowane, aby nawiązywały do epok wcześniejszych ("szafka" mieszcząca krucyfiks na rewersie ołtarza głównego). Całe to zjawisko dodatkowo podnosi ogólnopolską rangę leżajskiego zabytku.

Na wyposażenie bernardyńskiej świątyni składa się komplet kilkunastu nastaw ołtarzowych (XVII-XVIII, XIX/XX w.), których część została wykonana przez lwowskiego rzeźbiarza Antoniego Osińskiego czy innego wybitnego sculptora – Thomasa Huttera lub ich warsztaty. Ołtarze zdobią liczne obrazy autorstwa m.in. malarzy zakonnych: Szymona Hermanowicza czy Franciszka Lekszyckiego oraz rzeźby wspomnianych już powyżej rzeźbiarzy, z których niektóre wnoszą się na wyżyny sztuki polskiej XVIII w. Wydłużone prezbiterium, które pierwotnie było chórem zakonnym mieści wyjątkowej klasy dzieła sztuki snycerskiej jakimi są stalle zakonne (1648) i specjalna szafa-pulpit służąca do czytania ksiąg przez zakonników – zachwycają one swoim artystycznym, kunsztem wykorzystania intarsji i inkrustacji.

Dalej można wymienić XVII-wieczną bogato dekorowaną ambonę, a przede wszystkim światowej klasy prospekt organowy. To wyjątkowa struktura, która pod jedną fasadą przebiegającą przez trzy nawy łączy trzy odrębne instrumenty organowe. Rozbudowany przestrzennie, monumentalny architektoniczny prospekt został ozdobiony bogatą dekoracją snycerską oraz dziesiątkami rzeźb świętych powszechnych, zakonnych, postaciami Marii, Chrystusa oraz postaciami o rodowodzie mitologicznym wykorzystanych w treściach chrześcijańskich. Prospekt oprócz swojej potężnej skali, wysokiej wartości artystycznej posiada również wartościową, unikatową warstwę treściową dotyczącą roli Kościoła w świecie, odnoszącą się do treści Maryjnych oraz szczególnych czcicieli kultu Marii – franciszkanów. Wystrój wnętrza kościoła dopełnia barokowa, iluzjonistyczna polichromia autorstwa malarzy: Wojtanowskiego, Kłossowskiego, Macieja i

Fot. 27. Prospekt organowy w kościele OO. Bernardynów w Leżajsku

Mateusza Millerów. Wśród przykładów wyposażenia leżajskiej bazyliki można także wymienić inne cenne przykłady rzemiosła artystycznego jakim są np. dekoracyjne, kute kraty do bocznych kaplic kościoła.

Interesujące wyposażenie znajdziemy także w bernardyńskim klasztorze. Jest to kolekcja wyjątkowych polichromowanych, drewnianych portali, wystrój refektarza, polichromie zdobiące pomieszczenia klasztoru. W budynku tym znajdują się także cenne obrazy m.in. cykl poświęcony początkowi leżajskiego sanktuarium (najstarsze znane przedstawienia kościoła jak i Leżajska) czy żywotowi św. Franciszka.

Bernardyni świadomi wartości dziedzictwa jakim się opiekują regularnie prowadzą prace remontowo-konserwatorskie. W najbliższym czasie należy się spodziewać podjęcia konserwacji ołtarza św. Franciszka oraz ołtarza głównego, których struktura i stan zachowania wymaga interwencji.

Cenne dzieła sztuki znajdują się także w kościółce farnym w Leżajsku. Wśród nich można wymienić ołtarz główny (datowany na 1643 r.), który był wzorowany na pierwotnym ołtarzu głównym katedry wawelskiej (obecnie w Bodzentynie), z cennym obrazem Adoracja Trójcy Świętej autorstwa naśladowcy Tomasza Dolabelli. Pozostałe ołtarze barokowe (część przekształconych w I. 30. XX w), cenna ambona, która podobnie jak iluzjonistyczne polichromie powstała w kręgu artystów tworzących dla leżajskich bernardynów (w 2017 r. została odtworzona polichromia w nawie północnej). Wartościowe jest również wyposażenie kościółki parafialnego w Kuryłówce utrzymane w stylistyce baroku (ołtarz główny, XVIII w.) czy też neobarokowej (XIX w. – koszowa ambona, konfesjonały, prospekt organowy oraz polichromia utrzymana w duchu iluzjonistycznego malarstwa barokowego; ołtarze boczne 1903)¹⁶. W kościele

Fot. 28. Wnętrze prezbiterium w kościele farnym w Leżajsku

parafialnym w Sarzynie znajdziemy wartościowe zabytki ruchome pochodzące z wcześniejszego kościoła – barokowy ołtarz boczny, feretrony.

W pozostałych świątyniach istnieje wyposażenie pochodzące zasadniczo z XIX i XX w. fundowane dla nowych (np. Wola Zarczycka) lub gruntownie przebudowanych świątyń (Grodzisko Dolne). Do ciekawszych realizacji można zaliczyć wystrój kościółki w Kolonii Polskiej, w którym znajdujemy dzieła zaprojektowane przez dobrej klasy artystów (ołtarz główny P. Kędziński z Krosna, boczne A. Lenik – też z Krosna) a wykonane w warsztacie Edwarda Totha z Dąbrowicy. W kościele tym znajduje się również kamienna mensa ołtarzowa pochodząca z katedry wawelskiej oraz unikatowy w skali województwa witraż pochodzący z połowy XIX wieku, a importowany z Francji. Neogotyckie wyposażenie zdobi wystrój kościółki parafialnego w Giedlarowej częściowo powstałe w dobrej pracowni jasielskiego artysty Andrzeja Szajny – dzieła tym cenniejsze, że niewiele jest znanych realizacji tego artysty. W podobnej stylistyce utrzymany jest także wystrój świątyni w Woli Zarczyckiej powstały w I ćw. i I. 50 XX w. (np. ołtarz główny W. Moskały z Trzebosi). Kościół ten wyróżnia cenny zespół

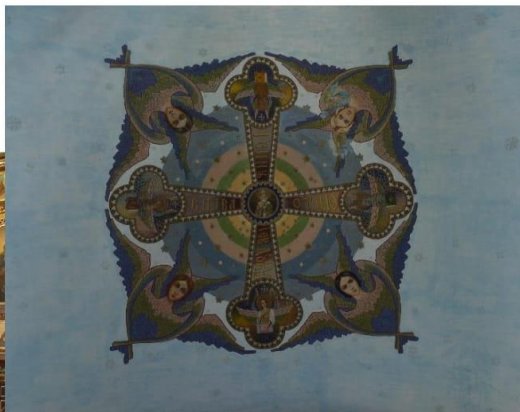
¹⁶ W kościele od pewnego czasu prowadzone są prace konserwatorskie. W 2017 roku zakończono ostatni etap prac przy polichromii.

witraży zaprojektowanych przez Stefana Matejkę, a wykonany przez Krakowski Zakład Witrażów S.G. Żeleński. W dużej mierze miejscowi artyści dekorowali kościół w Grodzisku Dolnym. Jego wyposażenie powstawało sukcesywnie w XIX w. i XX w.; m.in. ołtarz główny, który wyk. J. Malach z Grodziska, a obrazy do niego namalował W. Bąkowski z Leżajska. Ten ostatni był również autorem polichromii grodziskiego kościoła. Z 4 ćw. XIX w. pochodzi natomiast neobarokowa nastawa ołtarzowa znajdująca się w kaplicy w Jastrzębcu. Późniejsza polichromia, to jest z 1932 roku zdobi wnętrze kaplicy grobowej na cmentarzu w Leżajsku. Jest to wyjątkowy zabytek kommemoratywny, którego wartość artystyczna wykracza poza obszar powiatu. Autorem wspomnianej polichromii oraz obrazu w ołtarzu głównym jest uznany krakowski malarz Marian Konarski. Wnętrze zdobi również m.in. witraż z krakowskiej pracowni Żeleńskiego, a pamięć zmarłej Marii Jaroszówny uczczono jej popiersiem oraz medalionem z jej podobizną w szczycie elewacji.

Jak już wspomniano, nieliczne są przykłady wyposażenia cerkwi leżących na terenie Powiatu Leżajskiego. W większości zachowało się ono w cerkwi w Dąbrowicy – wykonane przez warsztat miejscowego artysty Edwarda Totha. Wśród zabytkowych elementów zdobiących jej wnętrze należy wymienić rozbudowany neobarokowy ikonostas z 1906 r. (częściowo wtórnie rozlokowany z powodu przystosowania cerkwi dla celów

Fot. 29. Wnętrze cerkwi w Dąbrowicy

Fot. 30. Fragment polichromii w cerkwi w Kuryłówce

liturgii kościoła rzymskokatolickiego) bogato dekorowany przez obrazy. Dwa eklektyczne ołtarze boczne pw. Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej oraz pw. św. Mikołaja, ambonę w formie łodzi, konfesjonały i chór muzyczny. Wiele elementów oryginalnego wystroju zachowała także cerkiew w Starym Mieście (ołtarz w prezbiterium, ołtarze boczne, polichromia). W dużo mniejszym stopniu dzieła cerkiewne przetrwały w cerkwi w Kulnie (barokowe carskie wrota, ikony Hodegerti oraz Pantokratora z XVII/XVIII w., św. Onufrego z XVIII w., ołtarz w sanktuarium z XVIII w. i 2 poł. XIX w. Natomiast w cerkwi w Kuryłówce, zachowała się tylko XX-wieczna polichromia autorstwa Pawła Zaporozskiego (w trakcie prac

konserwatorskich) oraz chór muzyczny. Podobnie zdekompletowane jest wyposażenie cerkwi w Leżajsku, w której polichromia dodatkowo została wyjątkowo nieudolnie przemalowana.

Zabytki ruchome w zbiorach muzealnych

Należy zauważyć, że na terenie Powiatu Leżajskiego, w jednym niedużym mieście funkcjonują aż dwa muzea o wartościowym i specyficznym zasobie eksponatów¹⁷. Są to: Muzeum Prowincji OO. Bernardynów w Leżajsku oraz Muzeum Ziemi Leżajskiej.

Starszą jednostką, o bardzo bogatych zbiorach jest Muzeum Prowincji OO. Bernardynów w Leżajsku zlokalizowane w budynku klasztoru. Powstało ono w 1971 r., mając na celu m.in. zabezpieczenie dzieł sztuki, które pochodziły ze zlikwidowanych klasztorów Bernardyńskich będących po II wojnie światowej poza granicami Polski. Miało i ma za zadanie prezentowanie wkładu Bernardynów w historię i kulturę artystyczną Rzeczypospolitej. Gromadzi także przedmioty wycofywane z użytkowania z funkcjonujących zgromadzeń, pamiątki po zakonnikach i dobrodziejach zakonu. Początki Muzeum związane są z osobą o. Kajetana Grudzińskiego, natomiast należy zauważyć, że jego sukcesywny rozwój jest zasługą o. dr Efrema Obruśnika, który na stanowisku dyrektora Muzeum pozostaje od trzydziestu lat. Zgromadzony przez muzeum zasób to głównie dzieła sztuki sakralnej związane w kręgiem bernardyńskim. Są to zarówno przykłady malarstwa i różnego rodzaju rzemiosła artystycznego (elementy nastaw ołtarzowych, wyposażenia świątyń (stalle), paramenty liturgiczne, szaty liturgiczne, wartościowy zbiór złotnictwa), ale także rzeźby czy też cenne rękopisy. Osobną ekspozycję stanowią pamiątki po błogosławionym Janie Pawle II, czy też przedmioty związane z kulturą szlachecką (m.in. portrety szlacheckie). Dodatkowo w Muzeum eksponowane są różnego rodzaju pamiątki związane z działalnością misyjną Ojców Bernardynów. W miarę możliwości finansowych i organizacyjnych poszerzana jest przestrzeń ekspozycyjna i magazynowa Muzeum, jak również poddawane są konserwacji poszczególne eksponaty.

Młodszy Muzeum, obchodzący 1 stycznia 2018 roku dziesięciolecie swojej działalności, jest powołane uchwałą Rady Powiatu Leżajskiego Muzeum Ziemi Leżajskiej. Mieści się ono w specjalnie wyremontowanym na ten cel zabytkowym zespole dworu starościńskiego, w którego skład wchodzi dwór oraz trzy oficyny (czwarta oficyna jest własnością prywatną). Muzeum tworzył dyrektor Andrzej Chmura z zespołem pracowników, a w kolejną dekadę wprowadza obecny dyrektor Jacek Kwieciński. Muzeum ma na celu gromadzenie zbiorów dokumentujących szeroko rozumiane dziedzictwo kulturowe powiatu, a jego zasób tworzą m.in. dary mieszkańców, eksponaty подарowane lub pozyskane przez Towarzystwo Miłośników Ziemi Leżajskiej, obiekty pozyskane dzięki współpracy z Browarem Leżajsk oraz zakupy. Ważną postacią w historii Muzeum jest pochodzący z Sarzyny historyk prof. Józef Półćwiartek, który w 2010 roku подарował zbiór biblioteczny liczący ponad 3000 obiektów.

Zasób Muzeum tworzą trzy działy: historyczny, techniczny i etnograficzny:

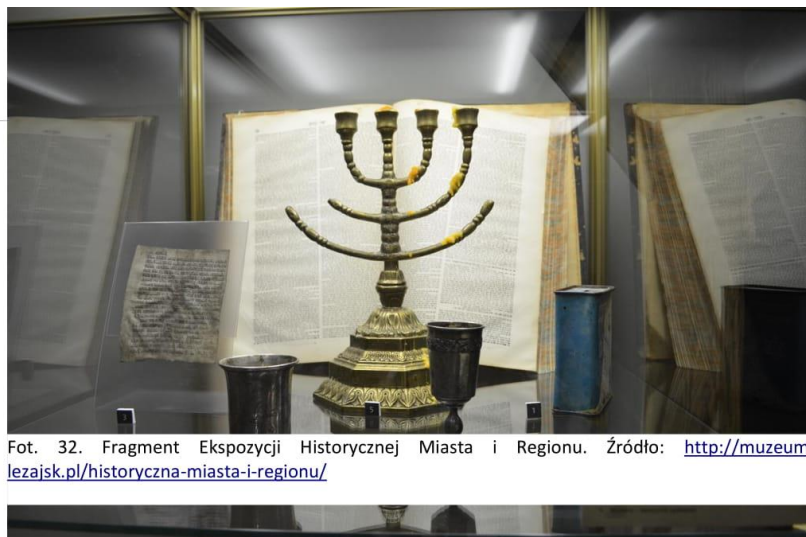
¹⁷ Na terenie pow. niżańskiego nie ma muzeum, pojedyncze muzea znajdują się na terenach powiatów: jarosławskiego, przeworskiego.

- Dział historyczny – to między innymi eksponaty ruchomej części stałej ekspozycji dotyczącej bogatej historii miasta i regionu, o chronologii od VI – V wieku p.n.e. do XX wieku. Dział historyczny stanowi kolebkę muzealiów różnego przeznaczenia. Między innymi eksponowana jest pieczęć urzędowa miasta Leżajska z roku 1778 roku – jeden z cenniejszych muzealiów, historyczne pocztówki z Leżajska, skrzynie posagowe z przełomu XIX i XX w., gramofon firmy Brunswick z 1922 r. oraz aparat fotograficzny firmy Voigtländer Bergheil z 1900 r., monety oraz banknoty z XIX oraz XX wieku. W

Fot. 31. Fragment Ekspozycji Historycznej Miasta i Regionu

skład wystawy historycznej i działu historycznego wchodzi również militaria (z okresu I oraz II wojny światowej), eksponaty dotyczące szkolnictwa – świadectwa oraz zdjęcia dokumentujące życie szkolne w I połowie XX (dwór Starościński w XX w. był siedzibą gimnazjum, liceum i szkoły podstawowej). Jako unikatowy obiekt uważany jest sztandar leżajskiego oddziału Związku Strzeleckiego z 1927 roku (jeden z nielicznych zachowanych w kraju). O dawnej wielokulturowości Leżajska świadczą m.in. prezentowane judaiki, w tym macewy pochodzące z leżajskiego cmentarza żydowskiego, znalezione podczas rewaloryzacji zespołu Dworu Starościńskiego w 2006 roku. Część ekspozycji stanowią przedmioty związane z rzemiosłem miejskim, przede wszystkim z kafelarstwem i garncarstwem. Do połowy XX wieku działała na Leżajszczynie wytwórnia kafli i fabryka pieców kaflowych, której wytwory można było spotkać w południowo-wschodniej Polsce. W ramach działu historycznego wyszczególnionych jest kilka poddziałów:

Fot. 32. Fragment Ekspozycji Historycznej Miasta i Regionu. Źródło: <http://muzeum-lezajsk.pl/historyczna-miasta-i-regionu/>

- a) Militaria – elementy uzbrojenia karabinowego (pociski kal. 7.62 mm), elementy pocisków artyleryjskich kal. 88mm, kompletny strój oficera WP oraz szereg innego typu przedmiotów związanych z wojskowością (manierki, łuski, bagnety itp.).
 - b) Numizmatyka – monety, banknoty oraz odznaczenia – medale. Zbiór monet obejmuje monety od roku 1800 do roku 1968. Są to austriackie krajcary i korony, niemieckie fenigi, rosyjskie ruble i kopiejki, węgierskie pengo oraz polskie grosze i złotówki. Do banknotów zaliczamy papiery wartościowe pochodzące z Europy środkowo-wschodniej: austro-węgierska husz – korona, rosyjskie ruble, polskie marki z lat 1916 – 1923 oraz złotówki z lat 1929 – 1982, które stanowią większość zbioru banknotów.
 - c) Archeologia – rekonstrukcja cmentarzyska ciepalskiego, tarnobrzaska kultura łużycka, VI – V wiek p.n.e. Grodzisko Dolne. Powyższa rekonstrukcja składa się z 21 eksponatów – naczyń typu: misy, wazy oraz naczyń dwustożkowatych.
- Dział techniczny – eksponaty związane z codziennym trybem życia – gospodarki: matryce gipsowe, kafle piecowe, szklane negatywy, sierpy, heble czy zestaw fotograficzny wraz z aparatem marki „Waylander” oraz wiele innych.
 - Dział etnograficzny – dział poświęcony głównie drewnianym zabawkom ludowym wytwarzanym na terenie ziemi leżajskiej. Do tego działu zaliczamy również przedmioty codziennego użytku takie jak: tarki, wyposażenie kuchenne, żarna i cierlice.

Znaczna część wpisanych do inwentarza muzealnego zabytków ruchomych prezentowana jest na trzech wystawach stałych Muzeum: Ekspozycja Browarnicza, Ekspozycja Historyczna Miasta i Regionu, Ekspozycja Etnograficzno-Zabawkarska.¹⁸ W latach 2016-2017 przeprowadzono modernizację i zmianę aranżacji stałej Ekspozycji Historycznej Miasta i Regionu. W ramach prac wykonano: uporządkowanie wystawy wg przyjętego porządku tematycznego i chronologicznego, montaż profesjonalnych gablot, ekranów multimedialnych, wydruków wielkoformatowych i plansz informacyjnych (w wersji polskiej i angielskiej). Zmianie aranżacji oraz uzupełnieniu o nowe eksponaty poddana też została Ekspozycja Etnograficzno-Zabawkarska.

¹⁸ Więcej informacji na stronie internetowej Muzeum Ziemi Leżajskiej <http://muzeum-lezajsk.pl/ekspozycje-stale/>

Fot. 33. Fragment Ekspozycji Zabawkarskiej w Muzeum Ziemi Leżajskiej. Źródło: <http://muzeum-lezajsk.pl/etnograficzno-zabawkarska/>

Należy podkreślić, że Muzeum Ziemi Leżajskiej posiada dwie główne, charakterystyczne cechy wyróżniające go wśród wielu tego typu regionalnych placówek. Jedną jest dokumentowanie a jednocześnie podtrzymywanie żywych tradycji rzemiosła zabawkarskiego. Natomiast drugą jest dział poświęcony wielowiekowej tradycji browarniczej szczególnie w dobie gwałtownego rozwoju gałęzi rzemieślniczej tej części przemysłu.

5.2.3. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są to zabytki nieruchome, będące powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, która złożona jest z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub jest to zabytek ruchomy, będący tym wytworem (Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie i opiece nad zabytkami, art. 3 ust. 4).

Doskonałe uwarunkowania, zarówno środowiskowe jak i geograficzne, Powiatu Leżajskiego spowodowały, iż jest to obszar o szczególnie dynamicznym osadnictwie w całym okresie zarówno prehistorycznym (czy też pradziejowym) jak i późniejszym, historycznym. Na terenie Powiatu zlokalizowane są stanowiska archeologiczne, które są niezwykle ważne nie tylko dla przeszłości tego regionu ale również dla województwa Podkarpackiego, czy też całego kraju. W szczególności należą do nich grodziska (dawne grody – protomiasta), cmentarzyska kurhanowe (w postaci kopców ziemnych) i założenia pałacowe, a także odkrywane relikty dawnych osad oraz cmentarzysk. Jak dotąd zarejestrowano 532 stanowiska archeologiczne znacznie zróżnicowane chronologicznie oraz kulturowo. Pod względem turystycznym z całą pewnością najbardziej interesujące są te zabytki, które są czytelne na powierzchni (czyli posiadają własną formę krajobrazową), jak wspomniane już grodziska czy kurhany.

Tabela 1. Wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie poszczególnych gmin Powiatu Leżajskiego

L. p.	Gmina (g.) Miasto (m.)	Ilość stanowisk	Ilość stanowisk wpisanych do rejestru zabytków
1.	Grodzisko Dolne (g.)	64	4
2.	Kuryłówka (g.)	123	5
3.	Leżajsk (m.)	60	2
4.	Leżajsk (g.)	169	4
5.	Nowa Sarzyna (m. i g.)	116	10
Razem:		532	25

W Powiecie Leżajskim stanowiska archeologiczne (inaczej zabytki nieruchome) związane są z bardzo różnymi okresami w dziejach człowieka, od czasów pradziejowych (epoka kamienia) aż do czasów nowożytnych (XVIII w.). Jak już wyżej przedstawiono, na chwilę obecną na obszarze Powiatu zewidencjonowano 532 stanowiska archeologiczne. Znaczna większość to stanowiska wielokulturowe, które reprezentują następujące epoki, okresy lub kultury:

- epoka kamienia, o bliżej nieokreślonej chronologii – 36
- epoka kamienia z ustaloną/pewną chronologią – 64, o następującej przynależności:
 - paleolit – 8
 - mezolit – 9
 - neolit – 47
- przełom neolitu i wczesnej epoki brązu – 9 stanowisk
- kultura mierzanowicka (wczesna epoka brązu) – 33
- kultura trzciniecka (starsza epoka brązu) – 40
- tarnobrzaska kultura łużycka (epoka brązu/wczesna epoka żelaza) – 157
- kultura przeworska (okres rzymski) – 84
- wczesne średniowiecze – 102
- średniowiecze, o bliżej nieokreślonej chronologii – 8
- późne średniowiecze – 2
- nowożytność 11

Zwrócić należy w tym miejscu uwagę, iż zarówno funkcja jak i chronologia niektórych stanowisk jest niezwykle trudna do ustalenia a niekiedy wręcz niemożliwa stąd bardzo ogólne określenia jak np. „pradzieje”.

Począwszy od końca lat 70. XX w., w ramach akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP), zostały zrealizowane na terenie całej Polski poszukiwania, prowadzone przede wszystkim metodą badań powierzchniowych. Ich wyniki przyniosły pokaźny przyrost wiedzy na temat osadnictwa prahistorycznego czy też historycznego. Podobnie było w przypadku Powiatu Leżajskiego, który został dotychczas przebadany tą metodą w swojej znacznej części.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że rejestr zabytków archeologicznych w Powiecie Leżajskim obejmuje 25 z 477 wpisów dokonanych dotychczas w całym województwie podkarpackim, co stanowi nieco powyżej 5% wszystkich wpisów tego typu.

Nieruchome zabytki archeologiczne zewidencjonowane na terenie Powiatu Leżajskiego ukazują niezwykle intensywną ewolucję osadnictwa w tym regionie, nie tylko w pradziejach

ale również w czasach nowożytnych. Wskazują one w szczególności na to, że przedstawiany tu obszar był bardzo atrakcyjny pod względem osadniczym dla ludności, która go zamieszkiwała, przede wszystkim w okresie epoki brązu, epoki żelaza a także wczesnego średniowiecza. Należy podkreślić, iż w ostatnich latach szczególny charakter stanowisk archeologicznych z obszaru Powiatu Leżajskiego potwierdzony został podczas przeprowadzonych prac wykopaliskowych m.in. na stanowisku 1 w Kuryłówce.

Zabytki o najwyższym znaczeniu dla Powiatu

Z reguły stanowiska archeologiczne, które mają bardzo duże, wręcz najważniejsze, znaczenie dla danej, gminy, powiatu lub województwa, są wpisywane do tzw. rejestru zabytków. Z obszaru Powiatu Leżajskiego są to przede wszystkim: osady, cmentarzyska, kurhany (czyli kopce ziemne), grodziska oraz zespół pałacowy. Łącznie jest to 25 stanowisk (zob. Tabela 3). Należy podkreślić, iż w ciągu ostatnich kilku dekad żadne nowe stanowisko nie zostało wpisane do w/w rejestru. Ostatnie wpisy pochodzą z początku lat 90. XX w. (zob. Tabela 3, kolumna: „Data wpisu do R.Z.”). Liczba stanowisk, które zostały wpisane do rejestru zabytków, na obszarze poszczególnych gmin (dalej skrót: gm.) i miast (dalej: skrót m.) wygląda jak następuje:

– gm. Grodzisko Dolne – Chodaczów – cmentarzysko; Grodzisko Dolne – cmentarzysko; Grodzisko Dolne – osada wielokulturowa; Grodzisko Dolne – grodzisko (pozostałość dawnego grodu). Łącznie są to 4 stanowiska.

– gm. Kuryłówka – Kuryłówka – osada wielokulturowa wraz z zespołem pałacowym; Ożanna – cmentarzysko (?); Ożanna – 3 stanowiska z materiałem o charakterze wielokulturowym. Łącznie jest to 5 stanowisk.

– m. Leżajsk – osada wielokulturowa wraz z cmentarzyskiem (?) oraz osada wielokulturowa. Łącznie są to 2 stanowiska.

– gm. Leżajsk – Giedlarowa – osada wielokulturowa; Piskorowice – osada wielokulturowa; Piskorowice – cmentarzysko; Wierzawice – osada wielokulturowa wraz z cmentarzyskiem. Łącznie są to 4 stanowiska.

– m. i gm. Nowa Sarzyna – Jelna – osada wielokulturowa; Ruda Łańcucka – osada wielokulturowa oraz punkt osadniczy; Sarzyna – 4 osady wielokulturowe oraz grodzisko; Tarnogóra – punkt osadniczy; Tarnogóra – kopce ziemne. Łącznie jest to 10 stanowisk.

Stosunek stanowisk wpisanych do rejestru zabytków do wszystkich stanowisk z poszczególnych gmin Powiatu Leżajskiego ilustruje Wykres 1.

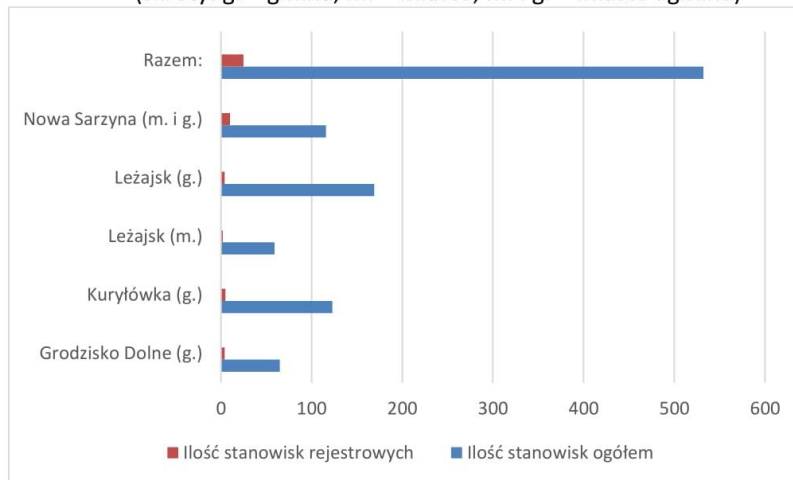
W tym miejscu zwrócić należy uwagę na fakt, iż znanych jest kilkanaście stanowisk, których wartość poznawcza jest również niezwykle wysoka. Mimo to, nie zostały one uwzględnione w rejestrze zabytków, a zdecydowanie powinny się tam znaleźć. Są to następujące stanowiska:

1. Brzyska Wola, stan. 13 – stanowisko wielokulturowe:
 - osada kultury pucharów lejkowatych z okresu neolitu;
 - osada kultury trzcinieckiej ze starszej epoki brązu;
 - tarnobrzeska kultura łużycka z przełomu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza;
 - osada pradziejowa;
2. Dębno, stan. 4: stanowisko wielokulturowe (1. osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej z epoki brązu; 2. osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego; 2. osada z okresu wczesnego średniowiecza).
3. Dębno, stan. 5: stanowisko wielokulturowe (1. osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej z

- epoki brązu; 2. osada kultury przeworskiej z późnego okresu rzymskiego; 3. osada z okresu wczesnego średniowiecza).
4. Grodzisko Dolne, stan. 5: stanowisko wielokulturowe (1. ślad osadnictwa z epoki kamienia; 2. osada kultury trzcinieckiej ze starszej epoki brązu; 3. cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu rzymskiego; 4. osada wczesnosłowiańska).
 5. Grodzisko Dolne, stan. 21: stanowisko wielokulturowe (1. osada z okresu neolitu; 2. osada kultury trzcinieckiej ze starszej epoki brązu; 3. osada tarnobrzesckiej kultury łużyckiej z epoki brązu; 4. osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego).
 6. Grodzisko Dolne stan. 22: stanowisko wielokulturowe (1. cmentarzysko ze starszej epoki brązu; 2. osada tarnobrzesckiej kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza; 3. osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego; 4. osada z okresu wczesnego średniowiecza z 3 horyzontami chronologicznymi).
 7. Kuryłówka stan. 20: stanowisko wielokulturowe (1. ślad osadnictwa z epoki kamienia; 2. ślad osadnictwa z wczesnej epoki brązu; 3. osada z epoki brązu; 4. osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego; 5. osada z okresu wczesnego średniowiecza; 6. osada pradziejowa).
 8. Leżajsk stan. 17: stanowisko wielokulturowe (1. osada kultury pucharów lejkowatych z okresu neolitu; 2. osada kultury trzcinieckiej ze starszej epoki brązu; 3. osada tarnobrzesckiej kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza; 4. osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego; 5. osada pradziejowa).
 9. Leżajsk stan. 35: stanowisko wielokulturowe (1. osada z neolitu; 2. osada z wczesnej epoki brązu; 3. osada tarnobrzesckiej kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza; 4. osada z okresu wczesnego średniowiecza; 5. ślad osadnictwa pradziejowego).
 10. Piskorowice stan. 8: stanowisko wielokulturowe (1. ślad osadnictwa z epoki kamienia; 2. osada tarnobrzesckiej kultury łużyckiej z epoki brązu; 3. osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego; 4. ślad osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza).
 11. Przychojec stan. 5: stanowisko wielokulturowe (1. obozowisko kult. świderskiej z okresu paleolitu schyłkowego; 2. osada tarnobrzesckiej kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza).
 12. Wierzawice stan. 24: osada wielokulturowa (1. osada z okresu neolitu; 2. osada kultury trzcinieckiej ze starszej epoki brązu; 2. osada tarnobrzesckiej kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza).
 13. Wierzawice stan. 30: stanowisko wielokulturowe (1. ślad osadnictwa z okresu neolitu; 2. osada z wczesnej epoki brązu; 3. osada tarnobrzesckiej kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza; 4. osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego).

Najciekawszymi obiektami pod względem wizualnym, a tym samym i turystycznym, są przede wszystkim kopce/kurhany, które zlokalizowane są na terenie lasów państwowych Nadleśnictwa Rudnik, w obrębie gminy Kuryłówka: w Brzyskiej Woli, Ożannie oraz Tarnogórze. Poza tym niezwykle atrakcyjne i działające na wyobraźnię amatorów archeologii są same grodziska (pozostałości dawnych grodów), które możemy odnaleźć na obszarze następujących miejscowości: Grodzisko Dolne (2 grodziska, w tym tzw. „Zamkowa Góra”), Leżajsk (domniemane grodzisko) oraz kopiec „Zbójenka” w Sarzynie, który stanowi przypuszczalnie również pozostałości dawnego grodu.

Wykres 1. Stosunek stanowisk wpisanych do rejestru zabytków do wszystkich stanowisk z poszczególnych gmin Powiatu Leżajskiego
(skrót: g. – gmina; m. – miasto; m. i g. – miasto i gmina)

5.2.4. Niematerialne dziedzictwo kulturowe

Zgodnie z *Konwencją w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* „niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe”, w rozumieniu *Konwencji*, przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Szereg przejawów tak rozumianego dziedzictwa niematerialnego występuje na terenie powiatu leżajskiego. Wśród najbardziej znanych – nie tylko na terenie powiatu, województwa podkarpackiego, ale też w skali ogólnopolskiej, a nawet międzynarodowej – elementów tego dziedzictwa wymienić należy przede wszystkim:

Fot. 34. „Turki” grodziskie. Źródło: http://potrawyregionalne.pl//media/Image/obyczaje/turki_grodziskonowe_1.jpg

- „Turki” grodziskie – zjawisko wpisane na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego;
- Tradycja pielgrzymowania do sanktuarium OO. Bernardynów w Leżajsku;
- Tradycja pielgrzymek chasydów z całego świata do Leżajska – miejsca spoczynku cadyka Elimelecha z Leżajska;

– Zabawkarstwo leżajskie.

Kult religijny i związane z nim tradycje

W tej dziedzinie niematerialnego dziedzictwa kulturowego należy m.in. zwrócić uwagę na następujące elementy: świąteczny wystrój kościołów (szopki bożonarodzeniowe, groby wielkanocne), odpusty, święto Bożego Ciała z uroczystą procesją i zwyczajem sypania kwiatów. Niezwykle specyficznym elementem niematerialnego dziedzictwa kulturowego, m.in. dla okolic Leżajska jest nadal żywa i kultywowana także w miejscowościach na terenie powiatu leżajskiego tradycja Wielkanocnych Straży Grobowych, tzw. Turków. Jest to zwyczaj związany z obrzędowością Wielkanocną – wystawianie straży grobowych przy Grobie Zbawiciela w okresie triduum paschalnego. "Turki" prezentują zróżnicowane ubiory i formy "uzbrojenia" oraz komendy, marsze. Cechą charakterystyczną „Turków” są ich stroje wzorowane na: mundurach wojskowych z różnych epok (często z elementami kostiumologii mundurów orientalnych – tureckich). „Turki” z miejscowości powiatu leżajskiego biorą też udział w corocznych ogólnopolskich paradach „Turków”, w trakcie których odbywają się m.in. paradne występy i pokazy musztry.

Znane nie tylko w regionie i kultywowane od kilku stuleci są także tradycje pielgrzymkowe do sanktuarium OO. Bernardynów w Leżajsku.

Fot. 35. Chasydzi w Leżajsku. Źródło: <http://chasydzi.blogspot.com/>

Kultura świętowania na terenie powiatu

– święta doroczne i rodzinne (np. śluby, wesela i związane z nimi obrzędy, rytuały i zwyczaje, także obrzędy związane z wypiekami – np. tradycja wypiekania tzw. korowalu weselnego w Grodzisku Dolnym czy nadal kultywowany zwyczaj wypieku i rozdawania gościom szyszki weselnej podczas ślubu we wsi Wólka Grodziska. Nadal żywym zwyczajem, corocznie uroczysto obchodzonym są dożynki – Święto Plonów, ludowe święto połączone z obrzędami dziękczynnymi za ukończenie żniw i prac polowych.

Do tej formy dziedzictwa niematerialnego należą też różnego rodzaju uroczystości patriotyczne – np. związane ze świętem odzyskania niepodległości czy lokalne.

Muzyka i taniec

Na terenie powiatu leżajskiego folklor muzyczny jest nadal żywy. Tradycje muzyczne, kultywują m.in. lokalne grupy śpiewacze zrzeszone w Kołach Gospodyń Wiejskich, orkiestry dęte, kapele ludowe, zespoły śpiewaczo-obrzędowe np.: Kapela Ludowa „Grodziszczoki” z

Fot. 36. Zespół Pieśni i Tańca „San”. Fot. Ryszard Węglarz

Grodziska Dolnego, Zespół Regionalny „Grodziszczoki”, Orkiestra Dęta z Grodziska Dolnego, Kapela Ludowa „Majdaniarze” z Nowej Sarzyny, Kapela Ludowa z Giedlarowej, zespół „Jarzębina”, Zespół Śpiewaczo-Obrzędowy „Leszczynka”, Zespół Regionalny „Brzozoki” z Brzozy Królewskiej, Zespół Folklorystyczny „Folusz” z Giedlarowej, Zespół Śpiewaczy "Azalia" z Woli Zarczyckiej, Zespół Pieśni i Tańca „San” i wiele innych. W repertuarze niektórych z ww. mieści się także folklor słowny oraz inscenizacje, np. wesela, tradycyjne obrzędy. Zespoły regionalne z terenu powiatu leżajskiego są laureatami wielu nagród i wyróżnień, np. wielokrotnie nagradzana Kapela Ludowa „Grodziszczoki” z Grodziska Dolnego, będąca laureatem prestiżowej nagrody im. Oskara Kolberga oraz nagrody im. Franciszka Kotuli.

Rzemiosło tradycyjne i kulinaria

Jednym ze znanych, udokumentowanych i przebadanych tradycyjnych rzemioł charakterystycznych dla Leżajska i okolic jest zabawkarstwo. Tradycje wyrobu zabawek (początkowo glinianych) w okolicach Leżajska sięgają najprawdopodobniej XVIII wieku. *Leżajskie zabawkarstwo zaliczane jest do grupy małopolskiej mającej swe źródła w zabawkarstwie lwowsko-jaworowskim (...) Około roku 1900 Wydział Krajowy postanowił utworzyć w Jaworowie pierwszą szkołę zabawkarską. (...) Obecnie cały leżajski ośrodek zabawkarski zaliczany jest w literaturze przedmiotu badań do ośrodka rzeszowskiego, zlokalizowanego wzdłuż drogi Łańcut – Leżajsk, z centrum w Brzozie Stadnickiej¹⁹.* Wyrób drewnianych zabawek w okolicach Rzeszowa był w XIX w. bardzo popularną, dobrze rozwijającą się dziedziną rzemiosła. Przypuszcza się, że wpływ na rozwój zabawkarstwa w rejonie Leżajska miała fabryka zabawek założona w 1909 r. Leżajsku przez Marcina Garbackiego, która zatrudniała rzemieślników z okolicznych wsi.²⁰ W roku 1950 powstała w

Fot. 37. Leżajskie zabawki. Źródło: <http://muzeum-lezajsk.pl/etnograficzno-zabawkarska/>

Leżajsku Spółdzielnia „Chałupnik”, która produkowała zabawki oraz kupowała je od wytwórców z Leżajska i okolic.

¹⁹ Wg informacji na ekspozycji w Muzeum Ziemi Leżajskiej.

²⁰ K. Ruszel, *Leksykon kultury ludowej w Rzeszowskiem*, Rzeszów 2004, s. 49

Do charakterystycznych drewnianych tradycyjnych zabawek należały m.in. ptak-klepek, konik na biegunach, bryczki zaprzężone w koniki, taczki, kołyski dla lalek, wiatraczki, fujarki, dziobiące kurki, dzięciołki i wiele innych. Twórcy ludowi z Leżajska i okolic nadal wytwarzają zabawki wg dawnych wzorów i tradycyjnymi metodami.

Z Leżajskiem kojarzone są wielowiekowe tradycje browarnicze, którymi szczyci się – jako ich spadkobierca – Browar Leżajsk. Wspominany jest pierwszy przywilej nadany przez króla Zygmunta Starego w 1525 r. na warzenie piwa, a historia browarnictwa leżajskiego prezentowana jest na stałej ekspozycji w Muzeum Ziemi Leżajskiej.

W wielu miejscowościach na terenie powiatu czynni są twórcy ludowi reprezentujący m.in.: hafciarstwo w Grodzisku Dolnym, Kuryłówce i Brzyskiej Woli, rzeźbę i płaskorzeźbę w Kuryłówce, rękodzieło artystyczne w Brzyskiej Woli, koronkarstwo i wyszywanie gorsetów w Grodzisku Dolnym czy bibułkarstwo w Kuryłówce. Niektóre z miejsc, w których lokalni artyści ludowi tworzą swe dzieła znalazły się na Szlaku Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia. Trasa Leżajsko-Kolbuszowska.

W wielu miejscowościach na terenie powiatu leżajskiego nadal znane są i przygotowywane różne potrawy i wyroby typowe dla tradycji kulinarnych tego obszaru. Podtrzymywanie i ożywianie tradycji kulinarnych to jedno z ważnych działań Kół Gospodyń Wiejskich działających w różnych miejscowościach. Wśród kulinariów charakterystycznych dla tego obszaru warto przede wszystkim zwrócić uwagę na tradycyjne produkty wpisane na listę produktów tradycyjnych prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Są to:

- lasowiacka nalewka z pigwy, lasowiacka nalewka żurawinowa (Czaban Janina, Nowa Sarzyna)
- sok z owoców czarnego bzu (Czesława Zawadzka, Przychojec)
- korowal weselny, chleb pszenno-razowy z piecowiska, szyszka weselna grodziska (Maria Żak, zespół śpiewaczo-obrzędowy Leszczynka, Wólka Grodziska)
- gołąbki z kaszy gryczanej z tartymi ziemniakami z sosem grzybowym (Maria Rydzik – KGW Grodzisko Dolne)
- kołduny kluski z ciasta ziemniaczanego z farszem z białego sera, ziemniaków i cebuli (Monika Goch, Dąbrowica)
- kiełbasa wiejska wierzawicka, kabanos wieprzowy wierzawicki, szynka wędzona wierzawicka (Eugeniusz Borkowski, Wierzawice)
- pieróg jaglany brzozański (Zofia Woś – KGW Brzoza Królewska)
- kiełbasa swojska z Wierzawic, baleron z Wierzawic, boczek wędzony z Wierzawic, schab wędzony z Wierzawic (Masarnia Osip Zygmunt Osip)²¹
- pieróg z kaszy gryczanej (Leokadia Beńko) – potrawa, która gościła na stołach w gminie Kuryłówka zazwyczaj w okresie różnych świąt, wesel, odpustów i innych uroczystości rodzinnych;
- chleb pszenny dąbrowicki (Joanna Staroń) – zgodnie z opisem zamieszczonym w wykazie produktów tradycyjnych: *jego receptura powstała podczas panującej w regionie biedy i dlatego, aby zwiększyć ilość wypiekanego chleba, dodawano do ciasta chlebowego relatywnie*

²¹ Wykaz wg informacji uzyskanych z Urzędu Marszałkowskiego województwa Podkarpackiego – Departament Rolnictwa i Gospodarki Wodnej. Więcej informacji o ww produktach znaleźć można na stronie internetowej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi: <http://www.minrol.gov.pl/Jakosc-zywnosci/Produkty-regionalne-i-tradycyjne/Lista-produktow-tradycyjnych/woj.-podkarpackie>

taniego składnika, jakim były gotowane ziemniaki. Dzięki takiemu zabiegowi chleb był pulchniejszy i dłużej zachowywał świeżość.

Na terenie Powiatu odbywa się szereg wydarzeń promujących niematerialne dziedzictwo kulturowe (w tym także wydarzeń cyklicznych). Wymienić tu można m.in.: Ogólnopolskie i Podkarpackie Parady Straży Grobowych „Turki”, Jarmark Kulturalny „Na Michała” w Giedlarowej (organizowana od 1993 r., impreza poświęcona wybranemu tematowi z tradycji wsi, połączona z występami zespołów folklorystycznych), Ogólnopolskie Spotkania Skrzypków Grających Muzykę Ludową Maj-Danówka w Nowej Sarzynie, Święto Kwitnącej Lipy w Przychojcu, Wspólne Kolędowanie w Muzeum Ziemi Leżajskiej, Obrzędy Wielkanocne, Jarmarki Świąteczne w Leżajsku, Spotkanie z folklorem i biesiadą, Międzynarodowe Spotkania Poetów „Wrzecziono” w Nowej Sarzynie, dożynki organizowane na terenie gmin. O zachowanie i promowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego dbają m.in.: Muzeum Ziemi Leżajskiej, Towarzystwo Miłośników Ziemi Leżajskiej, Stowarzyszenie Folklorystyczne „Majdaniarze” w Nowej Sarzynie miejskie i gminne ośrodki kultury, Stowarzyszenie „Kraina Sanu” – Lokalna Grupa Działania – inicjatorzy wielu przedsięwzięć na rzecz promowania m.in. niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Zabytki nieruchomości objęte prawnymi formami ochrony

Pomnik Historii

Uznaniem za Pomnik Historii jest jedną z ustawowo określonych form ochrony zabytków. Pomnikiem Historii zostać może zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnym znaczeniu i wartości dla kultury. Rangę Pomnika Historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w drodze rozporządzenia, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na terenie powiatu leżajskiego na tej prestiżowej liście znajduje się jeden spośród 81 Pomników Historii²². Zespół zabytkowy pn. "Leżajsk – zespół klasztoru oo. Bernardynów" został uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 13 kwietnia 2005 (Dz. U. 2005 nr 64 poz. 569).

Park kulturowy

Park kulturowy to kolejna forma ochrony zabytków, wprowadzona na mocy *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Park kulturowy powołuje mocą uchwały rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Utworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (Art. 16. Ust. 1 i 16. Ust. 5). Park kulturowy jest formą ochrony krajobrazu kulturowego umożliwiającą zachowanie wyjątkowych wartości historyczno-kulturowych w powiązaniu z ochroną środowiska naturalnego. Celem ustanowienia takiej formy ochrony jest potrzeba zachowania ciągłości tradycji krajobrazu i umożliwienie jego rozwoju zgodnie z miejscową tradycją.

Na terenie powiatu leżajskiego nie występuje ta forma ochrony – nie został utworzony żaden park kulturowy.

²² Wg stanu na 23 listopada 2017 r. W 2018 r. na rocznicę 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości liczba Pomników Historii ma wynieść 100.

Rejestr zabytków**Rejestr zabytków nieruchomych**

Rejestr zabytków zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków (Art.8). Wpis do rejestru zabytków odbywa się na mocy decyzji WKZ wydanej z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W tym samym trybie do rejestru może być też wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (Art. 9. ust.2)

Według stanu na dzień 31 grudnia 2017 r. na terenie powiatu leżajskiego znajdują się następujące obiekty i zespoły obiektów wpisane do rejestru zabytków:

Tabela 2. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Gmina	Miejscowość	Zespół	Obiekt	Nr rejestru
	Grodzisko Dolne				
1.		Chodaczów	Zespół strażnicy	Strażnica	A-1338
2.		Chodaczów		mur	jw.
3.		Grodzisko Dolne	Zespół kościoła	Kościół parafialny rzym.-kat.	A-545
4.			Zespół kościoła	Dzwonnica	jw.
5.			Zespół kościoła	Ogrodzenie z 3 bramami	jw.
6.			Zespół plebani	Plebania	A-419
7.			Zespół plebani	Spichlerz	jw.
8.				Park dworski	A-1072
	Kuryłówka				
9.		Brzyska Wola		Kaplica	A-1170
10.			Zespół leśniczówki	Leśniczówka	A-1025
11.				Ogród	jw.
12.		Dąbrowica		Kaplica	A-84
13.			Zespół cerkwi	Cerkiew gr.-kat., ob. kościół filialny rzym.-kat.	A-78
14.			Zespół cerkwi	Dzwonnica	jw.
15.			Zespół cerkwi	Ogrodzenie	jw.
16.				Park dworski	A-1169
17.		Jastrzębiec		Kaplica	A-775
18.		Kulno		Cerkiew filialna prawosławna i kościół fil. rzym.-kat.	A-101
19.		Kuryłówka	Zespół kościoła	Kościół parafialny rzym.-kat.	A-147
20.			Zespół kościoła	Dzwonnica	jw.
21.			Zespół cerkwi	Cerkiew gr.-kat., ob. kościół filialny rzym.-kat.	A-148

22.			Zespół cerkwi	Dzwonnica	jw.
	Leżajsk (Gmina)				
23.		Brzoza Królewska	Zespół kościoła	Kościół parafialny rzym.- kat.	A-1204
24.			Zespół kościoła	Dzwonnica	jw.
25.				Aleja modrzewiowa*	15-ZP
26.				<i>Stodoła w zagrodzie nr 204 Nie istnieje</i>	<i>A-787</i>
27.		Chałupki Dębnińskie		Budynek dworca kolejowego Grodzisko Dolne	A-1322
28.		Dębno		Cmentarz gr.-kat.	A-269
29.		Giedlarowa		Kościół parafialny rzym.- kat.	A-4
30.		Piskorowice- Mołynie		Leśniczówka	A-866
31.		Stare Miasto		Cerkiew fil., ob. kościół parafialny rzym.-kat.	A-1304
32.		Wierzawice		Spichlerz	A-1244
	Leżajsk (Miasto)				
33.		Leżajsk	Zespół kościoła farnego	Kościół parafialny rzym.- kat.	A-72
34.			Zespół kościoła farnego	Dzwonnica	jw.
35.			Zespół kościoła farnego	Ogrodzenie	jw.
36.			Zespół kościoła farnego	Plebania	jw.
37.			Zespół kościoła farnego	Wikarówka	jw.
38.			Zespół kościelno- klasztorny OO. Bernardynów	Kościół	A-676
39.			Zespół OO. Bernardynów	Klasztor	jw.
40.			Zespół OO. Bernardynów	Mury obronne z basztami i bramkami	jw.
41.			Zespół OO. Bernardynów	Otoczenie zespołu klasztornego	A-95
42.			Zespół cerkwi	Cerkiew gr.-kat., ob. kościół filialny rzym.-kat., ul. Jarosławska 2	A-1016
43.			Zespół cerkwi	Ogrodzenie z murem oporowym	jw.
44.				Cmentarz żydowski, ul. Górna	A-1495
45.				Ratusz, Rynek 1	A-558

46.				Pałac, ul. Furgalskiego 4	A-1015
47.				Dom Ludowego Ukraińskiego Towarzystwa "Proświta", ul. Jarosławska 1	A-212
48.				Dom, ul. Krótka 1	A-2
49.			Zespół dworu starościńskiego	Dwór	A-747
50.			Zespół dworu starościńskiego	Oficyny (cztery)	jw.
51.				Zajazd, ul. Mickiewicza 11	A-257
52.				Bank Spółdzielczy, ul. Mickiewicza 38	A-1028
53.				Dom Mickiewicza 41	A-1019
54.				Willa, ul. Mickiewicza 44	A-1018
55.				Dom (z otoczeniem), ul. Mickiewicza 48	A-1017
56.				Dom (z otoczeniem), ul. Moniuszki 2	A-1020
57.				Kamienica, Rynek 32	A-927
58.				Dom, ul. Rzeszowska 11	A-930
59.				Kamienica, ul. Rzeszowska 14	A-244
60.				Dworek, ul. Słowackiego 2	A-929
61.				Dom, ul. Żwirki i Wigury 18	A-634
	Nowa Sarżyna				
62.		Jelna		Kaplica przydrożna	A-635
63.		Łętownia		Ziemne obwałowania bastionowe	A-394
64.		Wola Zarczycka	Zespół kościoła parafialnego	Kościół parafialny rzym.- kat.	A-334
65.			Zespół kościoła parafialnego	Dzwonnica	jw.
66.			Zespół kościoła parafialnego	Ogrodzenie	jw.
67.		Wola Zarczycka Budy Zagumnie		Kaplica	A-1225
68.		Wola Zarczycka		Chałupa nr 617	A-1005
69.		Wola Zarczycka- Budy Zastawie		Chałupa nr 44	A-932
70.		<i>Wola Zarczycka- Parszywka</i>		<i>Chałupa nr 264 Nie istnieje</i>	<i>A-757</i>
71.		Wola Zarczycka- Podorędzie		Stodoła w zagrodzie nr 402	A-931

Tabela 3. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

L.p.	Gmina	Miejscowość	Rodzaj stanowiska	Datowanie	Nr rej.	Data wpisu do rejestru
1.	Grodzisko Dolne	Chodaczów	Cmentarzysko	TKł (EB)	A-565	30.04.1970
2.	Grodzisko Dolne	Grodzisko Dolne	Cmentarzysko	TKł (EB)	A-447	23.12.1968
3.	Grodzisko Dolne	Grodzisko Dolne	Osada	Kult. przeworska (OR)	A-446	23.12.1968
4.	Grodzisko Dolne	Grodzisko Dolne	Grodzisko	Wczesne średniowiecze-Nowożytność	A-893	15.04.1991
5.	Kuryłówka	Kuryłówka	Osada wielokulturowa i założenie pałacowe	KPL (Neolit)/ TKł (EB)/ Kult. przeworska (OR)/ Wcz. średniowiecze / XVIII w.	A-836	26.09.1978
6.	Kuryłówka	Ożanna	Cmentarzysko?	TKł (EB)	A-504	17.12.1969
7.	Kuryłówka	Ożanna	Obozowisko i osada wielokulturowa	Kult. świderska (Paleolit sch.)/ Neolit/ Kult. przeworska (OR)	A-503	11.12.1969
8.	Kuryłówka	Ożanna	Osada?	Pradzieje	A-502	11.12.1969
9.	Kuryłówka	Ożanna	Osada?	Pradzieje	A-501	11.12.1969
10.	Leżajsk	Giedlarowa	Osada wielokulturowa	KPL (Neolit)/ Kult. przeworska (OR)	A-889	15.04.1991
11.	Leżajsk	Leżajsk	Osada wielokulturowa/ Cmentarzysko?	TKł (EB)/ Kult. przeworska (OR)	A-491	08.12.1969
12.	Leżajsk	Leżajsk	Osada wielokulturowa	TKł (WEŻ)/ Kult. Przeworsk (OR)/ Wczesne średniowiecze	A-807	04.11.1972
13.	Leżajsk	Piskorowice	Osada wielokulturowa	Kult. trzciniicka (SEB)/ TKł (EB)	A-587	02.12.1970
14.	Leżajsk	Piskorowice	Cmentarzysko	TKł (EB)	A-499	11.12.1969
15.	Leżajsk	Wierzawice	Osada wielokulturowa i cmentarzysko	Epoka kamienia/ Kult. trzciniicka (SEB)/ TKł (EB)	A-844	15.06.1979
16.	Nowa Sarzyna	Jelna	Osada wielokulturowa	TKł (EB/WEŻ)/ Pradzieje	A-811	04.11.1972
17.	Nowa Sarzyna	Ruda łańcucka	Osada wielokulturowa	Kult. trzciniicka (SEB)/ TKł (EB)/ Kult. przeworska (OR)	A-810	04.11.1972
18.	Nowa Sarzyna	Ruda łańcucka	Punkt osadniczy	TKł (EB)	A-805	04.11.1972

L.p.	Gmina	Miejscowość	Rodzaj stanowiska	Datowanie	Nr rej.	Data wpisu do rejestru
19.	Nowa Sarzyna	Sarzyna	Osada wielokulturowa	TKł (EB/WEŻ)/ Kult. przeworska (OR)/ Pradzieje/ Wcz. średniowiecze	A-812	04.11.1972
20.	Nowa Sarzyna	Sarzyna	Osada wielokulturowa	Epoka kamienia/ TKł (EB)	A-813	04.11.1972
21.	Nowa Sarzyna	Sarzyna	Osada wielokulturowa	Kult. przeworska (OR)/ Wcz. średniowiecze	A-814	04.11.1972
22.	Nowa Sarzyna	Sarzyna	Osada wielokulturowa	Wczesna epoka brązu/ TKł (EB/WEŻ)/ Kult. przeworska (OR)	A-815=A-806	04.11.1972
23.	Nowa Sarzyna	Sarzyna	Grodzisko	Nieokreślona	A-500	11.12.1969
24.	Nowa Sarzyna	Tarnogóra	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	A-808	04.11.1972
25.	Nowa Sarzyna	Tarnogóra	Cmentarzisko kurhanowe (4 kopce ziemne)	Nieokreślona	A-809	04.11.1972

Spis skrótów: EB – epoka brązu; KPL – kultura pucharów lejkowatych; Kult. – kultura; OR – okres rzymski; Paleolit sch. – paleolit schyłkowy; SEB – starsza epoka brązu; TKł – tarnobrzeska kultura łużycka; Wcz. – wczesne; WEŻ – wczesna epoka żelaza.

Ochrona ustalona w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

Należy także wspomnieć o kolejnej formie ochrony zabytków (choć jej stanowienie nie należy do samorządu powiatowego, lecz do kompetencji gminy) jaką są ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. *Ustawa* określa zabytki, których ochrona musi być uwzględniona w mpzp. Są to w szczególności zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków i ich otoczenie, inne zabytki nieruchomości znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz parki kulturowe (art.19.1). Istotne znaczenie ma zawarty w *Ustawie* (art.19. ust.3) zapis o możliwości wyznaczania w mpzp stref ochrony konserwatorskiej obejmujących obszary, na których wprowadza się konieczne dla ochrony ograniczenia, zakazy i nakazy. Projekty i zmiany mpzp podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

5.3.2. Zabytki ruchome objęte prawnymi formami ochrony

Zabytki ruchome na terenie powiatu leżajskiego wpisane do rejestru zabytków

Rejestr zabytków ruchomych prowadzony jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela zabytku. W przypadku

uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia, lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę wojewódzki konserwator zabytków może wpisać zabytek ruchomy do rejestru zabytków z urzędu. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Wpisane do rejestru zabytków ruchomych obiekty na terenie powiatu leżajskiego to przede wszystkim wyposażenia kościołów i cerkwi. Według stanu na dzień 31 grudnia 2017 r. w rejestrze zabytków ruchomych województwa podkarpackiego znajdują się następujące zabytki z terenu Powiatu:

Tabela 4. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Ilość zabytków objętych wpisem
	Grodzisko Dolne				
1.		Grodzisko Dolne	Kościół	B-13	58
	Kuryłówka				
2.		Dąbrowica	Cerkiew gr.-kat., ob. kościół filialny rzym.-kat.	B-91	11
3.		Jastrzębiec	Kaplica	B-505	10
4.		Kolonia Polska	Kościół	B-187	14
5.		Kulno	Cerkiew filialna prawosławna i kościół fil. rzym.-kat.	B-132	21
6.		Kuryłówka	Kościół parafialny rzym.-kat.	B-151	13
7.			Cerkiew gr.-kat., ob. kościół filialny rzym.-kat.	B-507	3
	Leżajsk (Miasto)				
8.		Leżajsk	Kościół farny	B-540	52
9.			Kościół i klasztor OO. Bernardynów	B-233; B-611	9; 178
10.			Cerkiew gr.-kat., ob. kościół filialny rzym.-kat.	B-868	3
11.			Kaplica grobowa	B-877	16
	Nowa Sarzyna				
12.		Jelna	Kościół	B-256	2
13.		Wola Zarczycka	Kościół parafialny rzym.-kat.	B-302	33
14.		Wola Zarczycka	Cmentarz	B-830	3

Zabytki ruchome (muzealia) Muzeum Ziemi Leżajskiej²³

Muzeum Ziemi Leżajskiej prowadzi inwentaryzację zbiorów muzealnych od czasu powstania w styczniu 2008 r. Ekspozyty gromadzone w Muzeum przydzielane są do trzech działów muzealnych. Ogółem na koniec 2016 roku stan muzealiów ogółem wyniósł 13631 szt., w tym:

- Dział historyczny 2426 szt.
- Dział techniczny 10571 szt.
- Dział etnograficzny 634 szt.²⁴

5.4. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków należy do obowiązków gminy. *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* stanowi, że wójt (burmistrz, prezydent miasta) gminy prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. Zgodnie z ustawowymi zaleceniami w gminnej ewidencji zabytków z terenu gmin powiatu leżajskiego oraz miasta Leżajska powinny być ujęte:

- zabytki nieruchomości wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. (Art.22. p. 4 *Ustawy o ochronie zabytków...*).

Gminna ewidencja nie stanowi wprawdzie ustawowej formy ochrony zabytków, jednak w odniesieniu do wszystkich zabytków nieruchomości włączonych do gminnej ewidencji zabytków ich ochronę uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w mpzp. Ochronę tych zabytków uwzględnia się także w *decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej...*(Art. 19.1a) oraz w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń (Art.19.1b). Ewidencja zabytków jest też podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami.

Istotną i ważną z punktu widzenia działań i uprawnień jednostek samorządu terytorialnego jest, wprowadzona ostatnią nowelizacją *Ustawy o ochronie zabytków...*, możliwość udzielania dotacji na prace przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być

²³ Przygotowano na podstawie materiałów opracowanych przez p. Damiana Kubraka - pracownika Muzeum Ziemi Leżajskiej zawartych w programie opieki nad zabytkami na lata 2014-2017, zaktualizowane na podstawie danych ze strony internetowej Muzeum oraz wizji lokalnej.

²⁴ Wg danych GUS – Sprawozdanie z działalności Muzeum Ziemi Leżajskiej, Edycja badania: rok 2016, przekazanych autorce programu przez Panią Kamilę Baligę ze Starostwa Powiatowego w Leżajsku.

udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale (Art. 81.1.)

Obecnie na terenie Powiatu Leżajskiego 735 obiektów (dane przybliżone) ujętych jest w gminnych ewidencjach zabytków samorządów lokalnych – miasta Leżajsk, gmin: Grodzisko Dolne, Kuryłówka, Leżajsk oraz miasta i gminy Nowa Sarzyna. Ponadto w gminnych ewidencjach zabytków powinny być ujęte stanowiska archeologiczne. Na terenie Powiatu zewidencjonowane są obecnie 532 stanowiska archeologiczne.

5.5. Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Leżajskiego

Spośród pięciu jednostek administracyjnych samorządu lokalnego zlokalizowanych na terenie Powiatu Leżajskiego tylko Gmina Leżajsk nie posiada obecnie uchwalonego aktualnego programu opieki nad zabytkami. Obowiązujące gminne programy opieki nad zabytkami to: *Gminny Program Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Gminy Grodzisko Dolne na lata 2017-2020, Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kuryłówka na lata 2017-2020; Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Nowa Sarzyna na lata 2017-2020 oraz Program Opieki nad Zabytkami Miasta Leżajska na lata 2015-2018.*

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza SWOT jest powszechnie stosowaną i wykorzystywaną metodą w różnych obszarach planowania strategicznego. Analiza ta stanowi w niniejszym programie punkt wyjścia dla konstruowania priorytetów i kierunków działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym na obszarze powiatu leżajskiego. W tym celu dokonano oceny stanu, uwzględniającej wpływ czynników wewnętrznych czyli rozpoznanie mocnych stron (*strengths*) i słabych stron (*weaknesses*) oraz analizy czynników zewnętrznych czyli aktualnych i potencjalnych szans (*opportunities*) i zagrożeń (*threats*) dla ochrony i wykorzystania dziedzictwa. Do wykonania niniejszej analizy – obok odrębnego rozpoznania dokonanego w trakcie tworzenia niniejszego opracowania, wykorzystano także analizę SWOT zawartą w *POnZPL na lata 2014-2017* oraz analizy w aktualnych programach opieki nad zabytkami miasta Leżajsk i gmin z terenu powiatu²⁵, poddając ją weryfikacji i aktualizacji.

Powstały z analizy SWOT uporządkowany zestaw wniosków w sposób syntetyczny diagnozuje obecną sytuację dotyczącą stanu dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu oraz czynników, które mogą mieć pozytywny lub negatywny wpływ na jego zachowanie, użytkowanie i zarządzanie. Analiza SWOT ma zatem istotne znaczenie dla wskazania założeń programujących – czyli określenia priorytetów i kierunków działań.

Lp	Mocne strony <i>Strengths</i>	Słabe strony <i>Weaknesses</i>
1.	zasób dziedzictwa kulturowego powiatu o znacznych wartościach zabytkowych oraz o cennych walorach krajobrazowych; zróżnicowany i wieloaspektowy zasób dziedzictwa na terenie powiatu	zły stan zachowania części zasobu dziedzictwa kulturowego – dotyczy zwłaszcza zespołów dworsko-parkowych, zabytkowych cmentarzy, budownictwa drewnianego, kolejowego
2.	cenny zespół kościelno-klasztorny OO. Bernardynów w Leżajsku, wpisany na prestiżową listę Pomników Historii; ikona/symbol o znaczeniu ogólnopolskim; przyciągający dużą liczbę turystów	brak skutecznej ochrony drewnianej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej, permanentne ubożenie tego zasobu
3.	duże walory krajobrazu kulturowego powiatu (zabytki „wpisane” w cenne i atrakcyjne środowisko naturalne), krajobraz kulturowy będący świadectwem historycznego położenia „na pograniczu kultur”	przekształcanie krajobrazu kulturowego – nowa zabudowa, nie licząca się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami
4.	istnienie zabytków będących świadectwem wielokulturowości i wielowyznaniowości	Niewystarczająca promocja powiatu w oparciu o walory wielokulturowego dziedzictwa
5.	Sanktuarium OO. Bernardynów w Leżajsku – miejsce pielgrzymkowe o wielowiekowej tradycji	niewystarczające wykorzystanie dóbr kultury dla rozwoju turystyki
6.	zasób ruchomych dzieł sztuki o wysokich wartościach zabytkowych zgromadzonych w obiektach sakralnych, stanowiących zbiory będące świadectwem wielu kultur i narodów	brak systemowego monitorowania stanu zachowania zasobu kulturowego powiatu

²⁵ Spośród samorządów lokalnych Powiatu Leżajskiego jedynie Gmina Leżajsk nie posiada uchwalonego aktualnego gminnego programu opieki nad zabytkami.

7.	Muzeum Ziemi Leżajskiej w Leżajsku – instytucja dokumentująca dziedzictwo oraz ważny organizator życia kulturalnego	brak propagowania dobrych wzorców w zakresie harmonijnego kształtowania krajobrazu
8.	cenne zasoby dziedzictwa archeologicznego	brak kompleksowej oferty powiatu i gmin związanej z promowaniem zasobów kulturowo-historycznych i przyrodniczych
9.	kultywowanie lokalnych tradycji, żywe zjawiska i przejawy dziedzictwa niematerialnego/ Turki Grodziskie wpisane na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego/ oryginalne produkty tradycyjne	Niewystarczające uwzględnianie ochrony dziedzictwa w dokumentach strategicznych powiatu
10.	Ważna w skali kraju impreza kulturalna – Międzynarodowy Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej w Kościele OO. Bernardynów w Leżajsku	niedostateczna obecność problematyki ochrony zabytków w powszechnej świadomości mieszkańców powiatu
11.	Chasydzi z całego świata przyjeżdżający na grób cadyka Elimelecha w Leżajsku – coroczne wydarzenie znane w całym kraju	brak lub słabe oznakowanie zabytków na terenie powiatu
12.	korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na bogate i różnorodne dziedzictwo kulturowe oraz tereny atrakcyjne krajobrazowo	niedostateczna dostępność zabytków sakralnych
13.	działalność lokalnych stowarzyszeń w obszarach związanych z dziedzictwem (w tym niematerialnym)	
14.	zachowane poczucie tożsamości kulturowej społeczności lokalnych	
15.	chronione środowisko przyrodnicze (obszary chronione, pomniki przyrody)	
16.	wysokie – jak na możliwości powiatu – finansowanie działań na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego	
17.	położenie na trasie <i>GreenVelo – ogólnopolskiej autostradzie rowerowej</i>	
18.	zrozumienie większości samorządów potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego zarówno w stosunku do „własnych” zabytków jak i zabytków ważnych dla całego powiatu	

Lp.	Szanse <i>Opportunities</i>	Zagrożenia <i>Threats</i>
1.	realizacja w praktyce ustaleń dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska naturalnego zawartych w programach, strategiach, dokumentach planistycznych gmin powiatu	niewystarczające wykorzystywanie przez gminy powiatu form ochrony obszarowej (mpzp) w najcenniejszych historycznych jednostkach przestrzennych
2.	możliwości wzrostu finansowania prac remontowo-konserwatorskich zabytków ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, prywatne, wyznaniowe, środki UE i in.	brak długofalowego programu finansowania prac obejmujących konserwację i restaurację zabytków
3.	szanse rozwoju turystyki kulturowej w oparciu o istniejący zasób dziedzictwa i krajobrazu kulturowego	niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków
4.	wykorzystanie dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) jako czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego	wywoływanie konfliktów między wartościami dziedzictwa kulturowego a współczesnymi procesami rozwojowymi
5.	rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego	brak możliwości skutecznego egzekwowania prawa
6.	podejmowanie działań związanych z ochroną dziedzictwa przy szerokim udziale interesariuszy (m.in. prowadzenie dyskusji publicznych i konsultacji społecznych dotyczących potrzeby ochrony przestrzeni historycznych)	podejmowanie decyzji dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego bez udziału interesariuszy – brak przyjęcia partycypacyjnego modelu zarządzania dziedzictwem
7.	wzrost świadomości roli i znaczenia dziedzictwa wśród społeczności lokalnej poprzez realizację odpowiednich działań edukacyjnych i popularyzatorskich	niska świadomość społeczna w postrzeganiu wartości zasobów kulturowych oraz ich potencjału
8.	tworzenie nowych miejsc pracy w sferach związanych z dziedzictwem kulturowym, m.in. rozwój turystyki kulturowej, rozwój Muzeum Ziemi Leżajskiej	kryzys finansów publicznych i niedostateczne finansowanie działalności w zakresie ochrony środowiska kulturowego
9.	wzrost świadomości wartości dziedzictwa kulturowego jako czynnika rozwoju (przede wszystkim jako produktu turystycznego)	niedocenywanie potencjału i znaczenia dziedzictwa dla zrównoważonego rozwoju gminy
10.	rosnące zainteresowanie tradycyjnymi produktami lokalnymi i kulturą lokalną	zanikanie tradycyjnej sztuki budowlanej i form budowlanych oraz stosowania tradycyjnych materiałów
11.	korzystne warunki dla rozwoju turystyki rowerowej, agroturystyki z wszechstronnym wykorzystaniem zasobu i wartości dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego i naturalnego	silna konkurencja w zakresie ruchu turystycznego ze strony miasta łańcuta
		postępujące niszczenie zabytków kolejowych – ważnej części dziedzictwa kulturowego regionu

		niekontrolowany rozwój inwestycyjny na obszarach wsi, ingerujący w historyczne układy ruralistyczne tendencje do wypierania tradycyjnego drewnianego budownictwa ludowego przez zabudowę współczesną
--	--	---

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE. CELE, PRIORYTETY, KIERUNKI DZIAŁAŃ I ZADANIA

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2018-2021 wskazuje cele, priorytety, kierunki działań i zadania określone po przeprowadzonej uprzednio analizie zasobu dziedzictwa kulturowego powiatu i jego stanu zachowania oraz ocenie wykonania zadań w zrealizowanych w ramach programu opieki nad zabytkami powiatu leżajskiego w latach 2014-2017.

Określone w *POnZPL* cele, priorytety, kierunki działań i zadania generalnie wynikają z kilku zasadniczych kwestii:

- ustawowo określonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami;
- wyznaczonych kierunków polityki krajowej oraz regionalnej (przyjętej przez Samorząd Województwa);
- ustawowo określonych zadań samorządu powiatowego w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- dokumentów uchwalonych przez samorząd powiatu;
- wniosków wynikających z analizy SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu;
- oceny stopnia realizacji zadań wykonanych w ramach *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2014-2017*, określonych w dwóch sprawozdaniach sporządzonych przez Powiat: Sprawozdanie z realizacji „Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2014-2017”, obejmujący lata 2014 i 2015 oraz lata 2016 i 2017;
- oceny stopnia realizacji zadań wykonanych w ramach *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2014-2017* na podstawie wizji terenowych we wszystkich miejscowościach powiatu (przeprowadzonych w okresie listopad-grudzień 2017 i styczeń 2018), konsultacji z przedstawicielami Starostwa Powiatowego i podległych im instytucji kultury.

Wyznaczone w *POnZPL* cele, priorytety i kierunki działań wypełniają ustawowo określone cele (*Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*), jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami tj.:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wskazane cele, priorytety i kierunki działań sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej, natomiast planowane zadania powinny zostać zrealizowane w okresie czterech lat obowiązywania niniejszego *POnZPL*. Należy też mieć na uwadze fakt, że każde programowanie, którego założeniem jest osiągnięcie celów może – ze względu na czynniki zewnętrzne i wewnętrzne – nie przebiegać zgodnie z przyjętymi założeniami. Dlatego bardzo ważnym elementem procesu realizacji *POnZPL* jest prowadzenie monitoringu, dzięki któremu można przeciwdziałać zagrożeniom, reagować na pojawiające się zmiany, a w razie konieczności korygować wyznaczone cele. Wskazane zadania nie stanowią zamkniętego zbioru. W czteroletnim okresie realizacji *POnZPL* mogą one podlegać pewnej weryfikacji uwzględniającej aktualną sytuację. Ponadto, zgodnie z obowiązującymi zasadami planowania rozwoju, proces programowania powinien mieć charakter interaktywny poprzez szeroki udział interesariuszy (zgodnie z partycypacyjnym podejściem do zarządzania). *POnZPL* należy też traktować jako element informacyjno-promocyjny oraz edukacyjny w prowadzonej przez samorząd polityce.

Założenia programowe znacznie wykraczają poza opiekę nad zabytkami w rozumieniu przepisów *Ustawy o ochronie zabytków...* i obejmują prowadzenie polityki w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego – materialnego i niematerialnego na terenie powiatu. W dokumencie wyznaczono cele, priorytety i kierunki działań, które powinny być podejmowane i realizowane przez różne podmioty, w tym przede wszystkim przez: samorząd powiatu i podległe mu jednostki, samorządy gmin Powiatu Leżajskiego (Urząd Miasta w Leżajsku, Urząd Gminy w Leżajsku, Urząd Miasta i Gminy w Nowej Sarzynie, Urząd Gminy w Grodzisku Dolnym, Urząd Gminy w Kuryłówce) samorząd wojewódzki, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków – Delegatura w Rzeszowie, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, instytucje kultury, środowiska naukowe, organizacje pozarządowe itp., przy czym zakłada się, że na samorządzie powiatu – poza wykonaniem zadań, za które jest bezpośrednio odpowiedzialny spoczywać też będzie rola koordynatora planowanych działań, jak również prowadzenie monitoringu realizacji *POnZPL*. Samorząd powiatu pełnić też powinien funkcję inspirującą i wspierającą.

Cel I Opieka nad zabytkami i ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości	Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju społeczno-gospodarczego	
Priorytet 1	Priorytet 1	Priorytet 2
Zachowanie dziedzictwa kulturowego Powiatu i poprawa stanu obiektów zabytkowych	Dziedzictwo kulturowe czynnikiem rozwoju gospodarczego Powiatu	Dziedzictwo kulturowe czynnikiem rozwoju społecznego i elementem budowy tożsamości
Kierunek działań 1	Kierunek działań 1	Kierunek działań 1
Opieka i ochrona zabytków nieruchomych i ruchomych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów obiektów charakterystycznych dla Powiatu	Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz rozbudowa infrastruktury turystycznej	Realizacja i wspieranie wydarzeń kulturalnych opartych na dziedzictwie kulturowym (materialnym i niematerialnym) oraz działań edukacyjnych i promocyjnych

Kierunek działań 2 Ochrona zabytków archeologicznych	Kierunek działań 2 Tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym	
Kierunek działań 3 Ochrona zasobu muzealnego i rozwój Muzeum Ziemi Leżajskiej		
Kierunek działań 4 Ochrona dziedzictwa niematerialnego		
Kierunek działań 5 Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnianie wyników badań		

Cel I. Opieka nad zabytkami i ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości

Priorytet 1. Zachowanie dziedzictwa kulturowego Powiatu i poprawa stanu zabytkowych obiektów

Uwagi ogólne

Powiat formalnie jest włączony w proces prawnej ochrony zabytków. Wynika to głównie z Ustawy *Prawo budowlane*, m.in. art. 39 – należy szczególnie dbać o uzgodnienia dotyczące zabytków znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dla ochrony zabytków z punktu widzenia powiatu ważne są również przepisy wprowadzone nowelizacją *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* w 2017 roku, które dotyczą procedury wpisu do rejestru zabytków:

Art. 9. 3a. Informację o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru oraz o ostatecznym zakończeniu tego postępowania wojewódzki konserwator zabytków przekazuje niezwłocznie właściwemu staroście.

Art. 9. 3b. Informację o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru do czasu ostatecznego zakończenia tego postępowania podaje się do publicznej wiadomości na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego znajduje się zabytek, a ponadto w siedzibie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków lub w sposób zwyczajowo przyjęty w miejscowości, w której znajduje się zabytek.

Art. 10a. 1. Od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku.

Kierunek działań 1 Opieka i ochrona zabytków nieruchomych i ruchomych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów obiektów charakterystycznych dla Powiatu

Zadania:

1. Wypełnianie ustawowych obowiązków związanych z opieką nad zabytkami, których właścicielem jest samorząd Powiatu. Opieka ta polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury. Zadania te dotyczą następujących zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych: Zespół Dworu Starościńskiego (obecnie Muzeum Ziemi Leżajskiej) w Leżajsku, Dworek myśliwski (obecnie Dom Pomocy Społecznej) w Piskorowicach-Mołyniach, budynek przy ul. Mickiewicza 76 w Leżajsku, ob. Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy.
2. Wykonanie prac remontowych i konserwatorskich przy nieruchomościach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych, będących własnością Powiatu:
 - Zespół Dworu Starościńskiego (szczegóły zawarte w: Kierunek działań 3 Ochrona zasobu muzealnego i rozwój Muzeum Ziemi Leżajskiej, Zadanie 1);
 - Dworek myśliwski w Piskorowicach-Mołyniach – w miarę możliwości wskazany jest bieżący remont elewacji.
3. Wykonanie prac remontowych i konserwatorskich przy nieruchomościach zabytkowych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków, będących własnością Powiatu:
 - wykonanie planowanych prac remontowo-konserwatorskich i adaptacyjnych dworku przy ul. Sandomierskiej 39;
 - w miarę potrzeb bieżący remont elewacji budynku przy ul. Mickiewicza 76.Zakres i charakter prac powinien zostać uzgodniony z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków – Delegatura w Rzeszowie.
4. Wspieranie prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością powiatu. W pierwszej kolejności należy dofinansowywać prace remontowe i konserwatorskie obiektów znajdujących się w złym stanie i/lub zagrożonych przekształceniami powodującymi utratę autentyczności, a prezentujących znaczne wartości historyczne i walory architektoniczne. Należy zwrócić uwagę na niedawną zmianę przepisów w tej materii. Zgodnie z nowelizacją *Ustawy o ochronie zabytków...* z 9 września 2017 r. art. 81 mówi, że m.in. powiat może dofinansować prace przy obiektach wpisanych do rejestru lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
Należą do nich m.in. następujące obiekty:
 - strażnica kolejowa w Chodaczowie i most kolejowy na rzece Wisłok,
 - budynek dawnej szkoły w Starym Mieście,
 - spichlerz w Wierzawicach,
 - budynki zakładów chemicznych i osiedla mieszkalnego w Nowej Sarzynie,
 - ziemne obwałowania bastionowe w Łętowni,
 - kapliczka NMP w Tarnogórze (przy drodze Leżajsk-Rudnik),
 - bazylika OO. Bernardynów w Leżajsku – elewacje,
 - cerkiew w Leżajsku,

- cerkiew w Kulnie.
5. Wspieranie ochrony zabytkowych nekropolii (i konserwacji nagrobków) – cmentarzy różnych wyznań jako charakterystycznych elementów wielonarodowej przeszłości ziemi leżajskiej.
 6. Wspieranie prac konserwatorskich przy zabytkowym wystroju wnętrz i wyposażeniu świątyń – zgodnie z zapotrzebowaniem parafii i składanymi wnioskami.
 7. Coroczne udzielanie dotacji z Budżetu Powiatu na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości.
 8. Wypracowanie nowych zasad dotyczących udzielania dotacji na prace remontowo-konserwatorskie z budżetu samorządu, w oparciu o kryteria uwzględniające m.in. preferencje dla prac przy obiektach zagrożonych, preferencje dla obiektów o dużej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.
 9. Wspieranie działań zmierzających do zwiększenia funduszy (pochodzących z różnych źródeł) na prace remontowo-konserwatorskie w zabytkowych obiektach.
 10. Podejmowanie działań zwiększających świadomość społeczną w zakresie potrzeby i znaczenia ochrony dziedzictwa dla zachowania tożsamości społecznej oraz możliwości rozwoju ekonomicznego w oparciu o wykorzystanie dziedzictwa. Przyjęcie modelu partycypacyjnego zarządzania dziedzictwem przy udziale wielu interesariuszy, co przyczynić się powinno do eliminowania sytuacji konfliktowych.
 11. Zwracanie uwagi w trakcie wykonywania prac remontowo-konserwatorskich zabytkowych kapliczek na zachowanie lub przywracanie ich pierwotnej, tradycyjnej bryły, formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego, wystroju i detalu architektonicznego itp. – wykorzystywanie do tych celów materiałów archiwalnych. Remontowanie kapliczek zgodnie z zasadami konserwatorskimi, z wykorzystaniem historycznej ikonografii (archiwów fotograficznych).
 12. Wspieranie, inspirowanie innych podmiotów – właścicieli obiektów zabytkowych w celu wpisu do rejestru ważnych dla dziedzictwa kulturowego powiatu zabytków. Charakterystyka i ocena zasobu kulturowego powiatu wstępnie wskazują na następujące obiekty, których wartość zabytkowa predestynuje do wnioskowania o ich wpis do rejestru zabytków.
Są to m.in.:
Z terenu Miasta Leżajsk:
 - układ urbanistyczny
 - dom przy ul. 28 Maja 25Z terenu Gminy Grodzisko Dolne:
 - willa nr 265 w Grodzisku Dolnym
 - dom nr 365 w Grodzisku DolnymZ terenu Gminy Kuryłówka:
 - zespół kościelno-plebański w Kolonii Polskiej, złożony z kościoła, plebani oraz stajni

- zespół plebański w Kuryłówce usytuowany na terenie d. zespołu pałacowego; ochroną należy objąć m.in. budynki d. oficyn pałacowych obecnie plebanii i budynku gospodarczego oraz pozostałości fortyfikacji ziemnych
- cmentarze: gr.-kat./prawosławny w Kulnie, gr.-kat. w Kuryłówce, rzym.-kat. w Kuryłówce-Tarnawcu

Z terenu Gminy Leżajsk:

- kapliczka w Hucisku
- szkoła w Starym Mieście

Z terenu Miasta i Gminy Nowa Sarzyna:

- kapliczka NMP w Tarnogórze
- most w Rudzie Łańcuckiej.

Kierunek działań 2 Ochrona zabytków archeologicznych

Zadania:

1. W ramach dofinansowania prac przy zabytkach wpisanych do rejestru wspieranie badań wykopaliskowych najcenniejszych stanowisk archeologicznych.
2. Dążenie do zabezpieczania zabytków archeologicznych przed zagrożeniami naturalnymi oraz na wypadek eksploatacji rabunkowej.
3. Zapobieganie niszczeniu stanowisk archeologicznych.
W przypadku pojedynczych śladów osadnictwa, w momencie prowadzenia w ich rejonie jakichkolwiek prac ziemnych, należy zapewnić nadzór archeologiczny nad tymi pracami. W przypadku stanowisk rozległych, z bardzo licznym materiałem powierzchniowym (co świadczy o postępującej jego degradacji) służba konserwatorska, powinna wpisywać je do rejestru zabytków. W przypadku stanowisk zagrożonych czynnikami naturalnymi (erozja, głęboka orka) należy typować je w pierwszej kolejności do badań wykopaliskowych. Szczególną jednak ochronę konserwatorską należy zastosować do stanowisk narażonych na zniszczenie przez inwestycyjną działalność człowieka. W tych przypadkach, już na etapie wykonywania projektów, odpowiednie służby i inwestorzy powinny zwrócić się do WKZ o wydanie opinii. WKZ może nakazać zmianę lokalizacji, wcześniejsze przeprowadzenie badań wykopaliskowych lub tylko nadzór archeologiczny w trakcie trwania prac ziemnych
4. Uwzględnianie zachowania zabytków archeologicznych w decyzjach wydawanych przez urzędy.
5. Konsekwentne egzekwowanie przepisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach stanowisk archeologicznych objętych ochroną.
6. Udostępnianie danych o archeologicznych zabytkach Powiatu na stronie internetowej wraz z mapkami oraz podstawowymi informacjami dla inwestorów planujących inwestycje na obszarach stanowisk archeologicznych.
7. Wspieranie działań dotyczących rewitalizacji założenia parkowo-pałacowego na stan. 1 w Kuryłówce (l.p. 57) jako jednego z najcenniejszych stanowisk archeologicznych na terenie Powiatu.
8. We współpracy z gminami podejmowanie działań na rzecz oznakowania najbardziej wartościowych stanowisk archeologicznych.

Kierunek działań 3 Ochrona zasobu muzealnego i rozwój Muzeum Ziemi Leżajskiej**Zadania:**

1. Wykonanie planowanych prac remontowych, konserwatorskich i adaptacyjnych w zabytkowym zespole Dworu Starościńskiego (dwór i 3 oficyny) – siedzibie Muzeum oraz jego otoczeniu:
 - prace remontowo-konserwatorskie elewacji obiektów zespołu dworu starościńskiego,
 - rewitalizacja skarpy wzniesienia, na którym zlokalizowany jest zabytkowy zespół,
 - prace remontowo-konserwatorskie oraz adaptacja piwnic oficyny pd.-wsch., w celu aranżacji nowej muzealnej ekspozycji multimedialnej,
 - modernizacja „parku drewnianych zabawek” na placu przed Muzeum.
2. Wykonywanie bieżących prac konserwatorskich muzealiów.
3. Dalsze pozyskiwanie i zakup muzealiów.
4. Wykonanie nowej aranżacji i modernizacji Ekspozycji Browarnictwa Leżajskiego.
5. Kontynuacja współpracy Muzeum z Browarem Leżajsk, m.in. w zakresie badań i dokumentacji oraz promocji leżajskiego browarnictwa.
6. Kontynuowanie promocji tradycyjnego rzemiosła – przede wszystkim zabawkarstwa leżajskiego oraz innych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
7. Udział Muzeum w projektach badawczych i dokumentacyjnych (np. dotyczących budownictwa drewnianego, kapliczek zlokalizowanych na terenie powiatu, leżajskiego ośrodka murarsko-sztukatorskiego).
8. Kontynuowanie czynnego udziału Muzeum w ogólnopolskich i europejskich cyklicznych wydarzeniach – m.in. Noc Muzeów, Europejskie Dni Dziedzictwa.
9. Kontynuowanie i rozwijanie współpracy Muzeum z szeregiem jednostek i instytucji muzealnych, naukowych, kulturalnych.
10. Dalsze organizowanie wystaw czasowych oraz lekcji muzealnych, m.in. prezentujących bogactwo i wielokulturowość dziedzictwa materialnego i niematerialnego ziemi leżajskiej.

Kierunek działań 4 Ochrona dziedzictwa niematerialnego**Zadania:**

1. Wspieranie ochrony elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego wpisanego na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego – „Turki” grodziskie.
2. Wspieranie działań dążących do kontynuowania rozpoznania zjawisk dziedzictwa niematerialnego. W tym zakresie Muzeum Ziemi Leżajskiej w Leżajsku może realizować różnego rodzaju projekty (także z zewnętrznych źródeł finansowania) oraz współpracować m.in. z Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej i Muzeum Etnograficznym w Rzeszowie.
3. Wspieranie inicjatyw zmierzających do dokumentowania, zachowania, kultywowania wartości niematerialnych (pieśni, podania, legendy, tradycje związane z ważnymi

wydarzeniami rodzinnymi jak śluby czy pogrzeby, tradycje związane ze świętami, potrawy regionalne, nazwy miejscowe).

4. Promowanie działających na terenie Powiatu twórców ludowych – m.in. poprzez stronę internetową, wydawnictwa, wydarzenia kulturalne.
5. Promowanie lokalnych produktów kulinarnych.
6. Wspieranie inicjatyw wydawniczych i przedsięwzięć o charakterze etnograficznym zmierzających do zebrania (udokumentowania) i popularyzacji starych pieśni, przyśpiewek, podań i legend z terenu Powiatu.
7. Podejmowanie inicjatyw nawiązujących w sposób przemyślany do dawnych tradycji regionu, mających na celu ich wskrzeszenie lub przypomnienie poprzez tworzenie lub udział w tworzeniu związanych z tym tematycznych szlaków turystycznych, wystaw, konkursów i różnorodnych imprez o charakterze kulturalno-edukacyjnym.
8. Wspieranie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w ramach działalności i inicjatyw podejmowanych przez lokalne stowarzyszenia, towarzystwa, gminne ośrodki kultury, koła gospodyń wiejskich itp.

Kierunek działań 5 Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnianie wyników badań

Zadania:

1. Prowadzenie badań i dokumentowanie zabytków z terenu powiatu, realizowane przede wszystkim w ramach działalności Muzeum Ziemi Leżajskiej. W szczególności dotyczy to dokumentacji zagrożonych obiektów budownictwa drewnianego oraz licznie występujących na terenie powiatu kapliczek, niekiedy o dużych wartościach zabytkowych.
2. Zakończenie i opublikowanie wyników projektu badawczego „Historia zespołu Dworu Starościńskiego w Leżajsku 1524-2008”.
3. Wspieranie wykonywania prac dokumentacyjnych obiektów budownictwa drewnianego, np. poprzez współpracę z wyższymi uczelniami w organizowaniu dokumentacyjno-inwentaryzatorskich praktyk studenckich.
4. Kontynuowanie, w ramach działalności Muzeum Ziemi Leżajskiej, dokumentowania i prowadzenia badań dotyczących miejscowych tradycji rzemieślniczych.
5. Zainicjowanie badań nad leżajskim ośrodkiem murarsko-sztukatorskim.
6. Rozpoznanie, dokumentowanie, badanie wszelkich elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu. Współpraca w tym zakresie Muzeum Ziemi Leżajskiej z gminami, NGO, depozytariuszami niematerialnego dziedzictwa.
7. Wspieranie działań na rzecz prowadzenia badań i dokumentowania archeologicznej substancji zabytkowej. W tym zakresie najistotniejsze jest prowadzenie badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnych zabytków:
 - szeroko-płaszczyznowych badań wykopaliskowych w celu wyjaśnienia lokalizacji domniemanego zamku Tarnowskich w miejscowości Kuryłówka (stan. 1)

- ponownych działań w celu ustalenia lokalizacji stanowisk nr 1-4 w Ożannie, które są wpisane do rejestru zabytków i podlegają ścisłej ochronie konserwatorskiej
- ustalenia lokalizacji domniemanego cmentarzyska z okresu rzymskiego w Tarnawcu (stan. 1) jak również domniemanego cmentarzyska ciałopalnego w miejscowości Opaleniska (stan. 1) oraz domniemanego grodziska w Leżajsku (stan. 7)
- weryfikacji obecności oraz chronologii domniemanego cmentarzyska szkieletowego w miejscowości Grodzisko Dolne (stan. 9), domniemanego cmentarzyska ciałopalnego w Giedlarowej (stan. 1) oraz Jelnej (stan. 2) oraz cmentarzyska w Wierzawicach (stan. 5)
- ponownej weryfikacji obecności 7 mogił tatarskich na obszarze miejscowości Brzyska Wola (stan. 1)
- weryfikacji chronologicznej a także funkcjonalnej domniemanego grodziska stożkowatego w Grodzisku Dolnym (stan. 10) oraz grodziska tzw. Kopiec „Zbójjenka” w miejscowości Sarzyna (stan. 5)
- weryfikacji chronologicznej domniemanego cmentarzyska kurhanowego w Leżajsku (stan. 60), Łętowni (stan. 2) oraz Tarnogórze (stan. 3)

Realizacja każdego z powyższych zadań przyczyni się do lepszego – bo opartego na wiedzy i szerokim rozpoznaniu dziedzictwa kulturowego i jego wartości – kształtowania polityki ochrony przestrzeni kulturowej powiatu.

Cel II. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego powiatu dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego

Priorytet 1. Dziedzictwo kulturowe czynnikiem rozwoju gospodarczego Powiatu

Kierunek działań 1 Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz rozbudowa infrastruktury turystycznej

Zadania:

1. Aktualizacja i rozbudowa strony internetowej powiatu w zakresie przedstawienia zasobu dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), m.in. poprzez:
 - rozszerzenie i uzupełnienie obecnej prezentacji zabytków z terenu Leżajska o najcenniejsze zabytki z wszystkich gmin powiatu (dotyczy to również prezentacji „Spacer Wirtualny po Powiecie Leżajskim”);
 - uzupełnienie informacji o prezentację charakterystycznych elementów dziedzictwa niematerialnego, (m.in. „Turki”, zabawkarstwo, browarnictwo, lokalne wytwory wpisane na listę produktów tradycyjnych prowadzonej przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi itp.)
2. Tworzenie wspólnej oferty turystycznej powiatu, gmin i regionu wykorzystującej walory krajobrazowe i kulturowe (m.in. współpraca w tym zakresie z Urzędem Marszałkowskim Województwa Podkarpackiego i Podkarpacką Regionalną Organizacją Turystyczną) – zintegrowanie działań promocyjnych samorządu powiatu w zakresie turystyki z działaniami samorządu wojewódzkiego, samorządów gmin ościennych oraz powiatu jako naturalnych partnerów.

3. Aktywna promocja istniejących²⁶ szlaków kulturowych i znajdujących się na nich obiektów zabytkowych.
4. Dążenie do rozwoju turystyki kulturowej także w oparciu o bogaty i cenny zasób dziedzictwa archeologicznego. W tym celu należy m.in.:
zapewnić oznakowanie najcenniejszych stanowisk archeologicznych oraz zainstalować przy nich tablice informacyjne;
dążyć do tworzenia szlaków lub ścieżek edukacyjnych związanych z archeologią;
Propozycje szlaków i ścieżek edukacyjnych na obszarze powiatu leżajskiego:

- Szlak kurhanów i grodzisk powiatu leżajskiego

Brzyska Wola stan. 1 (kopce ziemne – kurhany) – Ożanna stan. 6 (kurhan) – Leżajsk stan. 7 (grodzisko) – Grodzisko Dolne stan. 8 (grodzisko „Zamkowa Góra”) – Grodzisko Dolne stan. 10 (grodzisko) – Sarzyna stan. 5 (kopiec „Zbójenka”) – Tarnogóra stan. 3 (kopce ziemne – kurhany).

Szlak obejmuje stanowiska archeologiczne o wyraźnej formie terenowej w postaci grodzisk i kopców ziemnych (kurhanów) na obszarze powiatu leżajskiego.

- Szlak stanowisk archeologicznych powiatu leżajskiego wpisanych do rejestru zabytków

Tarnogóra stan. 3 (kopce ziemne – kurhany) – Sarzyna stan. 5 (kopiec „Zbójenka”) – Sarzyna stan. 8 (osada wielokulturowa) – Sarzyna stan. 1 (osada wielokulturowa) – Ruda łańcucka stan. 2 (osada wielokulturowa) – Jelna stan. 1 (osada wielokulturowa) – Leżajsk stan. 1 (osada wielokulturowa oraz cmentarzysko ?) – Leżajsk stan. 3 (osada wielokulturowa) – Giedlarowa stan. 8 (osada wielokulturowa) – Grodzisko Dolne stan. 1 (cmentarzysko) – Grodzisko Dolne stan. 10 (grodzisko) – Chodaczów stan. 2 (cmentarzysko) – Wierzawice stan. 4A-4C (osada wielokulturowa oraz cmentarzysko) – Piskorowice stan. 4 (cmentarzysko) – Ożanna stan. 2 (obozowisko i osada wielokulturowa) – Kuryłówka stan. 1 (osada wielokulturowa i założenie pałacowe)

Szlak obejmuje najciekawsze stanowiska archeologiczne na obszarze powiatu leżajskiego wpisane do rejestru zabytków (w tym częściowo również grodziska i kurhany z propozycji 1).

- Ścieżka edukacyjna – Archeologia Grodziska Dolnego (na podstawie Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie podkarpackim na lata 2010-2013):

stan. 16 (osada prahistoryczna) – stan. 10 (kopiec ziemny – kurhan ?) – stan. 8 i 28 (obozowisko z górnego paleolitu oraz domniemany gród wczesnośredniowieczny z osadą) – stan. 7 (miejsce znalezienia naczynia *terra sigillata* importowanego z Imperium Rzymskiego) – stan. 22 (wielka osada wielokulturowa – epoka brązu, wczesna epoka żelaza, okres rzymski, wczesne średniowiecze; cmentarzysko ze starszej epoki brązu) – stan. 2 (cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza) – stan. 1 (cmentarzysko z młodszej epoki brązu) – stan. 3 (osada wczesnosłowiańska).

5. Utrzymanie istniejącej tendencji wzrostu liczby turystów odwiedzających Muzeum

²⁶ Istniejące szlaki kulturowe na terenie powiatu leżajskiego zawarte zostały w Aneksie nr 1

- Ziemi Leżajskiej (3088 turystów w 2015 r.; 9488 turystów w 2017 r.) poprzez oferowanie atrakcyjnych wystaw, wydarzeń, konferencji, prelekcji, rekonstrukcji historycznych prezentujących historię i dziedzictwo ziemi leżajskiej.
6. Aktywne promowanie na arenie ogólnopolskiej ważnych cyklicznych imprez i wydarzeń odbywających się na terenie powiatu (m.in. Noc Muzeów, Europejskie Dni Dziedzictwa, Międzynarodowy Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej, Podkarpackie i Ogólnopolskie Parady Straży Grobowych, przyjazd chasydów na grób cadyka Elimelecha).
 7. Wspieranie rozwoju produktów turystycznych i kulturalnych, m.in. opartych na istniejącym zasobie dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego).
 8. Wspieranie rozwoju produktów i ofert dla rozwoju turystyki kulinarnej.
 9. Aktywna działalność Centrum Informacji Turystycznej w Leżajsku, w celu promocji walorów kulturowych i przyrodniczych powiatu.
 10. Wspieranie stowarzyszeń lokalnych w zakresie działalności promujących walory kulturowe powiatu (m.in. Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych BENEFACTUM, Stowarzyszenia „Kraina Sanu” – Lokalna Grupa Działania)

Kierunek działań 2 Tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym

Zadania:

1. Dążenie do wzrostu zatrudnienia w Muzeum Ziemi Leżajskiej (zwłaszcza w przypadku otwarcia nowej ekspozycji w piwnicach Muzeum) oraz w wydziałach starostwa powiatowego zajmujących się ochroną i promocją dziedzictwa.
2. Rozważenie możliwości przygotowania przez Powiatowy Urząd Pracy ofert prac dla bezrobotnych mieszkańców (np. w formie stażów) w dziedzinach związanych z dziedzictwem kulturowym (np. w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych i porządkowych na terenach zabytkowych parków i cmentarzy; w charakterze przewodników udostępniających obiekty na szlakach kulturowych itp.)
3. Podnoszenie kompetencji pracowników Starostwa Powiatowego zatrudnionych w wydziałach związanych z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego oraz jednostek administracji publicznej w ramach powiatowej administracji zespolonej (zwłaszcza Muzeum Ziemi Leżajskiej) poprzez udział w szkoleniach.
4. Wsparcie i pomoc formalno-prawna dla podejmujących działalność gospodarczą w obszarach szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego (jego ochrony, promocji, rozwoju turystyki kulturowej).
5. Prowadzenie doradztwa w przygotowywaniu wniosków o dofinansowanie prac przy zabytkach oraz projektów wspierających rozwój turystyki kulturowej.
6. Wspieranie sektora małych przedsiębiorstw zajmujących się tradycyjnym rzemiosłem, kulinariami, wyrobami pamiątkarskimi, nawiązującymi do historii i tradycji.
7. Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych, zwłaszcza lokalizowanych w zabytkowych drewnianych domach i zagrodach.
8. Efektywne wykorzystanie funduszy unijnych w obszarze szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego i środowiska naturalnego.

9. Tworzenie mechanizmów włączających dziedzictwo kulturowe w obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury.
10. Tworzenie miejsc pracy związanych z realizacją zadań dotyczących rozwoju turystyki (Cel II. Priorytet 1. Kierunek działań 1 Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz rozbudowa infrastruktury turystycznej)

Priorytet 2. Dziedzictwo kulturowe czynnikiem rozwoju społecznego i elementem budowy tożsamości

Kierunek działań 1 Realizacja i wspieranie wydarzeń kulturalnych opartych na dziedzictwie kulturowym (materialnym i niematerialnym) oraz działań edukacyjnych i promocyjnych

Zadania:

1. Dalsze rozwijanie Muzeum Ziemi Leżajskiej w zakresie działalności edukacyjnej oraz organizacji wydarzeń kulturalnych opartych na materialnym i niematerialnym dziedzictwie.
2. Wspieranie organizowania wydarzeń kulturalnych przez instytucje gminne oraz organizacje i stowarzyszenia działające na terenie powiatu.
3. Aktywne włączanie się powiatowych instytucji kultury w coroczne ważne i rozpoznawalne wydarzenia kulturalne, m.in. Noc Muzeów oraz obchody Europejskich Dni Dziedzictwa, pozwalające na szerokie propagowanie dziedzictwa kulturowego powiatu w skali województwa i kraju.
4. Promowanie mniej znanych w regionie jednostek kultury, np. Galerii Sztuki Zadworek w Brzyskiej Woli czy wiejska zagroda ze zbiorami regionalnymi Czesławy Zawadzkiej w Przychojcu.
5. Publikowanie oraz dofinansowywanie publikowania wydawnictw naukowych, popularno-naukowych, informacyjnych wydawanych przez różne podmioty (przede wszystkim działające na terenie powiatu).
6. Popularyzacja wyników badań naukowych i dokumentacyjnych dziedzictwa kulturowego powiatu i gmin, m.in. z wykorzystaniem internetu (jednym z pozytywnych przykładów jest udostępnienie na stronie internetowej Urzędu Gminy w Kuryłówce sprawozdania z badań archeologicznych na stanowisku nr 1 w Tarnawcu).
7. Popularyzacja i edukacja w zakresie archeologii:
 - znakowanie w terenie najbardziej wartościowych stanowisk archeologicznych poprzez instalowanie tablic informacyjnych
 - tworzenie szlaków lub ścieżek edukacyjnych dotyczących archeologii
 - udostępnianie informacji dotyczących archeologicznej przeszłości gminy w wersji skróconej, w formie np. folderów
 - organizowanie akcji informacyjnych, dotyczących archeologicznych odkryć na terenie powiatu (odczyty, referaty, prezentacje)
 - edukowanie mieszkańców Powiatu o wartościach i potrzebie ochrony dziedzictwa archeologicznego (np. poprzez rozpowszechnianie ulotki wydanej ostatnio przez Narodowy Instytut Dziedzictwa pt. „Archeologia: fakty i mity”).

8. Informowanie lokalnej społeczności o podejmowanych działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego; budowanie pozytywnego stosunku mieszkańców powiatu do dziedzictwa i potrzeby jego ochrony, co docelowo przyczynić się powinno do unikania sytuacji konfliktowych z właścicielami zabytków.
9. Wykorzystywanie w działaniach edukacyjnych i promocyjnych różnorodnych, atrakcyjnych narzędzi i metod, zarówno tradycyjnych (np. lekcje muzealne, konkursy), jak i (np. Questing, gry terenowe oparte na scenariuszu wykorzystującym lokalną historię, legendy, tradycje).
10. Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej (program zajęć lekcyjnych z zakresu edukacji kulturalnej i dziedzictwa w szkołach ponadpodstawowych, w dalszej kolejności szkoły podstawowe, najlepiej w formie warsztatowej).
11. Włączanie się szkół podległych samorządowi powiatowemu w różnorodne ogólnopolskie projekty edukacyjne związane z dziedzictwem kulturowym, m.in. ogłaszane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa i Narodowe Centrum Kultury. (Informacje dostępne na stronach internetowych: https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Konkursy <http://www.nck.pl/edukacja/>)
12. Upamiętnianie ważnych wydarzeń historycznych, wybitnych postaci związanych z regionem itp. poprzez działalność wydawniczą (regionalia), prowadzenie lekcji nt. przeszłości i kultury regionu, organizowanie okazjonalnych wystaw i ekspozycji itp.
13. Utrwalanie w świadomości społecznej tzw. tradycji miejsca dotyczącej lokalizacji nieistniejących obiektów oraz świadectw wielokulturowości o istotnym znaczeniu dla historii, np. dawnego zespołu pałacowego w Kuryłówce-Tarnawcu, cerkwiska i cmentarze grekokatolickie, niemieckich kolonii przy ul. Moniuszki w Leżajsku i Tarnawcu, miejsc związanych z kulturą żydowską.

Realizacja tych zadań przyczynić się powinna do wzrostu świadomości znaczenia i potrzeby zachowania dziedzictwa kulturowego gminy, ale też korzyści płynących z jego ochrony. Tworzenie oferty kulturalnej i edukacyjnej powinno odbywać się w oparciu o dobrze rozpoznany zasób z całym bogactwem wartości materialnych i niematerialnych. Stanowić to będzie podstawę do atrakcyjnej jego prezentacji, „sprzedaży” oraz tworzenia programów edukacyjnych.

8. INSTRUMENTY WDRAŻANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEŻAJSKIEGO NA LATA 2018-2021

Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* odpowiedzialnym za wdrożenie *POnZPL* jest starosta powiatu.

Do podstawowych instrumentów wdrażania i realizacji planowanych zadań należą przede wszystkim następujące instrumenty:

- instrumenty prawne – wynikające z obowiązujących przepisów prawnych – adekwatnie do zakresu zadań i odpowiedzialności samorządu powiatowego;
- instrumenty finansowe – finansowanie prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych będących własnością powiatu oraz dotacje, nagrody, zachęty dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych; utrzymywanie instytucji kultury, których podmiotem organizacyjnym jest powiat; współfinansowanie projektów i programów na rzecz rozwoju turystyki kulturowej, współfinansowanie prac i projektów tworzących miejsca pracy związane z ochroną zabytków, w tym m.in. w rozwoju „przemysłów czasu wolnego” itp.;
- instrumenty społeczne – przeprowadzanie konsultacji społecznych związanych z wdrażaniem strategii czy programów odnoszących się m.in. do ochrony dziedzictwa kulturowego; działania na rzecz angażowania i wspierania społeczności lokalnych, opiekunów zabytków, stowarzyszeń, fundacji etc. w zachowanie dziedzictwa materialnego i niematerialnego oraz zrozumienia potrzeb jego ochrony, edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego powiatu;
- instrumenty kontrolne – prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji programu, reagowanie na pojawiające się zagrożenia, sporządzanie co 2 lata sprawozdania z realizacji *POnZPL*, m.in. w celu zweryfikowania stopnia jego realizacji.

Zakłada się, że zadania określone w *POnZPL* będą realizowane w wyniku następujących działań:

- wspólne działanie samorządu powiatowego z szerokim gronem interesariuszy, w tym przede wszystkim z: wojewódzkim konserwatorem zabytków, gminami zlokalizowanymi na terenie powiatu, społecznościami lokalnymi, właścicielami i posiadaczami obiektów zabytkowych, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, samorządem województwa, diecezjami, ośrodkami naukowymi oraz;
- działania własne powiatu leżajskiego przy wykorzystaniu ww instrumentów wdrażania.

9. ZASADY OCENY WRAZ Z PROPONOWANYMI WSKAŹNIKAMI REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEŻAJSKIEGO NA LATA 2018-2021

Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Zarząd Powiatu ma obowiązek sporządzania raz na 2 lata (w czteroletnim okresie obowiązywania *POnZPL*) sprawozdania z jego realizacji i przedstawienia go Radzie Powiatu. W sprawozdaniu należy ocenić poziom realizacji *POnZPL*, który uwzględnił będzie stopień wykonania zaplanowanych zadań oraz efektywność ich wykonania. Przyjmuje się, że gromadzenie i interpretacja danych dotyczących realizacji *POnZPL* realizowana będzie przez Powiat w oparciu o wewnętrzny system monitorowania i ewaluacji postępów we wdrażaniu przyjętych zadań i realizacji celów. W zobiektywizowaniu tej oceny pomocą mają wskaźniki oceny realizacji celów. Wszystkie wskaźniki odnoszą się do okresu czterech lat obowiązywania *POnZPL*.

Wskaźniki oceny realizacji celów

Cel I Opieka nad zabytkami i ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości

- Stopień realizacji zaplanowanych prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych będących własnością Powiatu Leżajskiego
- Wartość środków finansowych na prace remontowo-konserwatorskie pozyskanych przez powiat ze źródeł pozabudżetowych
- Wysokość dotacji podmiotowej z budżetu Powiatu Leżajskiego dla Muzeum Ziemi Leżajskiej
- Liczba projektów i wartość dotacji z Budżetu Powiatu Leżajskiego na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków.

Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego

- Liczba ofert i produktów turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe (materialne i niematerialne)
- Liczba utworzonych szlaków kulturowych
- Liczba wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe wydanych lub współfinansowanych przez powiat
- Liczba i wartość wydarzeń oraz projektów edukacyjnych i promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego zrealizowanych bądź współrealizowanych przez samorząd
- Liczba turystów odwiedzających Muzeum Ziemi Leżajskiej
- Liczba lekcji oraz warsztatów muzealnych przeprowadzonych przez Muzeum Ziemi Leżajskiej oraz liczba uczestniczących w nich dzieci i młodzieży.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LEŻAJSKIEGO

10.1. Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania

Tabela 5. Najważniejsze źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Powiecie Leżajskim w latach 2018-2021 – wybór

Lp.	Źródło finansowania	Cele i przedmiot finansowania
I. Budżet państwa		
1.	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego²⁷	<p>Na 2018 r. ogłoszone zostały m.in. następujące Programy – <u>Ochrona zabytków</u></p> <p>Program finansowany jest ze środków przyznawanych na podstawie rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674). Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewitalizację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.</p> <p>Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnopolskim, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. W najbliższych latach wśród dofinansowanych projektów szczególne znaczenie będą ogrywały te, dotyczące obiektów pełniących obecnie lub w przyszłości funkcje kulturalne. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne. Skromne środki jakimi dysponują jednostki samorządu terytorialnego a także samorządowe instytucje kultury często nie pozwalają na przeprowadzenie kompleksowych prac, co z kolei oznacza postępującą degradację zabytkowej substancji i wymaga większego niż dotychczas wsparcia ze strony Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne</p>

²⁷ Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 –2020”. Corocznie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza nabór wniosków do prowadzonych przez siebie programów. 1 października 2017 r. weszło w życie nowe rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 27 września 2017 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury (Dz. U. poz. 1808)

	<p>jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. O dofinansowanie w ramach programu nie mogą ubiegać się państwowe instytucje kultury, publiczne szkoły oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty, o których mowa w art. 72 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.)²⁸</p> <p>– <u>Kultura Ludowa i tradycyjna</u></p> <p>Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą: kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.²⁹</p> <p>– <u>Ochrona zabytków archeologicznych</u></p> <p>Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r.</p>
--	--

²⁸ http://www.mkidn.gov.pl/media/po2018/dokumenty/20170929_ochrona_zabytkow_2018_regulamin.pdf (stan na 27 grudnia 2017).

²⁹ http://www.mkidn.gov.pl/media/po2018/dokumenty/20171219_Regulamin_Kultura_ludowa_i_tradycyjna_2018.pdf (stan na 27 grudnia 2017).

		<p>O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie akademickie, niepubliczne uczelnie akademickie, podmioty prowadzące działalność gospodarczą³⁰.</p> <p>– <u>Kolekcje muzealne</u></p> <p>Strategicznym celem programu jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. Program ma za zadanie utrwalanie wysokich standardów w zakresie opracowywania, przechowywania, konserwowania i popularyzowania obiektów i kolekcji muzealnych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się państwowe i samorządowe instytucje kultury, będące muzeami wpisanymi do Państwowego Rejestru Muzeów³¹.</p> <p><u>Wspieranie działań muzealnych</u></p> <p>Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne³².</p> <p>– <u>Wspieranie samorządowych instytucji kultury – opiekunów miejsc pamięci</u></p> <p>Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Program ma za zadanie stworzenie możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającą w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu pamięci; zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości i autentyzmu; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się samorządowe instytucje kultury sprawujące opiekę nad miejscem pamięci, którego dotyczy wniosek. O dofinansowanie w ramach programu nie mogą ubiegać się</p>
--	--	---

³⁰

http://www.mkidn.gov.pl/media/po2018/dokumenty/20171219_Regulamin_Ochrona_zabytkow_archeologicznych_2018.pdf (stan na 27 grudnia 2017).

³¹ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finansowanie-i-mecenat/programy-ministra/programy-mkidn-2018/kolekcje-muzealne.php> (stan na 27 grudnia 2017).

³²

http://www.mkidn.gov.pl/media/po2018/dokumenty/20171219_Regulamin_Wspieranie_dzialan_muzealnych_2018.pdf (stan na 27 grudnia 2017).

		<p>instytucje kultury współprowadzone przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego³³.</p> <p>– Infrastruktura domów kultury</p> <p>Celem programu jest zatem stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze³⁴.</p> <p>– Kultura dostępna</p> <p>Celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno-mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać się mogą m.in. następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; jednostki samorządu terytorialnego wyłącznie jako organy prowadzące publiczne szkoły artystyczne, w przypadku szkół nieprowadzących samodzielnej księgowości; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą³⁵.</p>
2.	Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków	<p>Środki finansowe z budżetu państwa, z części, której dysponentem jest wojewoda, przeznaczone na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie województwa podkarpackiego. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie:</p> <ul style="list-style-type: none"> – nakładów koniecznych na wykonanie ww. prac, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku – dotacja na prace planowane, – nakładów koniecznych na wykonanie ww. prac, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji – refundacja <p>W 2016 r. podstawowymi kryteriami rozdziału środków rozdziału środków były:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>wartość historyczna i artystyczna obiektu, z najważniejszym kryterium – okresem powstania (największą ilość punktów posiadają obiekty najstarsze)</i> – <i>wartość obiektu w krajobrazie kulturowym, to jest znaczenie obiektu w przestrzeni miejskiej (zespole urbanistycznym) lub wiejskiej, a w odniesieniu do zabytków ruchomych we wnętrzu</i> – <i>konieczność kontynuacji lub zakończenia prac – preferowane były prace przy realizacjach rozpoczętych w latach ubiegłych, szczególnie możliwość ich</i>

33

http://www.mkidn.gov.pl/media/po2018/dokumenty/20171219_Regulamin_Wspieranie_samorzadowych_instytucji_kultury_opiekunow_miejsc_pamieci_2018.pdf (stan na 27 grudnia 2017).

³⁴ http://www.mkidn.gov.pl/media/po2018/dokumenty/20171219_Regulamin_Infrastruktura_kultury_2018.pdf (stan na 27 grudnia 2017).

³⁵ http://www.mkidn.gov.pl/media/po2018/dokumenty/20171219_Regulamin_Kultura_dostepna_2018.pdf (stan na 27 grudnia 2017).

		<p><i>zakończenia</i></p> <p>– stan zachowania zabytku – stan katastrofalny lub istotne zagrożenie traktuje się priorytetowo</p> <p>– przygotowanie zabytku do podjęcia przy nim prac konserwatorskich i zaangażowanie właściciela obiektu w ten proces, m.in. wysokość deklarowanego procentowego udziału środków własnych.</p> <p>O dotację wystąpić może osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów, a w wyjątkowych przypadkach do 100% (jeśli zabytek posiada wyjątkową wartość, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, lub jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac.</p>
3.	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny	<p>Dotacje z Funduszu Kościelnego udzielane są na remonty i konserwację obiektów sakralnych o charakterze zabytkowym, w zakresie podstawowych prac zabezpieczających obiekt (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwłamaniowej i przeciwpożarowej). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).</p> <p>Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są: osoby prawne Kościoła Katolickiego, osoby prawne innych kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie ustaw o stosunku Państwa do kościołów oraz związków wyznaniowych, osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych wpisanych do rejestru kościołów i związków wyznaniowych, o którym mowa w art. 30 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.</p>
II. Województwo podkarpackie/samorząd województwa podkarpackiego/		
4.		<p>Z budżetu Województwa Podkarpackiego mogą być udzielane dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku ruchomym lub nieruchomym, zwane dalej dotacjami, jeżeli zabytek ten spełnia łącznie następujące kryteria:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) znajduje się na terenie Województwa Podkarpackiego, 2) jest udostępniany publicznie do celów niekomercyjnych, 3) nie jest wyłączony do użytku prywatnego, 4) posiada istotne znaczenie historyczne, sakralne, artystyczne lub kulturowe, 5) jest wpisany do rejestru zabytków. <p>Szczegółowe informacje o zasadach i kryteriach przyznawania dotacji zawarte są w załączniku do uchwały Sejmiku Województwa Podkarpackiego dostępnym na stronie internetowej http://www.kultura.wrotapodkarpackie.pl/images/do/17/dotacje/zalacznik_XVII_285_12.pdf</p>
III. Samorząd Powiatu Leżajskiego		
5.		<ul style="list-style-type: none"> – Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze powiatu – Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków ujętych w gminnych ewidencjach zabytków, położonych na terenie powiatu – Wydatki na działalność bieżącą Muzeum Ziemi Leżajskiej
IV. Samorzady Miasta i Gmin na terenie Powiatu		
6.		– Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków wpisanych

<p>do rejestru zabytków, położonych na obszarze miasta Leżajska, gmin: Grodzisko Dolne, Kuryłówka, Leżajsk, oraz miasta i gminy Nowa Sarzyna</p> <p>– Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków ujętych w gminnych ewidencjach zabytków, położonych na obszarze miasta Leżajska i gmin: Grodzisko Dolne, Kuryłówka, Leżajsk oraz Miasta i Gminy Nowa Sarzyna</p> <p>– Wydatki na działalność bieżącą miejskich i gminnych instytucji kultury</p>

Poza źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej. Poniższa tabela prezentuje najważniejsze – z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego – programy finansowania planowane w ramach perspektywy budżetowej Unii na lata 2014-2020.

V. Fundusze Strukturalne Unii Europejskiej		
7.	Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020	Oś priorytetowa 4 ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego; Działanie 4.4. <u>Kultura</u> , którego celem jest podniesienie atrakcyjności kulturalnej regionu i zwiększona dostępność do dóbr kultury. Wśród typów projektów znajdują się m.in. prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane i/lub zakup wyposażenia służące zachowaniu zabytków nieruchomych wraz z otoczeniem, w celu udostępnienia ich jako atrakcje kulturalne regionu.
8.	Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020³⁶	Oś priorytetowa VIII: Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury, Priorytet Inwestycyjny 6.c Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego , którego celem jest zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz rozwój zasobów kultury dla obecnych i przyszłych pokoleń. W ramach tego priorytetu wsparciem objęte będą kompleksowe zadania związane z ochroną i udostępnieniem, w tym turystycznym, zabytków o znaczeniu ponadregionalnym, dotyczące renowacji zabytków nieruchomych wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych i ich digitalizacji. Realizowane też będą projekty dotyczące rozwoju zasobów kultury poprzez działania zwiększające dostęp do zasobów kultury, poprawę funkcjonowania instytucji kultury, w tym poprzez podnoszenie standardów infrastruktury oraz zakup wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej i edukacyjnej.

10.2. Prognozy dotyczące finansowania zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2018-2021

Prognozy dotyczące finansowania zadań zaplanowanych w *Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2018-2021* mogą mieć jedynie charakter bardzo ogólny i nieprecyzyjny. Wynika to z kilku przyczyn:

– systemu finansowania opieki nad zabytkami i ochrony zabytków w Polsce – złożonego z wielu elementów i źródeł finansowania: środki właścicieli obiektów zabytkowych (osób fizycznych i prawnych, kościołów i związków wyznaniowych, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji etc.), fundusze publiczne – budżet państwa, budżety samorządów terytorialnych wszystkich szczebli; fundusze celowe; fundusze europejskie;

³⁶ Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, 16 grudnia 2014 r. http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/1067/POIS_2014_2020_po_negocjacjiach_poprawiony_21012015.pdf

-
- szerokiego traktowania zarówno dziedzictwa kulturowego gminy, jak i zadań zawartych w *POnZPL* dotyczącym bardzo wielu aspektów (działania stricte ochronne – prace remontowo-konserwatorskie, utrzymywanie i rozwój jednostek kultury podległych powiatowi (np. Muzeum Ziemi Leżajskiej), ale też różnego rodzaju działania edukacyjne, promocyjne etc.), które podejmowane być powinny nie tylko przez samorząd powiatu, samorządy gmin i miasta z terenu powiatu, lecz również przez wielu innych interesariuszy;
 - w większości jednorocznych i zmieniających się budżetów związanych z finansowaniem;
 - braku danych dotyczących wysokości wydatków ponoszonych przez właścicieli obiektów zabytkowych;
- O skali tych funduszy pochodzących z budżetu Powiatu Leżajskiego świadczą zestawienia wydatków z poprzedniej „edycji” programu opieki nad zabytkami.

Środki finansowe wydatkowane z budżetu Powiatu w latach 2014-2017

W okresie czterech lat 2014-2017 realizowania powiatowego programu opieki nad zabytkami udzielono dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków w wysokości:

- 355 000 zł w 2014 r.
- 120 000 zł w 2016 r.
- 130 000 zł w 2017 r.

Łącznie: 605 000 zł

W 2015 r. nie udzielono dotacji.

Ponadto z budżetu Powiatu Leżajskiego rokrocznie przekazywano dotację podmiotową dla Muzeum Ziemi Leżajskiej w wysokości:

- 490 000 zł w 2014 r.
- 495 000 zł w 2015 r.
- 417 000 zł w 2016 r.
- 431 250 zł w 2017 r.

Łącznie: 1 833 250 zł.³⁷

Na lata 2018-2021 przyjmuje się następujące założenia finansowania zadań *POnZPL*:

I. Fundusze pochodzące z budżetu Powiatu Leżajskiego:

- Wydatki na prace remontowo-konserwatorskie i adaptacyjne obiektów zabytkowych, których Powiat jest właścicielem (obecnie nie w pełni oszacowane).
- Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze powiatu – uzależnione będą od potrzeb wynikających ze składanych wniosków od różnych podmiotów i kształtować się będą w przedziale porównywalnym do poprzedniego czteroletniego okresu programowania. Planowana wysokość dotacji z budżetu powiatu na 2018 r. wynosi 120 000 zł.
- Wydatki na działalność bieżącą powiatowych instytucji kultury – zgodnie z przyjętymi rocznymi budżetami powiatu. Planowana dotacja podmiotowa dla Muzeum Ziemi Leżajskiej z 2018 r. – 400 000 zł.

³⁷ Informacje dotyczące wysokości środków finansowych wg danych pozyskanych z Wydziału Architektury i Budownictwa Powiatu Leżajskiego.

II. Fundusze pochodzące z budżetu samorządów lokalnych (miasto Leżajsk i gminy) na terenie Powiatu Leżajskiego:

- Wydatki na prace remontowo-konserwatorskie obiektów zabytkowych, których samorzady lokalne są właścicielami.
- Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze gmin – zgodnie z przyjętymi uchwałami samorządów lokalnych.
- Wydatki na działalność bieżącą miejskich i gminnych instytucji kultury – zgodnie z przyjętymi rocznymi budżetami samorządów lokalnych. Należy podkreślić, że decyzje odnośnie wysokości tych środków należą do rad gmin i rady miasta.

III. Dotacje pochodzące z budżetu państwa – środki MKiDN – brak możliwości prognozowania na 4 lata ze względu na sposób udzielania dotacji – na wniosek właścicieli obiektów zabytkowych i różnych podmiotów uprawnionych do ubiegania się o dofinansowanie.

IV. Dotacje pochodzące z budżetu państwa – środki PWKZ – brak możliwości prognozowania na 4 lata ze względu na sposób udzielania dotacji – corocznie – na wniosek właścicieli. Od kilku lat kwota ta oscyluje w wysokości ok. 9 mln zł rocznie, przy czym są to dotacje na prace przy obiektach zabytkowych z terenu całego województwa podkarpackiego.

V. Dotacje pochodzące z budżetu samorządu województwa – brak możliwości prognozowania na 4 lata ze względu na sposób udzielania dotacji – corocznie – na wniosek właścicieli. Od kilku lat kwota ta oscyluje w wysokości ok. 1 mln zł rocznie, przy czym są to dotacje na prace przy obiektach zabytkowych z terenu całego województwa podkarpackiego.

Oprac. Anna Fortuna-Marek

11. WYBRANA LITERATURA

- *Artyści włoscy na ziemiach południowo-wschodniej Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Praca zbiorowa pod red. Piotra Łopatkiewicza, Rzeszów – Łańcut, 2016
- Błotko V. i A., *Przewodnik po ziemi łańcucko-leżajskiej*, Łańcut 2002
- Czopek S., *Kamień – brąz – żelazo*, Rzeszów 1998
- Czopek S., *Pradzieje Polski południowo-wschodniej*, Rzeszów 1999
- *Dzieje Leżajska*, pod red. J. Półcwiartka, K. Baczkowskiego, Leżajsk 1996
- *Dzieje Leżajska*, pod red. Józefa Półcwiartka, Leżajsk 2003
- Cholewianka-Kruszyńska A., *Architektura leśna i łowiecka w majątku ordynackim hrabiów Potockich z Łańcuta*, „Biuletyn Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej” nr 3, s. 112-113
- *Dawna architektura drewniana województwa podkarpackiego*, pod red. Krzysztofa Staszewskiego, Rzeszów 2017
- *Dzieje Brzozy Królewskiej*, pod red. Włodzimierza Bonusiaka, Sandomierz 2017
- Furtak M., *Centralny Okręg Przemysłowy 1936-1939. Architektura i Urbanistyka. Kraj/Region/Miasto/Fabryka/Osiedle/Budynek*, Kraków – Łódź 2014
- Gałczyńska T., *Szkolnictwo w powiecie łańcuckim w latach 1868-1939*, Rzeszów, 2016
- Gorazd-Dziuban P., *Sprawozdanie z przeprowadzonego nadzoru archeologicznego na stanowisku Wierzawice nr 24, gm. Leżajsk, czerwiec 2016* (maszynopis przechowywany w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Rzeszowie)
- Katalog zabytków sztuki w Polsce, Seria Nowa, t. III: *Województwo Rzeszowskie*, z. 4, *Leżajsk, Sokółów Małopolski i okolice*, pod red. E. Śnieżyńskiej-Stolotowej i F. Stolota, Warszawa 1989
- Krasny P., *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596-1914*, Kraków 2003
- Mazurek A., Sznajdrowska A., *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku Wierzawice 24, gm. Leżajsk (AZP 99-81/21)*, Rzeszów 2016 (maszynopis przechowywany w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Rzeszowie)
- Mazurek M., Sznajdrowska A., *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku Wierzawice 4A, gm. Leżajsk (AZP 99/80/3A)*, Rzeszów 2014 (maszynopis przechowywany w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Rzeszowie)
- Mazurek M., Sznajdrowska A., *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku Kuryłówka 1, gm. loco (AZP 98-81/2)*, Rzeszów 2015 (maszynopis przechowywany w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Rzeszowie)
- Mazurek M., Sznajdrowska A., *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku Kuryłówka 1 (AZP 98-81/2)*, Rzeszów 2017 (maszynopis przechowywany w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Rzeszowie)
- Miłobędzki A., *Architektura Polska XVII wieku*, Warszawa 1980
- Podgórska-Czopek J., *Materiały z wczesnosłowiańskiej osady w grodzisku Dolnym, stan. 3, woj. Rzeszów*, *Archaeoslavica*, 1991 t. I, 9-60
- *Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski*, tom I-IV
- *Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Leżajskiego na lata 2014-2017*
- *Rocznik Archidiecezji Przemyskiej 1997. Album*, Przemyśl 1997
- Ruszel K., *Leksykon kultury ludowej w Rzeszowskiem*, Rzeszów 2004
- Szeliga J., *Tożsamość Rusinów-Ukraińców w galicyjskim miasteczku Leżajsk (1772–1918)* [w:] *Język, kultura, mentalność a tożsamość narodowa Ukraińców*, seria Biblioteka Fundacji św. Włodzimierza, tom XIV, red. Włodzimierza Mokrego, Kraków 2010

Strony internetowe:

<http://www.starostwo.lezajsk.pl/>

http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/

<http://www.chalupkidebniarskie.parafia.info.pl/?p=main&what=28>

<http://cvp.baza-witrazy.uj.edu.pl/>

<http://muzeum-lezajsk.pl>

<https://zabytek.pl>

<http://www.minrol.gov.pl/Jakosc-zywnosci/Produkty-regionalne-i-tradycyjne/Lista-produktow-tradycyjnych/woj.-podkarpackie>

12. SPIS ILUSTRACJI I TABEL

Fot. 1. Zespół kościelno-klasztorny OO. Bernardynów w Leżajsku	20
Fot. 2. Zespół kościelno-klasztorny OO. Bernardynów w Leżajsku	21
Fot. 3. Dzwonnica kościoła farnego w Leżajsku	22
Fot. 4. Kościół farny w Leżajsku	22
Fot. 5. Kościół w Kuryłówce	23
Fot. 6. Kościół w Grodzisku Dolnym	23
Fot. 7. Kościół w Kolonii Polskiej	24
Fot. 8. Kościół w Giedlarowej	24
Fot. 9. Cerkiew w Dąbrowicy	24
Fot. 10. Cerkiew w Starym Mieście	25
Fot. 11. Cerkiew w Kuryłówce	25
Fot. 12. Cerkiew w Kulnie	26
Fot. 13. Cerkwisko w Piskorowicach	26
Fot. 14. Cerkiew w Leżajsku	26
Fot. 15. Kapliczka w Brzozie Królewskiej	27
Fot. 16. Dwór Starościński, obecnie Muzeum Ziemi Leżajskiej w Leżajsku	28
Fot. 17. Dwór myśliwski, obecnie Dom Pomocy Społecznej w Piskorowicach-Mołyniach	29
Fot. 18. Ratusz w Leżajsku	30
Fot. 19. Dworzec kolejowy w Leżajsku	31
Fot. 20. Dom w Tarnawcu	32
Fot. 21. Jeden z budynków osiedla mieszkalnego w Nowej Sarzynie	33
Fot. 22. Budynek w zespole tartaku, obecnie Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Leżajsku	34
Fot. 23. Kaplica na cmentarzu w Leżajsku	35
Fot. 24. Cmentarz grekokatolicki w Kuryłówce	36
Fot. 25. Ohel na cmentarzu żydowskim w Leżajsku	36
Fot. 26. Ołtarz główny w kościele OO. Bernardynów w Leżajsku	38
Fot. 27. Prospekt organowy w kościele OO. Bernardynów w Leżajsku	39
Fot. 28. Wnętrze prezbiterium w kościele farnym w Leżajsku	40
Fot. 29. Wnętrze cerkwi w Dąbrowicy	41
Fot. 30. Fragment polichromii w cerkwi w Kuryłówce	41
Fot. 31. Fragment Ekspozycji Historycznej Miasta i Regionu	43
Fot. 32. Fragment Ekspozycji Historycznej Miasta i Regionu. Źródło: http://muzeum-lezajsk.pl/historyczna-miasta-i-regionu/	44
Fot. 33. Fragment Ekspozycji Zabawkarskiej w Muzeum Ziemi Leżajskiej. Źródło: http://muzeum-lezajsk.pl/etnograficzno-zabawkarska/	45
Fot. 34. „Turki” grodziskie. Źródło: http://potrawyregionalne.pl//media/Image/obyczaje/turki_grodziskonowe_1.jpg	50
Fot. 35. Chasydzi w Leżajsku. Źródło: http://chasydzi.blogspot.com/	51
Fot. 36. Zespół Pieśni i Tańca „San”. Fot. Ryszard Węglarz	51
Fot. 37. Leżajskie zabawki. Źródło: http://muzeum-lezajsk.pl/etnograficzno-zabawkarska/ ...	52

Tabela 1. Wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie poszczególnych gmin Powiatu

Leżajskiego

Tabela 2. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Tabela 3. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Tabela 4. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Tabela 5. Najważniejsze źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Powiecie Leżajskim w latach 2018-2021 – wybór

13. ANEKSY**SZLAKI KULTUROWE NA TERENIE POWIATU LEŻAJSKIEGO*****Szlak turystyczno-historyczno-kulturowy miast byłej Ordynacji Łańcuckiej „Translands”*** ³⁸

Jest to szlak samochodowy przebiegający przez miejscowości położone na terenie powiatu leżajskiego i powiatu łańcuckiego o łącznej długości ok. 125,5 km. Na terenie powiatu leżajskiego na szlaku prezentowane są obiekty zlokalizowane w Leżajsku oraz w wybranych miejscowościach gminy Leżajsk. Szlak prezentuje nie tylko zabytki związane z funkcjonowaniem dawnej ordynacji Potockich z Łańcuta, lecz również szereg obiektów i miejsca charakterystycznych dla krajobrazu kulturowego ziemi leżajskiej i łańcuckiej. Oprócz szlaku, w ramach realizacji projektu, w Muzeum Ziemi Leżajskiej utworzony został „Dom Pamięci Translands”, który prezentuje dorobek kultury wiejskiej i miejskiej podregionu.

Większa część szlaku biegnie przez teren powiatu łańcuckiego. Spośród 19 miejscowości położonych na szlaku, cztery znajdują się na obszarze powiatu leżajskiego. Są one w następujący sposób scharakteryzowane na stronie internetowej powiatu leżajskiego:

Brzoza Królewska – wieś o metryce zapewne XVI wiecznej. Miejscowość znana z kultywowania lasowieckich tradycji ludowych. W lasach otaczających wieś zachowały się malowniczo położone leśniczówki i gajówki, stanowiące niegdyś własność dóbr Potockich.

Leżajsk - Miasto z wieloma zabytkami o dużej zawartości historycznej i artystycznej z wyjątkowo cennym zespołem kościelno-klasztornym OO. Bernardynów oraz zabytkami kultury żydowskiej.

Przychojec - Zabytkowe drewniane budynki mieszkalne, a także wiejska zagroda ze zbiorami regionalnymi Czesławy Zawadzkiej.

Wierzawice – Zachowane zabudowania folwarczne: mieszkanie oficjalisty z 1840r., z XVIII w., owczarnia z 1838 r., stodoła, czworak i lodownia³⁹.

Miejscowości objęte szlakiem spoza powiatu leżajskiego to: Handzlówka, Albigowa, Kraczkowa, Krzemienica, Czarna, Medynia Głogowska, Rakszawa, Brzoza Stadnicka, Wydrze – Julin, Żołyńia, Dąbrówki, Wola Dalsza, Łańcut, Sonina, Wysoka.

³⁸ Szlak utworzony w ramach projektu „Translands”, realizowanego przez Rzeszowską Agencję Rozwoju Regionalnego wraz z partnerami z: Włoch, Słowacji, Węgier i Bułgarii.

³⁹ Źródło: <http://www.starostwo.lezajsk.pl/pl/trasy-turystyczne/> (stan na dzień 20.12.2017r.)

Szlak chasydzki⁴⁰

Szlak Chasydzki to w zamierzeniu międzynarodowy szlak turystyczny łączący miejscowości położone na terenie Polski wschodniej i państw sąsiednich, w których znajdują się ślady dziedzictwa kultury żydowskiej. Z terenu powiatu leżajskiego prezentowany jest cmentarz i ohel w Leżajsku – ważne miejsce kultu religijnego wyznawców chasydyzmu jako miejsce spoczynku cadyka Elimelecha z Leżajska – cel pielgrzymek chasydów z całego świata⁴¹. Poza Leżajskiem szlak biegnie przez następujące miejscowości: Baligród, Biłgoraj, Błazowa, Chełm, Cieszanów, Dębica, Dukla, Dynów, Jarosław, Kolbuszowa, Kraśnik, Lesko, Leżajsk, Lublin, Łańcut, Łęczna, Nowy Żmigród, Przemyśl, Radomyśl Wielki, Ropczyce, Rymanów, Rzeszów, Sanok, Tarnobrzeg, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Włodawa oraz Zamość.

Warto dodać, że dzięki działaniom Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego na terenie nekropolii wzniesiono lapidarium, w które wmurowano fragmenty rozbitych przez Niemców macew zabezpieczając je w ten sposób przed zniszczeniem lub kradzieżą. Prace przy lapidarium prowadzone były dzięki wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W styczniu 2008 roku Fundacja sfinansowała wykonanie i montaż tablicy na filarze ogrodzenia w językach polskim, angielskim i hebrajskim⁴².

Szlak tradycyjnego rzemiosła Podkarpacia⁴³

Szlak prezentuje bogate dziedzictwo kultury ludowej – historyczne zawody, rzemiosła, i związane z nimi tradycje. Obecnie Szlak tworzą cztery trasy południowej Małopolski – Suska, Limanowska, Sądecka i Gorlicka – obejmujące 40 miejscowości, 80 twórców i 21 rzemiosł oraz trzy trasy Podkarpacia – Leżajska, Łańcucka, Strzyżowsko-Tarnobrzaska – 18 miejscowości i 27 twórców, reprezentujących 13 rzemiosł. Szlak obejmuje miejscowości z różnych regionów, które zostały podzielone na trzy trasy: Leżajską, Łańcucką oraz Strzyżowsko-Tarnobrzaską.

Trasa Leżajska obejmuje miejscowości: Jelna, Kuryłówka, Grodzisko Dolne, Leżajsk, Nowa Sarzana, Przychojec, Rudnik nad Sanem.

Trasa Łańcucka: Brzoza Stadnicka, Handzlówka, Mazury, Medynia Głogowska, Pogwizdów.

Trasa Strzyżowsko-Tarnobrzaska: Baranów Sandomierski, Glinik, Golcowa, Zawadka, Żyznów.

⁴⁰ Inicjatorem jest Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, z którą współpracują regionalne samorządy. Trasa Szlaku przebiega przez województwo lubelskie i podkarpackie. Na terenie woj. podkarpackiego Fundacja nawiązała współpracę m.in. z samorządami Dębicy, Dynowa, Jarosławia, Leska, Leżajska, Przemyśla, Ropczyc, Rymanowa, Sanoka, Tarnobrzega, Ustrzyk Dolnych, Wielkich Oczu oraz z kilkoma organizacjami pozarządowymi. Owocem współdziałania są publikacje opisujące dziedzictwo żydowskie m.in.: Jarosławia, Leska, Leżajska, Sanoka. Zawarte w nich informacje dotyczą lokalnych historii Żydów, zachowanych zabytków – głównie kirkutów, synagog, miejsc pamięci.

⁴¹ Więcej informacji o Szlaku chasydzkim oraz o działaniach Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego na stronach internetowych: <http://www.starostwo.lezajsk.pl/pl/trasy-turystyczne/>, <http://fodz.pl/?d=5&id=32&l=pl> (stan na 20.12.2017r.)

⁴² Źródło: <http://www.starostwo.lezajsk.pl/pl/trasy-turystyczne/> (Stan na 20.12.2017 r.)

⁴³ Źródło: http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/turystyka/aktualnosci/091029_szlak_rzemiosla (Stan na 20.12.2017 r.)

Każda z miejscowości prezentuje charakterystyczne dla siebie dziedziny rzemiosła takie jak: bibułkarstwo, garncarstwo, hafciarstwo, kowalstwo, malowanie na szkle, plecionkarstwo, piekarstwo.

Szlak Turystyczny Pieszy „Wielkie Grodzisko”

Szlak zrealizowany w ramach projektu współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, obejmuje liczne kapliczki zlokalizowane na terenie Grodziska Górnego, Grodziska Dolnego i Wólki Grodziskiej. Wszystkie obiekty na szlaku są oznakowane poprzez ujednolicone w formie tablice informacyjne umieszczone przy obiektach i zawierające fotografię kapliczki, jej nazwę, fundatora oraz krótką historię okoliczności jej powstania.

Szlak Centralnego Okręgu Przemysłowego⁴⁴

Szlak został wytyczony w 2016 r. w ramach projektu zrealizowanego przez Podkarpacką Regionalną Organizację Turystyczną (współfinansowanego przez Ministerstwo Sportu i Turystyki). Szlak COP prezentuje różnorodne miejsca i obiekty związane z Centralnym Okręgiem Przemysłowym, zlokalizowane na terenie województwa podkarpackiego: fabryki i przedsiębiorstwa, zabudowę osiedli mieszkaniowych, modernistyczną architekturę oraz zabytki techniki. Szlak wiedzie przez następujące miejscowości: Rzeszów, Nowa Sarzyna, Stalowa Wola, Nowa Dęba, Skopanie, Mielec, Pustków, Pustynia (obecnie część Dębicy), Dębica oraz Sędziszów Małopolski. W każdej z nich wyznaczona została trasa spacerowa. W Nowej Sarzynie na szlaku znajdują się: zabudowa mieszkaniowa dawnego Osiedla Wytwórni Nitrozwiązków Organicznych „Nitroza”, willa dyrektorska oraz tama na Trzebośnicy (użytkowaną obecnie przez Ciech Sarzyna S.A.)

Poza szlakami kulturowymi na terenie powiatu leżajskiego funkcjonuje także:

NORDIC WALKING PARK PODKARPACIE CENTRUM⁴⁵

Sieć tras Nordic Walking nie należą do kulturowych szlaków tematycznych, ale również stanowią dobrą promocję ciekawych krajobrazowo i kulturowo obszarów, nawiązując niekiedy (także w nazewnictwie) do zasobów dziedzictwa kulturowego. Na terenie powiatu leżajskiego wytyczono 3 trasy na terenie gminy Grodzisko Dolne *Nordic Walking Park „Kraina Łowców Reniferów”* oraz 3 trasy na terenie gminy Kuryłówka *Nordic Walking Park „Ścieżka Zdrowia”*.

Spacer wirtualny po powiecie leżajskim⁴⁶

⁴⁴ Źródło: <http://cop.podkarpackie.travel/pl/o-szlaku/>, (Stan na 18.01.2018 r.)

⁴⁵ Źródło: <http://www.starostwo.lezajsk.pl/pl/trasy-turystyczne/> (Stan na 20.12.2017 r.)

⁴⁶ Źródło: <http://pliki.starostwo.lezajsk.pl/spacer/index.html> (Stan na 20.12.2017)